

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
EDUKOLOGIJOS FAKULTETAS
UGDYMO SISTEMŲ KATEDRA

Jurga Vasiliauskienė

Edukologijos magistrantūros studentė

**VAIKŲ, TURINČIŲ ELGESIO IR EMOCINIŲ
PROBLEMŲ, SOCIALINĖS KOMPETENCIJOS
UGDYMAS PEDAGOGINĖS PASAKŲ TERAPIJOS
METODAIS**

Magistro darbas

Mokslinė vadovė
doc. dr. Nijolė Bražienė

Šiauliai, 2008

Darbas originalus J. Vasiliauskienė

Turinys

SANTRAUKA	
SUMMARY	
ĮVADAS	3
1. VAIKŲ, TURINČIŲ ELGESIO IR EMOCINIŲ PROBLEMŲ, SOCIALINĖS KOMPETENCIJOS UGDYMO PEDAGOGINĖS PASAKŲ TERAPIJOS METODAIS TEORINIS PAGRINDIMAS	8
1.1. Vaikų, turinčių elgesio ir emocinių problemų, socialinės kompetencijos ugdymas kaip pedagoginio proceso objektas	8
1.1.1. Socializacija ir socialinė kompetencija pedagoginiu aspektu	8
1.1.2. Vaikų, turinčių elgesio ir emocinių problemų, gebėjimo prisitaikyti socialinėje aplinkoje sunkumai	15
1.2. Pedagoginės pasakų terapija kaip elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų socialinės kompetencijos ugdymo priemonė	21
2. VAIKŲ, TURINČIŲ ELGESIO IR EMOCINIŲ PROBLEMŲ, SOCIALINĖS KOMPETENCIJOS UGDYMO PEDAGOGINĖS PASAKŲ TERAPIJOS METODAIS EMPIRINIAI TYRIMAI	30
2.1. Pedagoginio eksperimento organizavimas	30
2.2. Pedagoginio eksperimento programa ir jos realizavimas	31
2.3. Pedagoginio eksperimento poveikis ugdant vaikų, turinčių elgesio ir emocinių problemų, socialinius gebėjimus bei formuojant jų socialinės kompetencijos vertybines nuostatas.....	41
2.3.1. Testo-pasakos „Žmogus – Žmogus Lietuje. Lietus pasakų šalyje“ piešinių ir pasakų analizė	41
2.3.2. Vaikų komunikacinių gebėjimų pokyčiai	45
2.3.3. Asmenybinių vaiko pokyčių raiška jo sukurtose pasakose	47
2.3.4. Vaikų savęs ir pasitenkinimo savąja veikla pokyčiai	53
IŠVADOS	59
REKOMENDACIJOS	61
LITERATŪRA	63
PRIEDAI	68

IVADAS

Aktualumas. Dabartinei Lietuvos švietimo raidai orientuojantis į humanistinius ugdymo principus, vis dažniau akcentuojami ne tik pažintiniai, bet ir emociniai vaiko vystymosi aspektai, vis labiau siekiama tenkinti vaiko poreikius. Mokyklos tikslas – „padėti jaunam žmogui tapti visapusiškai funkcionuojančia asmenybe, atskleisti jame glūdinčias vidines galimybes“ (Lepeškienė, 1996, p. 15). Todėl viena aktualiausių šiuolaikinės pedagogikos siekiamybių – vaikui svarbiausių asmens kompetencijų ugdymas. Mokytojai, siekiančiam bendrųjų ugdymo tikslų, svarbu atsižvelgti į mokinių amžiaus tarpsnio, individualias dėmesio, mąstymo, valios, emocijų raidos ypatybes (*Pradinio ugdymo programa*, 2005). Tačiau, kaip rodo praktinė patirtis, neretai ugdymo procese pedagogams nemažų problemų kyla susidūrus su elgesio ir emocijų problemų turinčiais vaikais.

Kaip teigia D. Nasvytienė (2005, p. 7), vaikystės amžiaus problemų skirstymas į elgesio ir emocijų sritims priklausančius darinius yra sąlyginis. Pažymėdama, kad elgesio ir emocines problemas sunku apibrėžti, nes trūksta vieningų kriterijų, *ką* ir *kada* reikėtų taip pavadinti, minėta mokslininkė pedagoginiu aspektu problemišku apibrėžia tokį elgesį, kuris nesiekia sutrikimo ribos¹. Pateikdama vaiko elgesio ir emocijų problemų sampratą, D. Nasvytienė (ten pat, p. 8) atkreipia dėmesį, kad problemiškas ir normalus elgesys/emocijos skiriasi ne tik ir ne tiek savo turiniu, kiek dažnumu, išraiškos įvairove, sąlygota vaiko socialinės aplinkos taisyklių, ir, remdamasi kitų šalių mokslininkų patirtimi, siūlo konstatuoti elgesio ir emocinę problemą tuomet, kai vaiko elgesys tam tikrose situacijose dažnai skiriasi nuo tikėtinių jo amžiaus vaikų reakcijų, neatitinka socialinės grupės taisyklių, elgesys nekinta įprastu būdu auklėjant ir lavinant vaiką. Tokie mokyklinio amžiaus vaikai turi mokymosi sunkumų, neužmezga patenkinamų tarpasmeninių santykių su bendraamžiais ir mokytojais, netinkamai elgiasi įprastinėmis sąlygomis, nuolat jaučiasi nelaimingi, turi polinkį asmenines ar mokyklines problemas išgyventi su baime, fiziniais pojūčiais, skausmu.

Elgesio ir emocijų problemų turintiems vaikams priskirtini agresyvūs, hiperaktyvūs, uždari, perdėtai save vertinantys ir pan. vaikai. (Černius, 2006; Oaklander, 2007). Visgi, kaip pastebi V. J. Černius (2006, p. 158), dažnai toks vaikų elgesys yra tik gynybinė reakcija, neigiamų emocijų išraiška, tad siekiant ugdyti pilnavertę, savimi ir kitais pasitikinčią asmenybę, svarbu gilintis į vaiko neigiamų emocijų priežastis, palaikyti vaiko emocinę sveikatą, padėti jam susigaudyti savo jausmuose. Vadinasi, aktualus dalykas – elgesio ir emocijų problemų turinčių

¹ Čia D. Nasvytienė remiasi TLK-10 klasifikacijoje nurodytu apibrėžimu, jog sutrikimu laikoma „klinikinių simptomų grupė ar elgesio pakitimai, dažniausiai varginantys žmogų arba bloginantys asmenybės funkcionavimą. Izoliuoti socialiniai nukrypimai ar konfliktai be asmenybės disfunkcijos nepriskiriami (...) sutrikimams“ (Nasvytienė, 2005, p. 7).

vaikų socialinės kompetencijos ugdymas, nes būtent ši kompetencija apima tokius gebėjimus: jausti ir suprasti save ir kitus žmones; numatyti savo ketinimų, veiksmų modelius, poelgių pasekmes; dalytis patirtimi, mintimis, kartu spręsti problemas; dalyvauti bendroje veikloje priimančiam sprendimui; apmąstyti savo nuotaikas, elgesį, ketinimus; įvertinti ir kontroliuoti savo mintis, žodžius, poelgius (*Pradinio ugdymo programa*, 2005).

Kaip teigia J. Vaitkevičius (1995, p. 281), „asmens formavimasis ypač aktyvus, kai asmuo, reflektuodamas savo vidinį pasaulį (savirefleksija) ir tuo pat metu įsijausdamas į jį supančią aplinką, ypač socialinę, pats ieško būdų, kaip rasti savo vietą gyvenime“. Šiame ugdymo ir saviugdymo procese efektyvių rezultatų galima būtų pasiekti pasitelkus pedagoginės meno terapijos metodus. Visgi, nors pedagoginės meno terapijos pagrindiniai tikslai – žmogaus ugdymas ir socializacija (Kučinskienė, 2006, p. 15), tačiau Lietuvoje ši ugdymo galimybių sritis dar per menkai žinoma. Iš visų meno terapijos kryptių pastaruoju metu ypač populiarėja dailės terapija (Leliugienė, 2002; Brazauskaitė, 2004; Kučinskienė, 2006), tačiau jos pristatymas labiau orientuotas į socialines paslaugas teikiančius specialistus. Iš edukologinių darbų pažymėtinas Dž. Dvariono disertacinis darbas „Vaikų elgsenos koregavimas žaidimo terapija“ (1999), skirtas žaidimo koreguojamajai funkcijai aptarti. Pedagoginės pasakų terapijos, kaip aktyvumo ir dėmesio sutrikimą turintiems vaikams pagalbos priemonės, galimybės vertinamos V. Piščalkienės (2008) disertaciniame darbe „Pažintinių gebėjimų ir socialinio elgsenos vertinimas bei ugdymas papildomais užsiėmimais: pradinė klasių hiperaktyvių mokinių atvejis“.

Kad pasakų sekimo tradicija visapusiškai veikė vaiką (teikė jam žinių, formavo jo elgesį, požiūrį į žmogų), kad pasakų sekėjai buvo įsijautę į ugdytojų vaidmenį, rodo M. Lazauskienės (1972) atlikti moksliniai tyrimai. Ji atskleidė, kaip įvairiose institucijose pasakos panaudojamos, kaip pasakos siužetas, ypač pabaiga, perkuriama atsižvelgiant į vaiko poreikius (cit. Vasiliauskas, 2006, p. 31). Pasakose pateikti teigiami ir neigiami elgsenos modeliai buvo svarbi socializacijos priemonė: iš jų mokytasi, kaip gyventi ir elgtis (ten pat).

Kaip parodė 2002–2004 metais vykdyto pedagoginio eksperimento „Pradinė klasių mokinių kūrybingumo, empatiškumo, gebėjimo kritiškai mąstyti ir spręsti gyvenimo problemas ugdymas pasakomis“ rezultatai, pasakos padeda formuoti teigiamus vaikų tarpusavio socialinius ir komunikacinius gebėjimus, pastebėta, kad jomis galima koreguoti elgsenos ir emocijų sutrikimų turinčių vaikų (stokojančių dėmesio, hiperaktyvių, sutrikusio socialumo, sutrikusio charakterio) požiūrį į save, savo santykius su draugais, tėvais, mokytojais, daryti įtaką vidinei vaikų būsenai (Bražienė, 2004). Tačiau šiame tyrime darbo su pasakomis metodai nebuvo tiesiogiai siejami su vaikų, turinčių elgsenos ir emocijų problemų, socialinės kompetencijos ugdymu.

Taigi praktinių tiriamųjų darbų, kuriuose būtų analizuojamas pedagoginės pasakų terapijos poveikis elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų socialinių gebėjimų ugdymui ir socialinės kompetencijos vertybinių nuostatų formavimui, akivaizdžiai Lietuvoje dar stinga.

Tyrimo problema. Neiširtas pedagoginės pasakų terapijos poveikis elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų socialinių gebėjimų ugdymui ir socialinės kompetencijos vertybinių nuostatų formavimui.

Tyrimo tikslas – įvertinti pedagoginės pasakų terapijos galimybes ugdant vaikų, turinčių elgesio ir emocinių problemų, socialinius gebėjimus bei formuojant jų socialinės kompetencijos vertybines nuostatas.

Tyrimo objektas – elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų socialinės kompetencijos ugdymas.

Hipotezė. Pedagoginė pasakų terapija suteikia galimybę vaikui, turinčiam elgesio ir emocinių problemų, sau palankiu būdu ugdytis socialinius gebėjimus bei perprasti socialinės kompetencijos vertybines nuostatas.

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis teorinės literatūros analize, apibrėžti pasakų terapijos naudojimo pedagogikoje galimybes.
2. Pagrįsti konkrečių pedagoginės pasakų terapijos metodų taikymą ugdant elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų socialinius gebėjimus bei formuojant jų socialinės kompetencijos vertybines nuostatas.
3. Sudaryti eksperimentinę socialinės kompetencijos ugdymo pedagoginės pasakų terapijos metodais programą, atsižvelgiant į tiriamųjų elgesio ir emocines problemas.
4. Pedagoginiu eksperimentu įvertinti programos efektyvumą.

Tyrimo metodai ir metodologija

Dvejų metų trukmės tyrimą sudarė **du etapai**:

Pirmajame etape (2006–2007 mokslo metai), remiantis edukologinės ir psichologinės mokslinės literatūros analize, išskirtos psichologiškai sveikų vaikų ir vaikų, kuriems reikalinga ypatinga pagalba socialinės kompetencijos ugdymo aspektu, charakteristikos bei apibrėžtos pasakų terapijos pedagoginės galimybės. Numatytos eksperimentinio tyrimo organizavimo galimybės. Parengta eksperimentinė socialinės kompetencijos ugdymo pedagoginės pasakų terapijos metodais programa, atsižvelgiant į tiriamųjų elgesio ir emocines problemas.

Antrajame etape (2007–2008 mokslo metai) – pedagoginio eksperimento, kuriame dalyvavo ilgalaikė tiriamųjų grupė, vykdymas. Eksperimentinės programos tikrinimas ir metodikos tobulinimas.

Tyrime vadovautasi:

- *humanistinės pedagogikos* siūlomais pedagoginės sąveikos principais, t. y siekti nuoširdaus bendravimo su ugdytiniu, jį nuolat teigiamai vertinti, skatinant intelektualinio, emocinio bei valios potencialo plėtrą; padėti ugdytiniui suvokti save, savąsias problemas, saviraidos tikslus ir transformuoti šiuos tikslus į veiklos motyvus; bendradarbiauti su ugdytiniais planuojant užsiėmimų veiklą, kad jie pajustų atsakomybę ir už šią veiklą, ir už rezultatus; optimizuoti veiklos procesą, grindžiamą ugdytinių poreikiais (Bitinas, 2000);
- *humanistiniais meno* (pasakų terapija – viena jos krypčių) *terapijos*² *principais*, taikyti *į vaiką orientuoti* ir *į grupę orientuoti* pedagoginės meno terapijos metodai.

Tyrimo metodai:

1. Edukologinės ir psichologinės *mokslinės literatūros analizė* padėjo pagrįsti elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų socialinės kompetencijos ugdymo aktualumą bei apibrėžti pasakų terapijos pedagoginį aspektą.
2. *Pedagoginis stebėjimas* ir *pokalbis natūraliomis sąlygomis* leido kokybiškai įvertinti pedagoginės pasakų terapijos metodų taikymo efektyvumą vaiko asmenybiniams pokyčiams.
3. *Pedagoginis eksperimentas* vykdytas *linijiniu būdu* (Merkys, 1999; Kardelis, 2002), kai tyrime nesudaroma kontrolinė grupė. Juo, vadovaujantis B. Bitino (1998) teiginiais, siekta realizuoti ir tyrimais pagrįsti mūsų projektą kaip vieną iš vaikų, turinčių elgesio ir emocinių problemų, socialinės kompetencijos ugdymo alternatyvų.
4. *Testavimas ir anketavimas* naudoti tiriamųjų socialinės kompetencijos kintamiesiems įvertinti pedagoginio eksperimento pradžioje ir pabaigoje.
5. Vaikų sukurtų pasakų *turinio analizė*.

Tyrimo imtis. Antrajame tyrimo etape, siekiant įvertinti pedagoginės pasakų terapijos poveikį ugdant elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų socialinius gebėjimus bei formuojant jų socialinės kompetencijos vertybines nuostatas, vienos nedidelės Lietuvos gyvenvietės pagrindinėje mokykloje buvo vykdytas pedagoginis eksperimentas, kuriame dalyvavo septyni patogiosios atrankos³ būdu parinkti 11–12 metų vaikai. Šis, jaunesniosios mokyklinės vaikystės

² Humanistinė terapija akcentuoja „kūrybinių raumenų“ lavinimą. Ji naudojama tiek skatinti asmenybės raidą, tiek skleisti kūrybinius gebėjimus. Pasak humanistinės krypties atstovės N. Rogers, akcentavusios kūrybos reikšmę žmogaus gyvenimui, kūrybiškumas yra jėga, kuri padeda teigiamai save vertinti ir lemia individo dvasinę raidą (cit. Kučinskienė, 2006, p. 18).

³ *Patogioji atranka* – neatsitiktinės atrankos rūšis, kai tyrėjas atranka tuos žmones, kuriuos jam patogiausia tirti (Tidikis, 2003, p. 611).

(7–12 m.), amžiaus tarpsnis, vaikystės pedagogikos tyrinėtojos A. Juodaitytės (2003, p. 26) teigimu, – svarbiausias formuojant(is) socialinės kompetencijos pojūčiui.

Organizuojant terapinio pobūdžio užsiėmimus pedagoginėmis sąlygomis, rekomenduotina ilgalaikė tyrimo dalyvių imtis – 7–15 asmenų (Вачков, 2001, p. 127). Atsižvelgdami į mūsų eksperimento pobūdį, t. y. jo dalyviai – skirtingų elgesio ir emocinių problemų turintys vaikai (hiperaktyvūs, agresyvūs, uždari, pernelyg gerai save vertinantys), apsiribojome minimaliausiu rekomenduotinu tiriamųjų skaičiumi.

Rezultatų naujumas, teorinis ir praktinis reikšmingumas.

Pedagoginės pasakų terapijos poveikio vaikų, turinčių elgesio ir emocinių problemų, socialinės kompetencijos ugdymui įvertinimas – vienas pirmųjų tokių tyrimų Lietuvoje. Remiantis užsienio mokslininkų rekomendacijomis, sudaryta eksperimentinė socialinės kompetencijos ugdymo pedagoginės pasakų terapijos metodais programa, atsižvelgiant į tiriamųjų elgesio ir emocines problemas.

Magistro darbo rezultatų *teorinį reikšmingumą* apibūdina: 1) apibrėžtos pasakų terapijos naudojimo pedagogikoje galimybės; 2) pagrįstas konkrečių pedagoginės pasakų terapijos metodų taikymas ugdant elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų socialinius gebėjimus bei formuojant jų socialinės kompetencijos vertybines nuostatas.

Praktinį reikšmingumą įrodo pasitvirtinusi hipotezė, kad pedagoginė pasakų terapija suteikia galimybę vaikui, turinčiam elgesio ir emocinių problemų, sau palankiu būdu ugdytis socialinius gebėjimus bei perprasti socialinės kompetencijos vertybines nuostatas.

Darbo struktūra ir apimtis. Darbas susideda iš įvado, dviejų dalių, išvadų ir rekomendacijų, literatūros sąrašo (84 pozicijos) ir 10 priedų. Darbo apimtis – 68 puslapis (be priedų). Pateikta 5 lentelės ir 9 paveikslai.

1. VAIKŲ, TURINČIŲ ELGESIO IR EMOCINIŲ PROBLEMŲ, SOCIALINĖS KOMPETENCIJOS UGDYMO PEDAGOGINĖS PASAKŲ TERAPIJOS METODAIS TEORINIS PAGRINDIMAS

1.1. Vaikų, turinčių elgesio ir emocinių problemų, socialinės kompetencijos ugdymas kaip pedagoginio proceso objektas

1.1.1. Socializacija ir socialinė kompetencija pedagoginiu aspektu

Gyvendamas atviroje visuomenėje, žmogus privalo mokėti bendrauti su kitais žmonėmis, bendradarbiauti su kolegomis, būti pakantus kitų nuomonei, atsakingai spręsti gyvenimiškas problemas, savarankiškai mokytis bei visapusiškai šviesti visą gyvenimą. Todėl svarbi švietimo problema – visą ugdymą pakreipti taip, kad nebūtų beprasmingi, tuščiai (be mokymosi), praleista ankstyvoji vaikystė, kuriai šiandien suteiktas tik „žaidybinis“ statusas. Vaikystėje duota didžiulė potenciali ir galios suvokti, įsiminti ir įsisąmoninti pasaulio pažinimo informaciją, įgyti įgūdžių ir mokėjimų, pasiremiant vaikiška logika kurti, pačiam vystyti bet kokią veiklą ir taip pamažu įsiliesti į suaugusiųjų pasaulį, tapti pilnaverčiais visuomenės nariais (Arends, 1998; Bižys, Linkaitytė, Valiuškevičiūtė, 1996; Butkienė, Kepalaitė, 1996).

Socializacijos vaikystėje klausimai plačiai ir išsamiai analizuoti lietuvių edukologų darbuose (Juodaitytė, 2003; Leliūgienė, 2002; Kvieskienė, 2005; Rajeckas, 1999; Šlapkauskas, 1998; Vaitkevičius, 1995 ir kt.), kuriuose prieinama vieningos nuomonės: kad žmogus taptų vertingu ir socialiu, jis turi perimti socialines, dorines, intelektines vertybes, pagal jas kurti savo gyvenimą, reguliuoti elgesį. To siekti padeda socializacijos procesas.

„Socializacija – visuomeniškai vertingos asmenybės formavimas kryptingu ugdymu ir aplinkos veiksniais. Ši sociologijos terminą yra perėmę pedagogai ir juo žymi visą auklėjimo (siaurąja prasme)⁴ procesą (pasaulėžiūros formavimą, patriotinį, dorinį, drausminį, estetinį auklėjimą, mokinių organizacijų veiklą“ (Jovaiša, 2007, p. 271). R. Vasiliausko (2006, p. 29) teigimu, socializacija nusako, ką vaikas turi žinoti ir išmokti, kaip išplėtoti įgimtus pradus ir santykius su žmonėmis, kad jis integruotųsi į visuomenę, kurioje gyvena. Žmogaus socializaciją veikia ugdymas ir aplinka. Pasak I. Leliūgienės (2003), ugdymas – bet kokios visuomenės funkcija; socialinis procesas, susidedantis iš tikslingos įtakos žmogaus elgesiui ir veiksams, aplinkos įtakos – kaip būtinos sąlygos tapti ir vystytis asmenybei. Antrinė asmenybės socializacija vyksta per švietimo sistemą (Leliūgienė, 1997). Jaunosios kartos socializacijai ypatingos reikšmės turi mokymas – svarbiausia besiformuojančios asmenybės veiklos rūšis, kurios metu vyksta įvairiapusė asmenybės raida (Rajeckas, 1999). Remiantis L. Jovaiša (2001),

⁴ Siaurąja prasme socializacija suprantama kaip specifinės, pedagogiškai orientuotos pozityviosios socializacijos programos, kurių metu ugdymo institucijos, nevyriausybinės organizacijos ar privatūs asmenys siekia padėti vaikams ir jaunimui perimti socialines normas bei kultūrinės vertybes. (Kvieskienė, 2003).

galima teigti, kad mokymasis yra vaiko socializacijos viena iš sudėtinių dalių ir vaiko socializaciją įtakoja tiek vidiniai (psichologiniai, fiziologiniai), tiek ir išoriniai (socialiniai ir pedagoginiai) veiksniai.

Socializacija – vaikystėje prasidedantis procesas: išmokdamas visuomenės normų, dėsnių ir gyvenimo būdo, asmuo tampa visuomenės nariu. Didžiausią poveikį socializacijos procesui daro šie veiksniai: šeima, mokykla, bendraamžiai, darbas, religija ir visuomenės informavimo priemonės (Kvieskienė, 2003; Leliūgienė, 2003). „Šeima yra vienas svarbiausių veiksnių, kurio pagrindu sisteminama regiono aplinkos veiksnių įtaka vaikų socializacijai“ (Juodaitytė, 2003, p. 232), kurio dėka vaikas įgyja esminių socialinių žinių, susiformuoja įgūdžius bei gebėjimus, perima vertybes ir idealus, taisykles ir normas, būtinas gyvenant jį supančioje visuomenėje. A. Juodaitytė (2003) laikosi nuostatos, jog vienas iš socializacijos veiksnių vaikystėje yra vaiko *emocinių, socialinių ir kultūrinių* santykių turėjimas su žmonėmis. Iš čia išryškėja vaiko socializaciją įtakoiantys vidiniai (emociniai, pažintiniai) ir išoriniai (bendravimas su aplinkiniais, socialinė interakcija) veiksniai. G. Valickas (1997) išskyrė teigiamus ir neigiamus socializaciją nulemiančius veiksnius: vaiko socializaciją iš esmės lemia mokymas ir auklėjimas, tačiau socializacijai taipogi yra būdingas stochastiškumas (neprognozuojamumas), kadangi asmenybė patiria ne tik tikslingus, bet ir sunkiai reguliuojamus bei prognozuojamus aplinkos poveikius. Todėl socializaciją lemiančių veiksnių įvairovė, kaip teigia G. Valickas, „leidžia manyti, jog asmenybė šiame procese gali perimti įvairiausias elgesio formas – tiek pro-socialias, tiek asocialias“. Prie vaiko socializaciją lemiančių veiksnių minėtas mokslininkas priskiria psichobiologinius veiksnius; socialinius-psichologinius; individualius-asmenybinius veiksnius (savęs vertinimas, vertybių sistemos, savireguliacija); o prie išorinių veiksnių – socialinius-ekonominius (auklėjimas šeimoje, bendraamžiai, televizija ir kitos sociokultūrinio aktyvumo sritys), pažymėdamas, kad socializacijos proceso defektus nulemia įvairūs faktoriai (ten pat, p. 14–15):

- 1) auklėjimo klaidos šeimoje;
- 2) atstūmimas ir izoliacija bendraamžių grupėje;
- 3) nesėkmės ir neigiamų vertinimų dominavimas mokykloje;
- 4) visuomenės informavimo priemonėse demonstruojamas smurtas bei prievarta;
- 5) vaiko kognityvinės brandos sutrikimai ir pan.

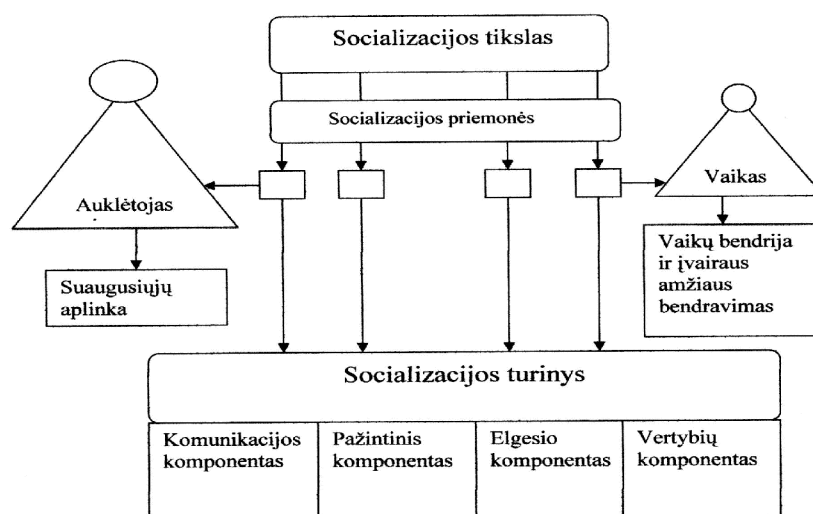
Socializacijos tikslai atsiskleidžia šiuolaikinės pedagogikos auklėjimo uždaviniuose: aukšto lygio kompetencija, profesionalumas, kultūrinis apsisprendimas santykiuose su visuomene, aplinkiniais, su pačiu savimi (Голованова, 2004).

A. Juodaitytės (2003) teigimu, socializacija – tai visuminė aplinkos įtaka, kuri sudaro sąlygas vaikui dalyvauti visuomenės gyvenime, suvokti jos kultūrą ir atlikti tam tikrus socialinius vaidmenis, tai spontaniškas poveikis, kurio dėka vaikai įsitraukia į kultūrą ir pamažu

tampa visateisiais visuomenės nariais. Socializacija kartu su ugdymu – tai tam tikras socialinis ir kultūrinis poveikis vaikui, kuriuo jis yra įjungiamas į visuomenės gyvenimą, o vėliau ir pats į jį įsijungia bei dalyvauja. Ugdymas savo esme yra socialinis procesas, kurio metu didelės socialinės grupės ir jų nariai, atlikdami tam tikrą socialinę veiklą institucializuotoje organizacijoje (mokykloje), valdo, kontroliuoja ir vertina socialines sąlygas ir būtinas atskiriems individams savybes visuomeninės diferencijuotų institucinės ir organizacinės elgsenos lygiu. Ugdymas yra kontroliuojama ir vertinama socializacija, kuri vyksta per mokymo, lavinimo ir auklėjimo procesus (Juodaitytė, 2003, p. 120).

Individo socialinės patirties perėmimo ir aktyvaus taikymo procesas, neatskiriamas nuo bendravimo ir bendros žmonių veiklos, individo sąveikos su socialine aplinka procesas, kurio metu pirmiausia yra realizuojamas žmoguje slypinčios prigimtinės galios (Juodaitytė, 2003). Svarbiausia socialinio tapsmo sąlyga vaikystėje yra vaiko savęs suvokimo galimybių stiprinimas (Juodaitytė, 2002).

Charakterizuojant socializaciją, kaip pedagoginį procesą, reikia išskirti jos pagrindinius komponentus: *tikslą, turinį, priemones, subjekto ir objekto funkcijas* (1 pav.). Socializacijos proceso turinį, iš vienos pusės, lemia kultūra ir visuomenės psichologija, iš kitos – vaiko socialinė patirtis. Socializacijos procese būtini komponentai yra subjektas ir objektas – auklėtojas ir auklėtinis. Į auklėtoją vaikas žiūri kaip į atitinkamos aplinkos atstovą, konkretaus gyvenimo būdo dalį. Pagrindinė auklėtinio charakteristika socializacijos procese – atitinkamos socialinės patirties nešėjas. Ankstyvajame vaikystės periode vaikas dar neišskiria savęs iš socialinės-gamtinės apsuptyties. Bet besivystant mąstymui ir kalbai jis pradeda jaustis gyvenimo būdo kontekste (Голованова, 2004).

1 pav. **Socializacijos proceso komponentai** (pagal Голованова, 2004, p. 151)

V. Rajecko (2002) teigimu, asmenybę ugdo visa aplinka – tai socialinio formavimo procesas. Žmogus yra sociali būtybė ir optimaliai vystytis gali tik tarp žmonių. Jis turi gebėti jausti pasaulį, suvokti save, pažinti pasaulį ir save, prisitaikyti prie pasaulio, būti savimi, sutapatinti save su pasauliu, suprasti save, keisti pasaulį ir save (Johansen, Rathe, Rathe, 1999).

Socializacija vaikystėje yra glaudžiai susijusi su socialinės kompetencijos ugdymu. Mokslininkai J. Kingas (1986) ir M. Kronas (1988) nurodo vaikams būtiniausių socialinių struktūrų darinius, kurie liudija apie socialinę kompetenciją ir yra reikšmingi ugdymui, orientuotam į vaiko pasiekimus socializacijoje:

- socialinis jautrumas kaip emocinė reakcija į kitų žmonių reikalavimus ir gebėjimas atsižvelgti į juos;
- pakantumas ir tolerancija kitų nuomonei (skirtumams), gebėjimas ją priimti, bendrauti su kitais nepaisant dalinių nuomonių skirtumų;
- gebėjimas bendrauti bei sutarti, paliekant erdvės individualiai veiklai ir patyrimui (cit. Juodaitytė, 2003, p. 211).

R. Kučinskienė (2003) socialinę kompetenciją įvardija kaip gebėjimus, harmonizuojančius žmogaus santykį su kitais žmonėmis ir socialine aplinka. Plačiai socialinės kompetencijos samprata aptarta R. Lekavičienės (2000; 2001) darbuose:

- *socialinė kompetencija* – individo sugebėjimas galėti padėti sau pačiam, sugebėjimas užmegzti socialinius kontaktus su šalia esančiais žmonėmis. Ji apima tiek kūrybiškumą, tiek energingumą ieškant aplinkos, kurioje žmogus galės išreikšti savo asmeninius siekius ir atkakliai laikysis to, kas jam rūpi šiuo metu.
- *socialinė kompetencija* apima norą aptarti tikslus ir planus ir priderinti juos prie galimybių, kurias teikia egzistuojanti socialinė aplinka. Socialiai kompetentingas žmogus sugeba daryti norimą poveikį kitiems žmonėms.
- *socialiai kompetentingu* žmogumi laikome tokį, kuris pasitiki savimi ir efektyviai funkcionuoja probleminėse situacijose, pasižymi laisvo bendravimo įgūdžiais formaliose ir neformaliose tarpusavio sąveikose.

Mūsų darbui aktualiausios vaikystės pedagogikos tyrinėtojos A. Juodaitytės (2003, p. 199) pateiktos socialinės kompetencijos sampratos:

- socialinė kompetencija – ryšys tarp vaiko kalbos ir elgesio pagal taisykles, kai vaikas, padedamas kalbos ir dialogo, jas įvaldo ir realizuoja priimdamas sprendimus;
- socialinė kompetencija apibrėžiama kaip gebėjimas perimti taisykles, kurios yra tam tikra sąlyga jai realizuotis;

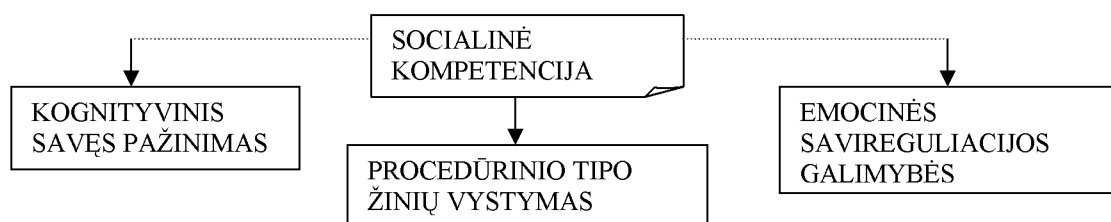
- pedagogai socialinę kompetenciją laiko kategorija, apibūdinančia vaiko socialines galias, t.y. tuos socialinius mokėjimus ar įgūdžius, kurie suteikia vaikui galimybę orientuotis aplinkoje, o taip pat atspindi jo siekius ir gebėjimus ją atpažinti;
- socialinė kompetencija – tai ne paprasti socialiniai mainai, kai keičiamasi elgesio, veiklos ar mąstymo vertybėmis bei pavyzdžiais. Tai yra ir komunikacinė – kalbinė vaiko kompetencija, atspindinti vaiko, socialinio individo, pasiekimus, kurie išryškėja jam bendraujant su žmonėmis, orientuojantis aplinkoje ir tinkamai joje elgiantis,

Profesorė vaikų socialinę kompetenciją skirsto į: įgytą socialinę kompetenciją, atspindinčią vaiko socialinio patyrimo aktyvinimo galimybes ir *išmoktą socialinę kompetenciją – gebėjimą elgtis pagal tam tikras taisykles* (ten pat).

Socialinės kompetencijos sąvoka nusako socialinį asmenybės elgesį ir plačiąja prasme išreiškia individo adaptyvųjį ir efektyvųjį funkcionavimą tam tikromis socialinėmis situacijomis. Dažniausiai individo socialinės kompetencijos matais yra laikomi jo socialiniai įgūdžiai, gebėjimas siekti tikslų ir individo tarpasmeninių santykių kokybė.

Socialinės kompetencijos struktūrą sudaro (2 pav.):

- *kognityvinis savęs pažinimo priemonių vystymas* (gebėjimas suvokti ir pažinti save, nes menkas savęs pažinimas trukdo pažinti kitus žmones, nustatyti, ką jaučia ir galvoja kiti. Gebėjimas suvokti socialinius santykius, tokius kaip draugystė, atsakomybė, ištikimybė, pagarba, teisingumas, garbingumas);
- *emocinės savireguliacijos galimybės* (elgesio reguliavimas kintant aplinkai ir laikui atsižvelgiant į aplinkos lūkesčius, reikalavimus ir savo poreikius, tikslus. Tai sugebėjimas pasakyti „ne“, išreikšti savo norus, reikalavimus, pradėti ir nutraukti socialinį kontaktą, atvirai reikšti pozityvius ir negatyvius jausmus);
- *procedūrinio tipo žinių vystymas* (gebėjimas suvokti socialines normas ir pareigas, taisykles, reikalavimus ir jų laikymasis) (Augienė, 2002; Lekavičienė, 2001).

2 pav. **Socialinės kompetencijos struktūra**

Socialinė kompetencija – socialinių įgūdžių visuma. Socialiniai įgūdžiai – tai gebėjimas adaptyviai ir adekvačiai elgtis, o tai leidžia įveikti kasdienio gyvenimo reikalavimus ir

pasikeitimus, netikėtus stresus sunkumus. Siekiant užkirsti kelią pavyzdžiui, nusikalstamumui, alkoholizmui, savižudybėms, neužtenka vaikus ar visuomenę informuoti apie tai, nes vien informacija nenulemia mūsų elgesio – todėl svarbu formuoti vaikų gebėjimą ir pasirengimą atsispirti socialiniam spaudimui, suvokti ir įveikti savo psichologines problemas, kurios ateityje gali pripratinti prie alkoholio, narkotikų, paskatinti elgesio nukrypimus, ligas ir kt. D. Gailienė, L. Bulotaitė ir N. Sturlienė (1996) išskiria šiuos ugdytinus mokinių socialinius įgūdžius:

- sprendimų priėmimą (padeda priimti konstruktyvius sprendimus), problemų sprendimą (padeda konstruktyviai spręsti kylančias problemas), kūrybišką mąstymą (padeda priimti konstruktyvius sprendimus, spręsti kylančias problemas, įvertinant visas galimas pasirinkimo alternatyvas), kritinį mąstymą, nes tai padeda analizuoti informaciją bei patyrimą;
- asmeninį bendravimą, padedantį užmegzti ir išlaikyti draugiškus ryšius su aplinkiniais, savęs pažinimą, kadangi tai padeda bendrauti, kontroliuoti savo emocijas streso metu, empatiją, nes tai padeda įsijausti ir suprasti kitus žmones, be to, tai padeda išugdyti pasitikėjimą ir artumą tarp žmonių;
- mokėjimą atsisakyti, pasakyti NE, ir mokyti vaiką ateityje apsaugoti nuo socialinių ir psichologinių problemų.

Šių įgūdžių išsiugdytas padeda vaikams tapti psichologiškai brandžiomis bei sąmoningomis asmenybėmis (Leliūgienė, 2003).

Pagrindinis dėmesys skiriamas šių socialinių įgūdžių ugdymui: gebėjimas užmegzti kontaktus, išreikšti save, klausytis; gebėjimas dirbti komandoje; gebėjimas integruotis, prisitaikyti, taisyklių priėmimas; atsakomybės ugdymas; jautrumo, empatijos ugdymas; refleksija; konfliktų sprendimas, tolerancijos ugdymas (Abromaitienė, 2006).

Analizuojant socialinės kompetencijos ugdymo turinį, kryptis ir metodus galima teigti, kad socialinis ugdymas pradinėje mokykloje yra neatsiejama moksleivių bendrojo ugdymo dalis, apimanti ne vien ugdymo turinį, bet ir visą mokyklos gyvenimą, kuri skatina moksleivio socialinę brandą, orientuotas į visų asmens bendrųjų gebėjimų ugdymą, kryptis – siekti visuminio ugdytinio asmenybės brandinimo. Socialinio ugdymo metodai atitinka socialinio ugdymo tikslus, vaiko amžiaus ir patirties ypatumus (Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai, 2003). Pasak I. Leliūgienės (2003), socialinis ugdymas – kryptingų sąlygų individo vystymuisi jo socializacijos procese sudarymas.

A. Juodaitytė (2003) pažymi, kad pedagogui, orientuojantis į socializacijos pasiekimus ir socialinės kompetencijos ugdymą, tenka atkreipti dėmesį į šiuos vaiko asmenybės socialinius kognityvinius darinius ir jų raiškos sąlygas:

- vaiko socialinė kompetencija atsiskleidžia plėtojant jo saviorganizaciją aplinkoje;
- vaiko socialinė kompetencija reiškiasi tam tikrose socialinių santykių su žmonėmis sistemose, kurios sudaro sąlygas interpretuoti jam turimą patirtį bei įgyti naują;
- esant tam tikroms socialinėms sąlygoms, atsiranda vaiko subjektyvus siekis socialinei pažintinei veiklai, kurią jis gali realizuoti tik esant laisvai sąveikai su aplinka.

Minėtos mokslininkės nuomone, pedagogai, siekdami ugdyti vaikų socialinę kompetenciją pradinėje mokykloje, turėtų orientuotis į šio amžiaus vaikų asmeninę patirtį, o vaikams keliamus reikalavimus derinti su jų turimu veiksmų repertuaru, naudoti vaikams priimtinausius mokymo(si) būdus ir strategijas. Tik atvirų ir lygiateisių santykių „pedagogas–vaikas“ pagrindu gali plėtotis vaikų socialinė kompetencija. *Pagrindinės pedagoginės sąlygos*: vaikų nuomonės išsiaiškinimas, diskusijos, kooperavimasis bendrai veiklai, plano sudarymas, išlaikant savitus ir individualius vaiko socialinės patirties perėmimo iš aplinkos būdus. Profesorė nurodo pedagogo tikslą, ugdant vaikų socialinę kompetenciją: „visokeriopai skatinti vaikų savarankiškas iniciatyvas ir sudaryti sąlygas jiems atskleisti savo „vidinį planą“, kuris turėtų tapti ir pedagogo „užslėpto plano“ sudedamąja dalimi“ (Juodaitytės, 2003, p. 216).

Aiškindamas liaudies pedagogikos ir teorinės pedagogikos sampratas, R. Vasiliauskas, analizavęs liaudies pedagogikos įtaką jaunosios kartos socializacijai, pabrėžia, kad liaudies pedagogikos tyrimo objektas – tradicinių vertybių perdavimas ateinančioms kartoms, vaiko įtraukimas į tradicinę kultūrą, o teorinės pedagogikos – vaiko įtraukimas į informacinę visuomenę, jo mokymas gyventi greitai besikeičiančiame pasaulyje, remiantis tradicinėmis vertybėmis. Informacijos struktūra šiuolaikineje visuomenėje yra įvairesnė, ji turi daugiau perteikimo formų ir perduodama kur kas greičiau. Tačiau, kaip pastebi minėtas mokslininkas, mokslinė pedagogika neišranda ir neatranda naujų žmogaus įtraukimo į visuomenę būdų, auklėjimo principų, metodų, priemonių, o tęsia praeityje iš kultūros tradicijos susiformavusias ugdymo idėjas ir patyrimą (Vasiliauskas, 2006, p. 13).

A. Juodaitytė (2003; 2004) nurodo, kad ugdymo pagrindinis tikslas yra siekti, jog vaikai gebėtų savarankiškai ieškoti problemų sprendimų, atpažinti socialines situacijas, iš pradžių gebėdami veikti tik jų rėmuose, o vėliau ir naujomis sąlygomis. Vaikai turi gebėti pasidalyti sumanymais su kitais, o vėliau perimti ir kitų patirtį. Jie ne tik perima patirtį iš suaugusiųjų, bet ir kuria naują.

Apibendrinant galima teigti, kad socializacijos, socialinės kompetencijos sampratų ir interpretacijų mokslinėje literatūroje pateikiama daug ir įvairių, tačiau iš esmės daugelis mokslininkų laikosi nuomonės, jog tai procesas, kurio metu jaunoji visuomenės karta perima patirtį iš vyresniosios kartos. Įvairūs autoriai, apibūdindami socialinę kompetenciją, išskiria

tokius asmens gebėjimus: gebėjimą užmegzti kontaktus ir bendrauti su kitais tam tikrame socialiniame kontekste tam tikrais būdais, kurie yra socialiai priimtini ir naudingi, efektyviai veikti jam įprastoje aplinkoje bei reaguoti į įvairias (individualias bei specifines) gyvenimo situacijas ir jų pokyčius atitinkamai koreguojant savo planus, laikytis kultūrinio gyvenimo normų. Socialinės kompetencijos sąvokų įvairovė rodo, kad jos neprieštaruja viena kitai, o viena kitą papildo (Vyšniauskytė-Rimkienė, 2007).

Pradinio ugdymo programoje (2005) išskirtai socialinei kompetencijai – gyventi ir veikti kartu – priskiriami šie gebėjimai:

- jausti ir suprasti save, kitus žmones, žmonių grupes. Suprasti, kas padeda bendrauti, bendradarbiauti, sėkmingai veikti, gerai jaustis;
- numatyti savo ketinimų, veiksmų, elgesio modelius, elgesio pasekmes;
- dalytis patirtimi, mintimis, kartu spręsti problemas. Dalyvauti bendroje veikloje priimant sprendimus;
- apmąstyti savo nuotaikas, elgesį, ketinimus. Įvertinti ir kontroliuoti savo mintis, žodžius, poelgius.

Kaip jau buvo minėta, vaikų socialinę kompetenciją ugdo tiek šeima, tiek darželio auklėtojai, tiek mokyklos mokytojai ir popamokinio ugdymo specialistai. Vaikai, kurie turi gerus socialinius įgūdžius, yra draugiški ir dosnūs, sugeba suvokti kitų motyvus ir jausmus, pasitiki savimi, jaučiasi laimingesni ir yra atsparesni patyčioms. Kai socialinės kompetencijos stinga, vaikai elgiasi impulsyviai, nesugeba įvardinti savo jausmų, įsijausti į kito būseną, nepasitiki savimi, todėl jie sunkiau pritampa, nesugeba išlaikyti draugystės, jaučiasi vienišesni ir nelaimingesni.

1.1.2. Vaikų, turinčių elgesio ir emocinių problemų, gebėjimo prisitaikyti socialinėje aplinkoje sunkumai

Analizuojant socialinės kompetencijos išskiriamus gebėjimus, reikia apibrėžti vaikų, turinčių elgesio ir emocinių problemų, elgesį.

Pradinio ugdymo programoje (2005) nurodoma, kad pradinės mokyklos mokinys privalo *jausti ir suprasti save, kitus žmones, žmonių grupes. Suprasti, kas padeda bendrauti, bendradarbiauti, sėkmingai veikti, gerai jaustis.* Remiantis psichologų (Herm, 2004; Ramanauskienė, 2005; Harland, 2005; Oaklander, 2007; Брызгунов, Касатикова, 2008) mintimis, **hiperaktyvus vaikas** dažnai negali suvokti kitų žmonių jausmų, dažniausiai mano, kad prieš jį visi nusiteikę, o tai savo ruožtu lemia jo susidūrimą su problemomis kasdienėje veikloje. Dėl impulsyvumo toks vaikas neretai neapgalvoja tai, ką sako, todėl savo žodžiais gali užgauti

kito žmogaus jausmus. Hiperaktyvus vaikas dažniausiai būna užsispyręs, linkęs neigti, įsakinėti. Vadinasi, jis *sunkiai supranta kitus žmones, jų emocijas, elgesį*.

Hiperaktyvus vaikas savo elgesiu, kurį sunku prognozuoti, paprastai sukelia konfliktines situacijas tiek su suaugusiais, tiek su bendraamžiais. Kartu jie nemoka konstruktyviai spręsti iškilusių konfliktinių situacijų ir nesupranta, kad būtent jie patys savo impulsyviu elgesiu yra tų konfliktinių situacijų kaltininkai. Elgdamasis impulsyviai, neretai ir agresyviai, hiperaktyvus vaikas praranda savikontrolę, tad nesugeba *numatyti savo ketinimų, veiksmų, elgesio modelių, poelgių pasekmių*, o kartu – *apmąstyti savo nuotaikos, elgesio, ketinimų bei įvertinti ir kontroliuoti savo mintis, žodžius, poelgius*.

Hiperaktyvus vaikas dažnai nesugeba užbaigti pradėtų darbų, nes jį trikdo ir erzina daugybė aplinkoje esančių stimulų. Jam sunku išlaikyti dėmesį ilgiau nei kelias minutes, ypač ties mokyklinėmis užduotimis, kurios jiems atrodo įkyrios ir pasikartojančios. Neretai hiperaktyvūs vaikai turi sunkių mokymosi negalių, kylančių sutrikus percepciniams sugebėjimams – vizualiniams, motoriniams ar taktiliniams. Motorinius sunkumus sukelia menka akies-rankos koordinacija, o tai trukdo rašyti lengvai ir aiškiai. Klasėje hiperaktyvūs vaikai nuolat trukdo darbą, reikalauja išskirtinio dėmesio, žaisdami nepripažįsta taisyklių, sukelia konfliktines situacijas, tačiau labai skaudžiai reaguoja į juos pačius erzinančius dalykus ir ta reakcija paprastai išreiškiama įniršio protrūkiu. Dėl nedėmesingumo, impulsyvumo, taip pat dėl neretai prastos koordinacijos, menkos raumenų kontrolės jie yra nerangūs, todėl negali žaisti komandinių žaidimų – tai dar viena priežastis, kodėl bendraamžiai hiperaktyvų vaiką atstumia. Savo elgesiu hiperaktyvus vaikas labai dirgina aplinkinius. Suaugusieji su tokiais vaikais yra nekantrūs, nepasitiki jais, šaukia, kartais ima neapkęsti, dažnai į hiperaktyvaus vaiko elgesį reaguoja pykčiu, gąsdinimais, bausmėmis. Tačiau tai tik kelia nuolatinę įtampą ir sudaro sąlygas tokių vaikų agresyvaus elgesio formavimuisi, neigiamam savęs vertinimui, savęs žeminimui ir pan. Dėl menkų bendravimo sugebėjimų šie vaikai turi mažai draugų. J. Almonaitienės (2003, p. 20) teigimu, „sėkmingas bendravimas – toks, kuris visiems jame dalyvaujantiems leidžia kiek įmanoma geriau patenkinti savo poreikius ir pasiekti tikslus“. Tuo tarpu hiperaktyvus vaikas, nors pats daug kalba ir noriai bendrauja, nesugeba iki galo išklaudyti kitų. Apibendrinus galima teigti, kad šiems vaikams nelengva *suprasti, kas padeda bendrauti, bendradarbiauti, sėkmingai veikti, gerai jaustis*, jiems *sunku dalyvauti bendroje veikloje, dalytis mintimis, patirtimi*

Hiperaktyviems vaikams nelengva įsijungti į savo socialinę grupę, juos žemina klijuojamos „etiketės“. Kiti vaikai erzina ir prasivardžiuoja. Dėl mokymosi sutrikimų vaikas jaučiasi blogai, jo savivertė dažniausiai būna žema. Hiperaktyvūs vaikai yra patyrę tiek daug pralaimėjimų, nesėkmių, gėdos ir pykčio, kad nemėgsta net būti mokyklos aplinkoje. Juos spaudžia mokyklos taisyklės, nors iš tikrųjų gali patikti ir klasė, ir mokytojas (Oaklander, 2007).

Pedagogai turėtų suprasti, kad hiperaktyvūs mokyklinio amžiaus vaikai iš tiesų kenčia dėl savo problemų, didėjančios kritikos ir grėsmės būti atskirtiems nuo socialinės aplinkos, jie, kaip ir kiti vaikai, trokšta mokytojo gero žodžio, supratingumo, šilumos ir meilės.

Uždaras vaikas yra atsiskyręs, nes nesugeba bendrauti laisvai. Jam sunku išreikšti bet kokius jausmus. Paprastai jis laikosi santūriai, vengdamas bet kokio kontakto su šalia esančiais, todėl atrodo romus, nedrąsus, baikštus, drovus, susikaustęs, labai tylus, įsitempęs, nepasitikintis savimi. Tokius vaikus slegia buvimas grupėje, kitų vaikų judrumas, jie linkę laikytis nuošaliai, sunkiai įsitraukia į bendrą veiklą. Vaikas gali baimingai reaguoti į nesėkmes. Uždari vaikai dėl asmeninių savybių, nemokėjimo bendrauti tarsi išstumiami iš klasės. Jie lieka kitų vaikų nepastebimi, vaikai nekreipia į juos dėmesio, su jais elgiasi priešiška. Dažniausiai uždaras vaikas yra vienišius, neturintis draugų arba turintis jų labai mažai (Černius, 2006; Cirtautienė, http://www.pkg.lt/ugdymo_istaiigoms/straipsniai/vaiko_pasaulis/). Jam sunku *jausti ir suprasti save, kitus žmones, žmonių grupes. Suprasti, kas padeda bendrauti, bendradarbiauti, sėkmingai veikti, gerai jaustis.*

Nepakankamai įgijus socialinių, bendravimo įgūdžių tokiam vaikui mokykloje sunku *dalyvauti bendroje veikloje priimant sprendimus*, įsitraukti į bendraamžių grupę, ginti save ir savo idėjas. Mokytojai dažnai pastebi, jog iš nepilnų šeimų į mokyklą ateina, labai nedrąsūs, nepasitikintis savimi, socialiai mažiau kompetentingi, drovūs vaikai. Šie uždari vaikai vengia kontaktų, atsiriboja nuo kitų, būdingas pasyvus bendravimas, polinkis į vienatvę, uždarumas, tylumas, nepasitikėjimas savimi, saviizoliacija ar net polinkis į destruktivią elgseną (Lupeikytė, 2000; Černius, 2006), todėl jie negeba *apmąstyti savo nuotaikas, elgesį, ketinimus, numatyti savo ketinimų, veiksmų, elgesio modelius, elgesio pasekmes.*

Kaip teigia V. Oaklander (2007), vaikas toks galingas savo uždarumu, kad lengvai nepriversi jo prarasti tą jėgą. Tyla jam vienintelis ginklas prieš suaugusiųjų reikalavimus. Jis gali gerai mokytis, atlikti pavestus namų ruošos darbus, laikytis taisyklių, nesiskųsti ir nereikalauti, neverkti, nesimušti, nešaukti. Tačiau kalba tik tuomet, kai būtina. Kalba kaip galima mažiau arba išvis nekalbėti, gali kalbėti pašnibždomis, stengiasi būti nuošalyje, baiminasi prisijungti prie ko nors ar išbandyti naujus dalykus, nemėgsta grupinių žaidimų, nejaukiai jaučiasi tarp kitų. Vadinas, jis nesugeba *dalytis patirtimi, mintimis, kartu spręsti problemas*. Spontaniškumas jam nežinomas ir bauginantis, nors kituose gali tuo žavėtis ir siekti būti laisvesnis, atviresnis. Uždaras vaikas daug svajoja, yra pernelyg geras (Černius, 2006).

Įvertinti ir kontroliuoti savo mintis, žodžius, poelgius, suprasti save, gerai jaustis vaikui trukdo žemas savęs vertinimas, kuris dažnai susiformuoja dėl socialinio apleistumo. Uždaras vaikas lengvai susijaudina, netenka drąsos, yra jautrus. Socialiai apleistų vaikų aplinkoje (šeimoje) vyrauja skurdas, primityvi vertybinė orientacija, slegiantis, negatyvus psichologinis

klimatas, moraliai žlugdančios auklėjimo klaidos. Vaikui augant deprivacijos sąlygomis susiformuoja klaidingas požiūris į save ir pasaulį. Tai skatina atsiriboti nuo socialinės aplinkos, nepasitikėti aplinkiniais. Uždaras vaikas mano, kad su juo blogai elgiamasi, jaučiasi išnaudojamas. Šių vaikų nepasitikėjimas suaugusiais apsunkina pedagogų darbą, sprendžiant jų socializacijos problemas, todėl ieškoma kuo įvairesnių būdų ir priemonių, siekiant padėti šiems vaikams (Černius, 2006; Socialinis ugdymas: vaiko ir šeimos teisių apsauga IV, 2007).

Uždari vaikai nejaučia gyvenimo džiaugsmo, nustoja domėtis savimi ir laikyti save svarbiais, gali turėti didelių psichikos trikdžių, juos gali apimti depresija. Vaikų depresyvumą paprastai slepia specifiniai požymiai, kurie iš dalies būdingi ir uždaram vaikui:

1. Iš išorės vaikai atrodo liūdni, prislėgti ir nelaimingi. Tačiau jie nebūtinai tuo skundžiasi.
2. Jie aiškiai linkę užsisklęsti, mažai domisi kitais žmonėmis ir daiktais. Kartais atrodo, tarsi jiems būtų nuobodu.
3. Juos ne taip lengva pralinksminti, jie dažnai atrodo nepatenkinti.
4. Susidaro įspūdis, kad jie jaučiasi atstumti ir nemylimi.
5. Jie retai kada priima pagalbą ar leidžiasi paguodžiami.
6. Net jei ir atrodo, tarsi jie norėtų priimti pasiūlymą, nuolat prasiveržia nusivylimas ir nepasitenkinimas.
7. Dažnokai jiems sutrinka miegas (Herm, 2004).

Neadaptyvaus elgesio problemų raiškos ryškios **agresyvių vaikų** elgesy. Agresyvus elgesys apibrėžiamas kaip bet koks priešiškas elgesys, kuriam būdingas įžūlus pranašumo demonstravimas arba net jėgos vartojimas prieš kitą žmogų, tai siekimas patenkinti savo poreikius, žeminant kitą žmogų ir ignoruojant jo poreikius bei teisėtus reikalavimus (Psichologijos žodynas, 1993, p. 9 – 10; Psichologija studentui, 2002). Agresyvus elgesys išlieka stabilus laikui bėgant (Olweus, 1979, cit. Žukauskienė, 1996) ir daro įtaką tolesnei vaiko socialinei raidai. Šie vaikai turi sunkumų susirasdami draugų ir išlaikydami stabilius artimus santykius, jie kalba garsiai, iššaukiančiu tonu, į bendravimo partnerį žiūri į iš aukšto, vertina jį, kritikuoja ir įžeidinėja, todėl kiti mokiniai jo vengia. Jie kenčia dėl menkos savigarbos, nepasitiki savo jėgomis, stokoja bendravimo įgūdžių ir savikontrolės, dažnai vagia, meluoja, kartais naikina jį supančius daiktus (Abromaitienė, 2006; Černius, 2006; Psichologija studentui, 2002). Jiems nesiseka *suprasti, kas padeda bendrauti, bendradarbiauti, sėkmingai veikti, gerai jaustis, numatyti savo ketinimų, veiksmų, elgesio modelius, elgesio pasekmes.*

Kaip teigia L. Abromaitienė (2006), agresyvumą paprastai skatina kelios emocijos (pyktis, pasibjaurėjimas, neapykanta ir kt.), agresyvų poelgi sukelia didėjantis priešiškumas: simpatijos emocijų nykimas, noras pakenkti. K.Hurrelmann ir G.Unvergzat (2001) pabrėžia, kad

polinkiui į agresiją įtakos turi ir sudėtingas vaiko charakteris, hiperaktyvumas, impulsyvumas, dėmesio sukonzentravimo problemos, menki socialinių problemų sprendimo įgūdžiai: vaikai supranta kitų vaikų elgesį kaip priešišką ir nesugeba rasti ne agresyvių konfliktų sprendimo būdų. Agresyvus vaikas yra priekabus, greitai supyksta, dažnai mušasi, pagiežingas, nepaklusnus, paniures, erzina suaugusiuosius, trukdo klasės darbą, sunkiai sudrausminamas (Černius, 2006). Vadinasi, galima teigti, kad agresyviems vaikams nesiseka *apmąstyti savo nuotaikas, elgesį, ketinimus, įvertinti ir kontroliuoti savo mintis, žodžius, poelgius, kartu spręsti problemas*.

Agresyvus vaikas nepasitiki aplinkiniais ir jiems pavydi, mano esąs skriaudžiamas ir apgaulinėjamas. Šie priešiško elementai gali būti maskuoti net mandagiu elgesiu. Agresyviems vaikams mokykloje kylančios socializacijos, vertybinių orientacijų, socialinio aktyvumo, ugdymo, mokymosi problemos bei jų agresyvaus elgesio pasekoje sukeltos problemos kitiems mokiniams bei pedagogams. Jis nesutinka su mokytojo ar grupės nutarimais (Abromaitienė, 2006; Černius, 2006). Galima teigti, kad vaikas nesugeba *jausti ir suprasti save, kitus žmones, žmonių grupes*. Svarbu laiku pastebėti ir įveikti šias problemas, kad jos nedidėtų, nepersikeltų už mokyklos ribų į platesnę bendruomenę. Agresyvūs vaikai patiria socioedukacinių problemų:

- Neigiama aplinkinių nuostata, jų atžvilgiu, skatina menką savivertę. Bendraamžiai linkę atstumti agresyviai besielgiančius mokinius, pedagogai linkę reaguoti į jų netinkamą elgesį bausmėmis ar neigiamais vertinimais. Bausmių taktika padeda esant tam tikroms aplinkybėms, bet dažnai ji yra neveiksminga (Abromaitienė, 2006). Agresyvūs vaikai kenčia dėl menkos savigarbos, nepasitikėjimo savo jėgomis, bendravimo įgūdžių ir savikontrolės stokos, agresyviai elgiasi su kitais iš bailumo. Jie tikisi taip užsitarnauti pagarbą. Kadangi jiems baimę sumažina agresyvumas, tai jie ir naudojami ta nevykusia savęs realizavimo forma (Mielke, 1997; cit. Dapkienė).
- Agresyvių vaikų menki mokymosi pasiekimai, jie dažniausiai blogai mokosi. Psichologiniai testai rodo, kad jų intelektas dažnai būna aukštesnis, negu jų gaunami pažymiai. Jie neįsisavina dėstomos medžiagos dėl per didelio aktyvumo, dėmesio stokos ir begalinio išsiblašymo. Dalis vaikų tiesiog nenori paklusti ir stengtis, lengvai supyksta dėl mažmožių, susierzinę nesiklauso, ką sako kiti, patys kalba neapgalvotai, dažniausiai piktai. Jų elgesys darosi vis sudėtingesnis, nes bendraamžiai nenori turėti su jais jokių reikalų, nežinodami, kaip jie reaguos (ten pat).
- Agresyvių vaikų silpni socialiniai įgūdžiai: dažnai klaidingai supranta socialines užuominas, streso metu savo priešiškamą nukreipia į kitus. Jie dažniau nei kiti mokiniai

pasižymi silpna savikontrole, žema tolerancija frustracijai, nesugeba suprasti savo ir kitų jausmų (Abromaitienė, 2006).

Labai svarbu, kad pedagogai, specialistai suvoktų, kad agresyvus, delinkventinis elgesys nesusiformuoja per naktį ir todėl negali būti pataisomas per trumpą laikotarpį. Probleminiams mokiniams reikalinga nuolatinė priežiūra ir profesionali pagalba vietoje atsitiktinių bausmių. (Abromaitienė, 2006).

Psichologų nuomone (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996; Psichologija studentui, 2002), neadekvatus savęs vertinimas deformuoja asmenybę, sudaro sąlygas neigiamiems bruožams formotis ir kartu apsunkina normalią psichinę raidą. *Per gerai save vertinantis* vaikas turi nerealių pretenzijų, nepastebi savo trūkumų, ignoruoja nesėkmes, dėl klaidų kaltina kitus. Tokie vaikai įsitikinę savo išskirtinumu ir tobulumu, jiems būdingas pasipūtimas ir nekritiškas požiūris į save, domėjimasis savimi, o kitais tiek, kiek jam naudinga, svarbiausia jam – savi norai, idėjos, planai. Kai aplinkiniai ignoruoja tokią asmenybę, ji į tai reaguoja pykčio, keršto ir kitu pernelyg stipriu, neatitinkančiu situacijos, jausmu. L. Abromaitienė (2006) teigia, kad per gerai save vertinantys vaikai trokšta atkreipti aplinkinių dėmesį į save, nustebinti, priblokšti, bet ne tikrais laimėjimais, o išoriniais efektais. Jie mėgsta nepagrįstai puikuotis, linkę save demonstruoti, negeba giliai ir nuoširdžiai jausti, yra nepastovūs, egoistiški, lengvabūdžiai, arogantiški, pasipūtę, su kuriais sunku bendrauti (Schiller, Bryant, 2005; Jovaiša, 2001). Tad šie vaikai nesugeba *jausti ir suprasti save, kitus žmones, žmonių grupes, suprasti, kas padeda bendrauti, bendradarbiauti, sėkmingai veikti, gerai jaustis, įvertinti ir kontroliuoti savo mintis, žodžius, poelgius*.

Vaikų savęs vertinimas yra tiesioginis suaugusiųjų (tėvų, mokytojų) vertinimų atspindys (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996, Černius, 2006; Molicka, 2007). Kai suaugusieji nuolat pervertina vaiko laimėjimus ir galimybes, tenkina visus jo norus ir įgeidžius, vaikui ima formotis aukštesnis savęs vertinimas, kuris pasireiškia perdėtu išdidumu, savignyba, puikybe, pagieža, kitų niekinimu. Kartu vaikas darosi labai pažeidžiamas, nes gavęs prastesnį nei įprasta įvertinimą, jį suvokia kaip neteisybę, nepalankumą ar net priešišumą, o tai labai apsunkina jo santykius su aplinkiniais. Galima daryti išvadą, kad jis nemoka *numatyti savo ketinimų, veiksmų, elgesio modelių, elgesio pasekmes, apmąstyti savo nuotaikas, elgesį, ketinimus*. Vaikas, kurio tėvai perdėtai jį globoja, gauna vienpusę informaciją apie save ir savo galimybes, įsitikina, kad jis gali susidoroti su bet kokiomis problemomis. Jis nežino savo trūkumų ir silpnybių, savo realių galimybių ir susiformuoja perdėtą savęs vertinimą, yra nesavarankiškas, nemoka išspręsti realių problemų. Jei tėvai perdėtai žavisi savo vaiku, mokykloje jis jaučiasi skausmingai, pajutęs, kad ne jis yra pasaulio centras, kad niekas taip, kaip namie, nesižavi jo piešiniais, kad vaikai žaidžia pagal taisykles ir nepadedą jam laimėti, kaip tai darydavo namiškiai (Psichologija studentui,

2002; Molicka, 2007). Vadinasi, per gerai save vertinantis vaikas nesugeba *dalytis patirtimi, mintimis, kartu spręsti problemas, dalyvauti bendroje veikloje priimant sprendimus*.

Psichologai teigia, kad pernelyg aukšta savivertė iš tikrųjų yra stropiai paslėptas pašamoneje nepilnavertiškumo jausmas (Psichologija studentui, 2002; Oaklander, 2007; Molicka, 2007).

1.2. Pedagoginės pasakų terapija kaip elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų socialinės kompetencijos ugdymo priemonė

R. Vasiliauskas, tyrinėjantis liaudies pedagogiką ir daug dėmesio skiriantis valdomam socializacijos aspektui – ugdymui, atkreipia dėmesį, kad anksčiau jaunosios kartos socializacija vyko svarbiausiose liaudies ugdymo institucijose: šeimoje, kaimo, vaiko ir religijos bendruomenėse. Tėvai, giminės, kaimynai, pažįstami buvo susiję glaudžiais giminystės ir draugystės ryšiais: vaikas socializavosi jam palankių sąlygų kontekste. Didelę įtaką darė kaimo žmonių gyvensena, kurios pagrindą sudarė šie svarbūs liaudies ugdymo veiksniai: gamta, darbas, žodis, paprotys, tradicija, pavyzdys (Vasiliauskas, 2006, p. 174). Dabarties vaiko gyvenimo sąlygos daug kuo skiriasi nuo ano meto jo bendraamžių. Ir, tenka pripažinti, ne geraja prasme. Dažnas pedagogas pasakys, kad dabar vaikus auklėti tapo sunkiau. Tačiau dėl to, kad vaikai darosi apatiški, viskam abejingi, niekas jiems neįdomu, yra pernelyg judrūs, nepaklusnūs, o ir dažnas „drasko“ suaugusiajam akis, tai reiškia, kad jų emocinė bei socialinė būseną pažeista.

Remiantis moksline literatūra (Hoffman, Roggenwallner, 2005; Černius, 2006; Molicka, 2007; Oaklander, 2007 ir kt.), galima išskirti tokias vaiko asmenybės raidą trikdančias aplinkybes:

- Kintanti vertybių sistema. *Kadangi nuolat mažėja visuomenės susitarimas dėl visuotinių vertybių, trūksta ir bendrų auklėjimo tikslų. Pavyzdžiui, tokių vertybių kaip ištikimybė, sąžiningumas, paslaugumas ir daug kt. svarba akcentuojama nebe taip, kaip buvo prieš keletą dešimtmečių.*
- Nėra normalios šeimos, kurioje būtų patenkinami pagrindiniai vaiko poreikiai. Taip atsitinka tada, kai šeima yra nepatvari ir nesuteikia saugumo jausmo. Prie tokių šeimų priskiriamos *šeimos tik su vienu tėvu; naujos šeimos, kurias tėvai sukuria po skyrybų (iš vaikų atimama galimybė bendrauti su kitais šeimos nariais); migruojančios šeimos; nesusituokusių porų šeimos.*
- Dėmesio, bendravimo stoka (*tėvai pernelyg daug dirba ir yra užsiėmę – silpnėjant tarpusavio ryšiams, vaikas pasijunta vienišas*).
- Didėjantis elgesio taisyklių skaičius bei griežtėjanti kontrolė, judėjimo stoka.

Vaikai kaip ir suaugusieji išgyvena psichologinį diskomfortą. Jie greitai suvokia, kad gyvenimas ne toks jau nuostabus, kad mes gyvename labai chaotiškame pasaulyje, pilname prieštaravimų ir dviprasmybių. Tačiau vaikai, skirtingai nei suaugusieji, dėl savo problemų nieko nekaltina. Jie įsivaizduoja, kad patys yra blogi, padarė kažką negero, nėra pakankamai gražūs ar sumanūs. Vaikai daro viską, ką gali, kad įveiktų sunkumus ir galėtų augti – jie pasirenka tokį elgesį, kuris, atrodo, padės išgyventi: vieni atsitraukia, tampa uždari, kiti apsaugo save išsiskirdami agresyviu elgesiu.

Negalima atstumti vaiko, negalima jo palikti vieno su savo garsiai ar tyliai reiškiamomis problemomis – taip vaikas nuvertinamas kaip asmenybė. Tad negalima laukti, kol pasikeis struktūros, galinčios sureaguoti į vaiko poreikius, nėra kada laukti, kada valstybė pagaliau supras, kad jos likimas – vaiko rankose, ir ims ne žodžiais, o darbais rodyti dėmesį vaikui, ir, kaip tvirtina V. Oaklander (2007), nors daug ką reikia padaryti už mokyklos ribų, tačiau kai ką galima nuveikti ir klaseje. Mokytojai ir mokiniai gali geriau vienas kitą pažinti, realiai pamatyti kilusias problemas ir padėti pasijusti stipresniems, išmokyti labiau save vertinti pirmiausiai *ieškodami savęs*. Padėti vaikams *atrasti save* pedagogui gali pagelbėti pedagoginės meno terapijos teikiamos galimybės.

Menas – seniausia žmogaus kūrybinės, emocinės, jausmų ir minčių saviraiškos, kaip vienos svarbiausių žmogaus dvasinių galių paieškos ir at(si)skleidimo, priemonė. Matyt, žmogus tai sąmoningai ar nesąmoningai suvokė labai seniai: šiaip sau, vien dėl malonumo ar estetinio pasitenkinimo, tikėtina, jis nei šoko, nei piešė, nei kūrė istorijas – visa tai tikslingai buvo naudojama. Tikslingas ir kryptingas meno naudojimas konkreitiems tikslams, t. y. gilesniam žmogaus savęs paties pažinimui, aiškesniam asmeninių problemų suvokimui, potencialių galių atskleidimui ir pan., dabar įvardijamas meno terapija.

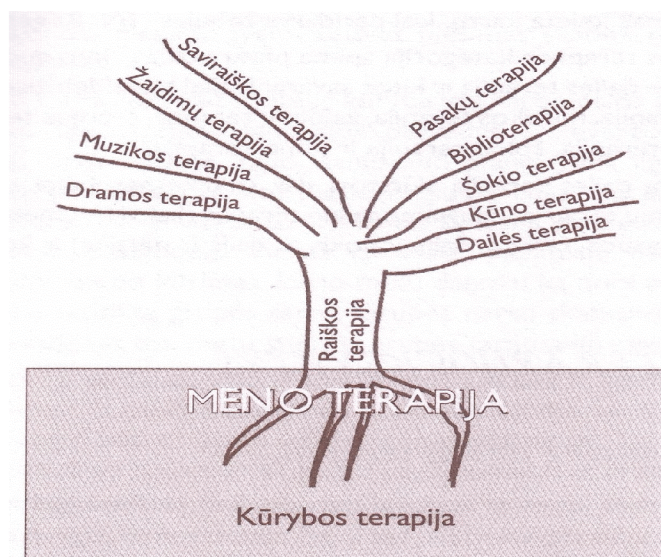
Terminą *meno terapija* 1938 metais įvedė A. Hilas. Atsiradusi kaip psichoterapinis metodas, meno terapija palaipsniui pradėta taikyti labai plačiai, ir šiuo metu išskiriamos trys savarankiškos meno terapijos kryptys, kurias vienija tai, kad menine kūrybine veikla siekiama gydomųjų, nukreipiamųjų arba harmonizuojančių tikslų:

- *medicininė, arba psichoterapinė, meno terapijos* kryptis pagrįsta psichoterapiniais santykiais, medicinos mokslu ir psichoanalizės teorijomis (užsiėmimus veda psichoterapinį išsilavinimą turintys specialistai);
- *socialinė meno terapija* orientuojasi į klientų užimtumą ir kreipia dėmesį į estetinius meninės produkcijos aspektus. Šios terapijos šakos: nukreipiamųjų įspūdžių terapija, užimtumo terapija, darbo terapija ir socialinė reabilitacija (darbinės veiklos terapija) (psichoterapijos vaidmuo joje nedidelis, užsiėmimus dažniausiai veda meninį išsilavinimą turintys specialistai);

- *pedagoginė meno terapija* akcentuoja sveikąjį asmenybės potencialą. Pagrindiniai tikslai – žmogaus ugdymas ir socializacija. Mokslinėje pedagogikoje terminas „terapija“ suprantamas kaip meninės raiškos naudojimas asmenybės, grupės, kolektyvo emocinei savijautai ir psichinei sveikatai gerinti. Emocinę sveikatą galima traktuoti kaip kūrybinės saviraiškos produktą (pedagoginė meno terapija specialių medicininių žinių, profesinių meninių gebėjimų (tai būtų ne privalumas, o trūkumas) iš ugdytojo nereikalauja) (Kučinskienė, 2006; Лебедева, 2007).

Kaip pastebi V. Oaklander (2007), ugdytojui, besirengiančiam taikyti meno terapiją dirbant su vaikais, svarbiausia – *mylėti vaikus, gebėti kurti priimančius, pasitikėjimu grįstus santykius, išmanyti vaikų vystymosi, augimo ir mokymosi ypatumus bei suprasti svarbiausius amžiaus tarpinių klausimus, būtina nusimanyti apie mokymosi sutrikimus, kurie paveikia vaiką ne tik sutrikdydami mokymąsi, bet ir sukeldami pašalinių emocinių efektų.*

Pasakų terapija – tai viena meno terapijos krypčių (3 pav.), taikoma ne tik psichoterapijoje žmogaus gydymui, bet ir pedagoginėje terapijoje – žmogaus ugdymui ir socializacijai. Ugdymas pasakomis – tai pats seniausias pedagogikos metodas. Žinios apie pasaulį ir gyvenimo filosofiją nuo senų amžių būdavo perduodamos iš lūpų į lūpas, o kiekviena pasakos klausytojų karta visa tai permąstydavo kitaip ir perimdavo reikšmingiausius patarimus. Šiandien tas pasakos turinio apmąstymo, suvokimo, išvadų pritaikymo procesas vadinamas *terapija pasakomis* ir suprantamas kaip žinių apie dvasinius žmogaus išgyvenimus ir socialinę realizaciją perdavimo būdas. Dėl to pasakų terapija priskiriama ugdomajai sistemai, atitinkančiai dvasinę žmogaus prigimtį (Зинкевич-Евстигнеева, 2000, p. 11).

3 pav. **Meno terapijos rūšių sistema** (cit. Kučinskienė, 2006, p. 15)

Pedagoginė pasakų terapija, kaip ir kitos pedagoginės meno terapijos kryptys, specialių medicininių žinių iš ugdytojo nereikalauja: pedagoginės pasakų terapijos tikslas – padėti vaikui suvokti patį save. Savęs pažinimas yra svarbiausias, būtinas žingsnis prieš užmezgant gilesnius santykius su bendraamžiais, tėvais, mokytojais, aplinka. Kuo daugiau vaikas susidurs su savimi pačiu – savo pojūčiais, kūnu – tuo daugiau atras save, darysis ramesnis. Pedagoginės pasakų terapijos metodais neturima tikslo valdyti vaiko pasąmonę ir keisti jo asmenybę. Svarbiausia – ugdyti vaiko gebėjimą pažinti save ir skatinti savikontrolę. Pedagogas neieško būdų, kaip išspręsti vieną ar kitą vaiko problemą, nenustatinėja diagnozių. Vaiko keitimąsi sąlygoja ir sutrikimų įveikimo bei vidinio augimo procesą skatina pratybų metu teigiamai besivystantys dalyvių ir tos kūrybinės saviraiškos galios, kurias ši sistema atpalaiduoja. Apie meno terapijos poveikį galima kalbėti tada, kai vaikas, jausdamas vidinę atsakomybę, ima pats spręsti savo problemą, reikšti nuomonę ir pozityviai keisti savo elgseną. Pedagoginės pasakų terapijos esmė – pasirengimas kryptingai realizuoti ugdomąją ir rekreacinę pasakų funkcijas, kaip vieną iš būdų padėti vaikams susiorientuoti mokykliniuose santykiuose, susivokti jausmuose, teigiamai spręsti bendravimo problemas bei neigiamoms emocijoms ir stresinėms situacijoms šalinti (Kučinskienė, 2006; Зинкевич-Евстигнеева, 2006a; Набойкина, 2006; Стишенок, 2006; Лебедева, 2007).

Vadinasi, pedagoginės pasakų terapijos paskirtis – tai asmens vidinio pasaulio tobulinimas, mokymas geriau suprasti įvykius, tai gilinimas žinių apie gyvenimo dėsningumus ir kūrybinių galių pasireiškimo būdas. Šiuo aspektu pedagoginę pasakų terapiją galima įvardyti inovacine pedagogine technologija, skirta vaiko dvasinei sveikatai saugoti.

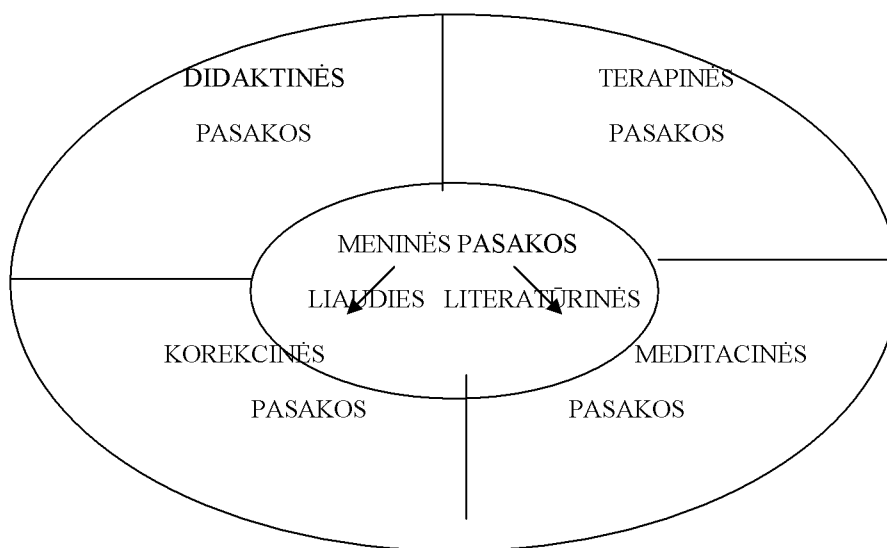
Pedagoginė pasakų terapija siejama su *vidinės disharmonijos apraiškomis*, o apibendrinta siekiamybė – *asmens vidinės harmonijos atstatymas*. Juk pasakoje, kaip ir realiame gyvenime, harmoningo vidaus pasaulio žmogus suvokiamas kaip kūrėjas, o disharmonija siejama su griovimo aktu. Metaforiškai maštant, pedagoginės pasakų terapijos siekiamybė – tai gėrio pergalė prieš blogį. Tas blogis gali pasireikšti baime, agresyvumu, hiperaktyvumu, pasyvumu ar kitais urbanizuoto ir stresinių situacijų perpildyto pasaulio požymiais.

Kaip teigia lietuvių tautosakos tyrinėtoja J. Šlekonytė (2007, p. 91), pasakos yra savotiškas žmogaus gyvenimo kelrodis: jose atsispindi bendražmogiškas asmeninės laimės, saugumo troškimas, jose apibūdinamos universalios santarvės, saiko, godumo, puikybės idėjos. Pasakos – tai žinių, sukauptų per ilgus šimtmečius ar net tūkstantmečius, šaltinis. Kiekviena pasaka savaip moko, aiškina, pataria, tik reikia sugebėti išvelgti joje slypinčią išmintį.

Ypatingą pasakų reikšmę vaiko socializacijai akcentuoja R. Vasiliauskas, pagrįsdamas savo teiginius užsienio šalių mokslininkų mintimis: pvz., W. Bascom (1954), nagrinėdamas tautosakos funkcijas socialiniame ir kultūriniame kontekste, pabrėžė tikrovės ir fantazijos

santyki, gėrėjimosi ir bjaurėjimosi sužadina, stereotipų ir elgesio modelių įtvirtinimą bei perdavimą jaunajai kartai socializacijos procese; socializacinę tautosakos funkciją akcentavo ir B. Bettelheim (1977), kuris nurodė, kad istorijos raidoje intelektualinį vaiko gyvenimą labiausiai veikė religinės ir stebuklų pasakos, kurios lavino vaizduotę, fantaziją ir atsakė į daugelį vaiko klausimų, jos buvo svarbiausi socializacijos veiksniai (Vasiliauskas, 2006, p. 31).

Žanrinis aspektas pasakos skirstomas į liaudies (stebuklų, buitinės, arba novelinės, pasakos apie gyvulius ir t. t.) ir literatūrinės, t. y. turinčias konkretų autorių, pasakas. Tokia žanrinė klasifikacija išlieka ir terapinėje pasakų sistemoje, tik čia papildomai išskiriami keturi pasakų potipiai: *didaktinės, meditacinės, korekcinės ir terapinės pasakos* (4 pav.) (Зинкевич-Евстигнеева, 2001, p. 47).

4 pav. **Pasakų tipai** (pagal Зинкевич-Евстигнеева, 2001)

Kaip teigia T. D. Zinkevič-Jevstignejeva (Зинкевич-Евстигнеева, 1998, p. 13–14), terapiniais ir korekciniais tikslais „pasakiškieji ugdymo“ būdai padeda susidaryti vientisą asmenybės paveikslą, o taip pat rasti atskirus probleminius ar potencinius elementus, pasakomis sistemingai stiprinamos vaiko potencinės ir kūrybinės išgalės, kurios padeda įveikti probleminius elementus.

Pasakos neturi tiesioginio moralo (plg. pasakėčios). Taip išvengiama vaiko-klausytojo pasipriešinimo ir noro viską daryti atvirkiškai. Pasakos išmintis glūdi metaforoje, kuria perteikiama informacija priimama lengviau nei racionalūs, moralizuojantys teiginiai. Metafora tik švelniai ką nors primena pasakos klausytojui ir taktiškai pataria. Ši metaforos savybė padeda vaikui susikurti psichologinio saugumo aurą. Be to, metaforos itin reikšmingos ir kasdienėje žmogaus veikloje, nes padeda geriau perteikti ir suvokti kai kuriuos reiškinius (pvz., metaforiškas posakis *pavargau kaip arklys* suprantamesnis ir daugiau nežadinantis papildomų

klausimų nei pasakymas *pavargau*) (Ortony, 1993). Taigi pasaka savo metaforine, simboline kalba nemoralizuodama leidžia vaikui ar net suaugusiajam suprasti, kad jis tol neras išeities iš keblios padėties, kol nebus pats pasirengęs tobulėti, keistis, ugdyti save. Pasaka padeda kiekvienam iš mūsų atskleisti savo neigiamas emocijas, teigiamai spręsti psichologines problemas, taip pat suteikia viltį, leidžia pasijusti saugesniam, nes jos vaizdiniai pasąmonėje pažadina tai, ko paprastai nepavyksta suvokti sąmoningai (Зинкевич-Евстигнеева, 2000).

M. Molicka (2007), kalbėdama apie stebuklą ir terapinių pasakų poveikį asmenybės vidinių galių atstatymui, pirmiausiai pabrėžia, kad žmogus geba kurti pats save. Visgi šią akivaizdžią tiesą dažnai pamirštame. Sunkumų, kuriuos sukelia nesėkmės ir vidinis nerimas, priešasčių esame linkę ieškoti kituose asmenyse, įvykiuose ar net kaltinti neva pikta lemtį. O juk mūsų, ypač vaikų, gyvenimas priklauso tik nuo to, *kaip* ir *ką* galvojame apie pasaulį. Galima išmokyti vaikus išvengti nerimo. Tiesiog sunkiomis akimirkomis reikia sau padėti ir į baimę pažvelgti kitaip. Pažvelgti kitaip – reiškia ne pasiduoti panikai, baimei, sukeliančiai neviltį, pasyvumą ar chaotiškus veiksmus, o elgtis taip, kad išliktume ramūs. Pasakos gali padėti kitomis akimis pažvelgti į savo problemas ir padėti sau, kai sunku. Stebuklingas pasakų pasaulis leidžia pakeisti įvykius, „atkerėti“ juos, susieti priežastis su pasekmėmis, t. y. su baimės apraiškomis (Molicka, 2007, p. 6).

Apibendrinus psichologinėje literatūroje pateikiamus terapinėms pasakoms būdingiausius požymius pagal keturis elementus – pagrindinę temą, pagrindinį veikėją, pagalbinius veikėjus (dovanotojus) ir pasakojimo foną, nesunku pastebėti, kad pedagoginiu aspektu liaudies pasakos yra universalesnės (1 lentelė).

1 lentelė

Liaudies (stebuklų) ir terapinių pasakų skirtumai ir bendrumai
(pagal Bražienė, 2004; Molicka, 2007; Зинкевич-Евстигнеева, 1998)

Elementas	Skirtumai		Bendrumai
	<i>Liaudies (stebuklų) pasakos</i>	<i>Terapinės pasakos</i>	
1. Pagrindinė tema	Pažintis su galinčiomis gyvenime pasitaikyti sunkiomis situacijomis; supratimo, kad viskas priklauso nuo paties žmogaus noro ir pastangų, formavimas. Apie herojaus jausmus tiesiogiai nekalbama.	Pasakos herojus išgyvena konkrečias emociškai sunkias situacijas. Patiriamų jausmų rūšis yra apibrėžta.	Leidžia tapatintis su herojumi, kaskart patirti naujų įvykių, emocijų. Žadina vidinį vaiko pasaulį ir suteikia daug džiaugsmo. Pasakose teisingumas ir gėris būtinai nugalės.
2. Pagrindinis veikėjas	Pagrindinis pasakos personažas – apibendrintas paveikslas. Pasakų veikėjų vardai tarsi „keliauja“ iš vieno teksto į kitą. Apibendrintas personažas palengvina vaiko susitapatinimą su juo.	Pasakų herojui suteikiamos tos pačios savybės, kurios būdingos ir mažajam pacientui (panašus amžius, panaši sunkiai išgyvenama emocinė	Vaikas tai puikiai suvokia, ir toks supratimas, iš vienos pusės, leidžia jam jaustis psichologiškai saugiam. Iš kitos pusės, kartu su pasakos

	Tikslus herojaus amžius nenusakomas, tik užsimenama, kad jis yra, pvz., vaikas, jaunikaitis, senelis ir pan. Pasakų veikėjai yra drąsūs, geri, laimingi, gražūs. Čia vaikas atranda savo tapatybę – kas jis yra ir kuo jis norėtų būti. Kiekviena pasakos situacija turi daugybę prasmių. Skaitydamas ar klausydamas pasakos, vaikas nesąmoningai išskiria sau tuo metu aktualius dalykus ir kartu su pasakos herojumi ieško galimų išieiti situacijų, problemos sprendimo variantų. Pasikeitus aplinkybėms, vaikas kitaip interpretuoja pasakos turinį, praturtindamas savo ankstesnį patyrimą nauju suvokimu. Vadinasi, egzistuojant teksto daugiaprasmiškumui, ta pati pasaka gali padėti vaikui spręsti skirtingas problemas. Tai viena iš priežasčių, kodėl vaikai dažnai prašo sekti vieną ir tą pačią pasaką.	situacija).	herojumi keliaudamas link laimingos pabaigos, vaikas įsisąmonina, kad išbandymai, tekę pasakos herojams, buvo reikalingi, kad šie taptų dar protingesni, dar stipresni. Pasakose nėra negalimų dalykų, čia nėra protinių apribojimų, čia negalioja neigiamas atsakymas – „ne, šito aš nepadarysiu.“ Taip žadinamas vaiko gebėjimas veikti, aktyvinamos jo vidinės galios, tikėjimas savo jėgomis. Įgijęs problemų sprendimo pasakiškais būdais patirtį, vaikas ją ateityje perkels į realias situacijas. Lavina vaizduotę, kuri savo ruožtu įsijautusį į pasakos įvykius vaiką skatina kažką keisti, papildyti ar net sukurti visiškai naują – savo istoriją. Pasaka skatina kartu su jos veikėjais patirti įvairių emocijų. Ji žadina asmens jautrumą. Žadina saugumo ir pasitikėjimo kitais jausmą.
3. Pagalbiniai veikėjai, arba dovanotojai	Dažniausiai sutinkami atsitiktinai ir paprastai herojui į pagalbą ateina pačiu sunkiausiu jam metu. Dovanotojas pataria herojui, kaip jam reikėtų elgtis siekiant norimo tikslo, gali dovanoti stebuklingų daiktų. Dažnai dovanotojas pirmiausiai išbando herojų ir tik tada nusprendžia, ar tikslinga jam padėti.	Padeda pagrindiniam veikėjui sėkmingai pasiekti tikslą, moko pozityviai mąstyti tokiomis kategorijomis: <i>galiu, sugebėsiu, noriu, nebijau, ieškau sprendimų</i>. Skatina pagrindinį veikėją atsiverti ir kalbėti apie savo problemas.	
4. Pasakojimo fonas	Veiksmo vieta ir laikas neapibrėžta (pvz., <i>Seniai labai seniai už devynių jūrų, už devynių marių...</i>). neapibrėžta veiksmo vieta ir laikas leidžia vaikui „nukeliauti ir būti“ bet kur ir bet kada. Taip skatinamas vaizduotės darbas, į kurį vaikas mielai pasineria. Pasakų veikėjai nėra idealizuojami – kai aplinka prieštarina, elgesio taisyklės negali būti sustabarėjusios. Taip pasaka skatina vaiką nebijoti veikti gyvenime taip, kaip tuo metu jam atrodo tinkamiausia, kaip reikalauja konkreiti situacija.	Veiksmas vyksta vaikui pažįstamose vietose (pvz., ligoninėje, mokykloje, gatvėje ir pan.). Tos vietos vaizduojamos taip, kad pasakos veikėjams žadintų šviesią nuotaiką.	

Pasaka labiausiai atitinka vaikui priimtina pasaulio supratimą ir padeda suvokti svarbius „dalykus“, išgyventi ir perimti įvairius elgesio modelius. Kadangi suaugusiųjų logika vaikui sunkiai suprantama (vaikų vaizdinis-veiksminis mąstymas daug stipresnis ir aiškesnis už suaugusiųjų abstraktų-loginį), todėl atsakymų į savas problemas jam parankiau ieškoti pasakų situacijose. Turėdami omeny *Pradinio ugdymo programoje* (2005) išskirtas vaiko socialinės kompetencijos vertybines nuostatas ir gebėjimus, galima teigti, kad darbo su pasakomis metodai, taikomi pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimuose, dirbant su elgesio ir emocinių problemų turinčiais vaikais, yra paveiki priemonė jų socialinės kompetencijos ugdymui (2 lentelė).

2 lentelė

Socialinės kompetencijos ugdymo pasakomis pagrindimas

Pasakos ypatybės	Formuojamos vertybinės nuostatos	Ugdomi gebėjimai
Pasaka skatina kartu su jos veikėjais patirti įvairių emocijų, žadina jautrumą žmogui, gamtai, gyvūnams	<i>Būti atviriems, empatiškiems; pripažinti ir gerbti kitų žmonių teises, toleruoti elgseną, nuomonę.</i>	<i>Jausti ir suprasti save, kitus žmones, žmonių grupes.</i>
Pasaka gali perteikti tam tikroje situacijoje tinkamo elgesio modelio pavyzdį	<i>Sąžiningai ir atsakingai veikti.</i>	<i>Numatyti savo ketinimų, veiksmų, elgesio modelius, poelgių pasekmes.</i>
Identifikavimasis su pasakos herojumi	<i>Būti atkakliems, iniciatyviems, veržliems.</i>	<i>Suprasti, kas padeda bendrauti, bendradarbiauti, sėkmingai veikti, gerai jaustis.</i>
Veikėjų tarpusavio santykiai	<i>Būti bendruomenės nariu. Rūpintis kitais, norėti būti reikalingiems.</i>	<i>Dalytis patirtimi, mintimis, kartu spręsti problemas. Dalyvauti bendroje veikloje priimant sprendimus.</i>
Laiminga pabaiga	<i>Tikėti ir pasitikėti savimi ir kitais, konstruktyviai spręsti problemas, siekti dialogo, tarpusavio supratimo.</i>	<i>Apmąstyti savo nuotaikas, elgesį, ketinimus. Įvertinti ir kontroliuoti savo mintis žodžius, poelgius.</i>

Be to, pasakos skatina tobulinti *bendravimo įgūdžius*, nes jose pateikta situacija skatina įsiklausyti, įsijausti į pasakos herojaus problemas, pasakos taip pat padeda atskleisti, kokios vertybės ir moralinės normos leidžia sulaukti laimingos pabaigos; parodo spontaniško ir net *agresyvaus elgesio* pasekmes – piktas elgesys, noras pakenkti, sulaukia savo pabaigos, nes tas, kuris norėjo pakenkti silpnesniam, nukentės ar net išnyks iš pasakos, liks tik dori ir nuoširdūs herojai; didina savivertę, motyvaciją, nes pasakose skatinama vaikui pasitikėti savimi, jaustis saugiam, parodoma, jog herojus, susidūręs su sunkumais, nenusimena, o toliau žengia, dažnai

dvasine jėga įveikdamas iškylančius sunkumus, taip pat padedama suvokti, jog sunkioje situacijoje būtina pasitelkti savimi ir ieškoti savyje jėgų (Piščalkienė, Merkys, Bražienė, 2007).

Pasakos galią ugdant vaiką kaip asmenybę pabrėžia ir V. Lepeškienė: dirbant su pasakomis, galima stiprinti vaikų savęs vertinimą, mokyti bendrauti, bendradarbiauti, įsisąmoninti ir išreikšti jausmus, grįsti savo elgesį vertybėmis. Naudojant pasakas didžiausias dėmesys yra sutelkiamas į tai, kaip padėti vaikams atpažinti veikėjų asmenines savybes ir susieti su pačiais savimi tam, kad vaikas galėtų susitapatinti su herojais, jų gerosiomis ypatybėmis, jas stiprintų ir mokytųsi reikšti kasdieniniame gyvenime (Lepeškienė, 1996, p. 95).

Pasakų terapija – tai septynių procesų sintezė, būtent:

- žinių apie pasaulį ir žmogaus santykio su juo dešifravimas, prasmų paieška;
- ryšių tarp pasakiškų įvykių ir elgesio realiame gyvenime aiškinimas, t. y. pasakiškųjų prasmų perkėlimas į tikrovę;
- probleminių situacijų nustatymas ir aiškinimas, ieškant atsakymo į klausimą „Kodėl būtent taip turėjo nutikti?“;
- asmenybės dvasinių resursų, potencinių galių paieška;
- ekologinis švietimas ir vaikų auklėjimas;
- žmogaus prigimties ir žmogų supančios aplinkos gerinimas;
- ugdymas pasakiška aplinka, kurioje gali materializuotis svajonės, kurioje kiekvienas jaučiasi saugus ir mėgaujasi paslaptimi (Зинкевич-Евстигнеева, 2000, p. 8–14).

Pedagoginiu aspektu ypač vertingos šios liaudies pasakų idėjos:

1. *Mus supantis pasaulis yra gyvas, bet kuriuo momentu visi gali su mumis kalbėtis.* Tokia idėja svarbi formuojant rūpestingumą, globos ir atsakomybės jausmą viskam, kas mus supa: žmonėms, gamtai, daiktams.

2. *Aplinkinio pasaulio objektai geba savarankiškai veikti ir turi teisę į asmeninį gyvenimą.* Ši idėja svarbi formuojant pasiruošimą kitą priimti tokį, koks jis yra.

3. *Blogio ir gėrio atskyrimas, gėrio pergalė.* Idėja svarbi vidinės drąsos palaikymui ir gėrio siekiui.

4. *Kas lengvai gaunama, lengvai ir prarandama.* Idėja svarbi formuojant užsibrėžto tikslo siekimą ir valios ugdymui.

5. *Mus supa daugybė pagalbininkų, bet jie padeda tik tada, kai mes nebesugebame susidoroti su užduotimi patys.* Idėja turi įtakos formuojant savarankiškumo jausmą ir pasitikėjimą aplinkiniu pasauliu (Зинкевич-Евстигнеева, 1998).

2. VAIKŲ, TURINČIŲ ELGESIO IR EMOCINIŲ PROBLEMŲ, SOCIALINĖS KOMPETENCIJOS UGDYMO PEDAGOGINĖS PASAKŲ TERAPIJOS METODAIS EMPIRINIAI TYRIMAI

2.1. Pedagoginio eksperimento organizavimas

Vaikų, turinčių elgesio ir emocinių problemų, socialinės kompetencijos ugdymo pedagoginės pasakų terapijos metodais empiriniai tyrimai vykdyti 2007m. spalio – 2008 m. balandžio mėn. Iš viso organizuoti 24 pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimai, kuriuose dalyvavo ilgalaikė tiriamųjų grupė (septyni 11-12 metų vaikai).

Kaip buvo minėta įvadinėje šio darbo dalyje, pedagoginis eksperimentas vykdytas *linijiniu būdu* (Merkys, 1999; Kardelis, 2002), kai tyrime nesudaroma kontrolinė grupė. Juo, vadovaujantis B. Bitino (1998) teiginiais, siekta realizuoti ir tyrimais pagrįsti mūsų projektą. Vertinant pedagoginio eksperimento efektyvumą naudoti tokie tyrimo metodai:

1. *Pedagoginis stebėjimas ir pokalbis natūraliomis sąlygomis.* Viso pedagoginio eksperimento metu klasių mokytojai specialiai parengtuose vaiko stebėjimo lapuose (1 priedas) fiksavo savo pastabas. Šie lapai su stebėjimo rezultatais kiekvienos savaitės pabaigoje būdavo gražinami eksperimentatoriai. Kartą per mėnesį klasių mokytojai ir eksperimentatorė kartu aptardavo eksperimentinės veiklos poveikį asmenybiniais vaiko pokyčiams.

Visą pedagoginį eksperimentą eksperimentatorės pildytame žurnale žymėta:

- *Vaikų, dalyvaujančių tos dienos pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimuose, registracija.*
- *Pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimo tema.*
- *Emocinė grupės atmosfera užsiėmimų pradžioje, viduryje ir pabaigoje; bendra veiklos charakteristika.*
- *Individualios pastabos: kaip sekėsi organizuoti užsiėmimo veiklą, kaip užsiėmime elgėsi atskiri vaikai (ką veikė, kaip bendravo, kaip dalyvavo diskusijoje ir kt.).*
- *Refleksija. Pastabos kito užsiėmimo planui.*

R. Lekavičienė (2001) pastebi, kad nėra visuotinai priimtinių socialinės kompetencijos diagnostikos metodikų. Vaiko socialinę kompetenciją galima nustatyti vadinamaisiais „kompetencijos testais“, tačiau parinkti juos gana sudėtinga. Be to, vaiko asmeninės socialinės kompetencijos įvertinimas sunkus dalykas, galima išsiaiškinti tik moksleivių įsisavintas taisyklių sistemas, tačiau negalima nustatyti kiekvieno vaiko indėlio jas perimant, nes vaikai skiriasi vienas nuo kito tiek bendrąja socialine kompetencija, tiek specifine (Juodaitytė, 2003, p. 201).

Bandydami spręsti šią problemą, savo tiriamajame darbe nusprendėme pasitelkti tokias vaiko socialinių gebėjimų vertinimo metodikas:

2. *Testas „Žmogus–Žmogus lietuje. Lietus pasakų šalyje“* (pagal Зинкевич-Евстигнеева, Кудзилов, 2003, žr. 2 priedas) skirtas asmens adaptacinių galimybių socialinėje aplinkoje įvertinimui.
3. *Anketa* vaikams „Kaip tau sekasi“ (3 priedas) – tai JAV sukurta metodika „Vaikų savęs suvokimo profilis“, kurią Lietuvos ugdymo sąlygomis adaptavo Dž. Dvarionas (1999). Anketa sudaro klausimai, kurie skirstomi į du blokus: *požiūrio į save ir pasitenkinimo savąja veikla*.
4. *Vaikų sukurtų pasakų* pagal stimuliacinę medžiagą – paveikslėlį „Nepaprastas gyvūnas“ (4 priedas) *turinio interpretaciją*. Psichologų teigiama, jog, kurdamas pasaką, žmogus vaizduoja savo išorinį bei dvasinį pasaulį, todėl iš sukurto teksto įmanoma spręsti apie jo emocinę būseną, jaudinančias problemas ir išsivaizduojamas jų sprendimo galimybes. Be to, kurdamas pasaką vaikas ne tik mokosi suprasti tikrovę, bet ir ieško būdų, kaip ją pakeisti (Зинкевич-Евстигнеева, 1998).

Minėtos metodikos taikytos pedagoginio eksperimento pradžioje ir pabaigoje.

2.2. Pedagoginio eksperimento programa ir jos realizavimas

Kaip jau buvo minėta įvadinėje šio darbo dalyje, rengiant pedagoginio eksperimento programą (5 priedas), vadovautasi pedagogikos ir humanistinės meno terapijos principais bei taikyti *į vaiką orientuotus ir į grupę orientuotus* pedagoginės meno terapijos metodus.

Planuojant eksperimentinės programos veiklą, numatyta laikytis tokių principų:

1. Padėti elgesio ir emocinių problemų turintiems vaikams sutelkti dėmesį į save. Kai savasties jausmas sustiprėja, gali atsirasti vidinė kontrolė, kurios šiems vaikams dažniausiai trūksta.
2. Suteikti galimybių patiems priimti sprendimus. Rinkdamasis ir mąstydamas pats, vaikas mokosi būti stipresnis.
3. Formuoti vaikų gebėjimus teigiamu būdu ugdyti savo norus ir sprendimus ne reikalaujant tvarkos ir drausmės ir nustatant ribas, bet rūpinantis suteikti vaikams pakankamai patyrimo, kuris stiprintų kitiems priimtino elgesio pasirinkimo motyvus, skatintų save kontroliuoti.
4. Skatinti vaiką tikėti savimi, puoselėti jo kūrybinę saviraišką.

5. Sukurti situacijų, skatinančių vaiką kuo dažniau pajusti save. Bet kuris taktilinis ar kinestetinis patyrimas skatina naują, gilesnį savo kūno ir savęs pačių suvokimą. Didėjant savęs suvokimui, naujai suvokiami jausmai, mintys, idėjos.
6. Lavinti emocinį intelektą.
7. Stiprinti vaiko savivertę.

Šių principų įgyvendinimui pasirinkti tokie darbo metodai: *pasakų klausymas/skaitymas; analizė ir interpretacija; pasakiškųjų situacijų analizė; pasakų kūrimas* (kurdamas pasaką vaikas ne tik mokosi suprasti tikrovę, bet ir sužino, kaip ją pakeisti; įgytas žinias jis tikrina realybėje ir mokosi pakeisti konkrečių įvykių eigą); *vaizduotės kelionės; piešimas ir lipdymas; inscenizavimas; žaidimas*.

Pirmieji pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimai buvo skirti natūralios vaikų elgsenos stebėjimui eksperimentatorės neinicijuojamoje veikloje – savo nuožiūra vaikai galėjo piešti, žaisti (priemonės tam buvo sudėtos):

Hiperaktyvūs vaikai lakstė po klasę, trumpam stabteldami ties jų dėmesį patraukiančiu daiktu, lyg ir susidomėjo žaislais – pradėjo rinktis, su kuriais norėtų žaisti. Bet tuo rinkimusi žaidimas ir pasibaigė – nebepasidalydami žaislais, vaikai juos išmėtė, išspardė, galiausiai tarpusavy pradėjo muštis. Agresyvūs vaikai iš pradžių stengėsi eksperimentatorei „įtikti“ – buvo mandagūs, geranoriški. Matyt, dėl to, kad norėjo pasirodyti paslaugūs, padėti eksperimentatorei susitvarkyti su „nekontroliuojama padėtimi“, puolė tramdyti hiperaktyvius ir greitai įsivėlė į jų pradėtas peštynes ir ginčus. Toks šių vaikų elgesys itin papiktino pernelyg gerai save vertinančias mergaites, kurios greitai užėmė pamokslautojų poziciją. Būtent tai dar labiau įsiutino hiperaktyvius ir agresyvius vaikus, kurie tarsį susivienijo ir tada savo pyktį atgrėžė prieš, jų žodžiais tariant, „grazuoles-protinguoles“. Uždari vaikai iš pradžių nuo „triukšmadarių“ saugiu atstumu laikėsi nuošaly, buvo galima pastebėti, kad jie labai bijo būti fiziškai užgauti, vėliau stengėsi neatsitraukti nuo eksperimentatorės.

Toks skirtingas vaikų elgesys paskatino pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimus pradėti nuo tokios veiklos, kuri skatintų vaiką susidurti su pačiu savimi – psichologų pastebėta (cit. Hoffman, Roggenwallner, 2005; Oaklander, 2007), kad kuo daugiau vaikas susidurs su pačiu savimi, t. y. savo pojūčiais, kūnu, tuo daugiau atras save, darysis ramesnis. Tokiems tikslams pasiekti mūsų buvo pasirinktos dinaminės pasakos. N. M. Pogosovos (Погоцова, 2006) teigimu, dinamini pasaka puoselėjama vaikų empatija, jautrumas; įsivaizduojamas virsmo procesas silpnina emocinę įtampą, padeda laisviau jaustis uždariams, nedrąsiems vaikams, o pernelyg judrius vaikus pratina susikaupti, įsigilinti į save ir pabūti kurį laiką ramiems. Pedagogo veikla: seka pasaką, vadovauja po atskiro pasakos fragmento atliekamiems pratimams bei organizuoja apibendrinamąjį pokalbį. Vaikų veikla: atsipalaidavę klausosi sekamos pasakos fragmento, po

kiekvieno kurio yra aktyvūs dalyviai (žodžiu apibūdina pasakos veikėjus; inscenizuoja pasakos veikėjų veiksmus, mimika ir judesiais reiškia jausmus, imituoja gamtos garsus, atlieka raumenų tempimo ir atpalaidavimo, kvėpavimo pratimus, lavina smulkiąją motoriką ir pan.), dalyvauja apibendrinamajame pokalbyje.

Gebėjimo įvairiapusiškai vertinti situaciją ugdymui pasitelkėme pasakiškųjų situacijų analizę. Pavyzdžiui, po dinaminės pasakos „Varlė keliauninkė“ (6 priedas) su vaikais diskutavome:

- *Įsivaizduokite, kad varlė keliauninkė nukrito į balą. Kas buvo toliau?*
- *Įsivaizduokite, kad varlė sėkmingai pasiekė šiltuosius kraštus. Ar patiko jai ten? Ar norės ji grįžti namo? Kodėl?*
- *Kaip būtų pasiėlgusi varlė, jei antys nebūtų sutikusios jos pasiimti drauge?*
- *Sugalvokite ir papasakokite, kaip ir su kuo dar galėjo varlė leistis į kelionę.*

Dinaminėms pasakoms skyrėme keturis pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimus – tiek pakako vaikų „nuraminimui“ ir mūsų pačių supratimui, kad atsiranda monotoniškumas, tad jau laikas keisti veiklą.

5 pav. **Dinaminėse pasakų pratybose naudoti daiktai**

Aštuntajame užsiėmime vaikams pasiūlyta nupiešti „Kaip aš šiandien jaučiuosi“. Ši užduotis skatina kurti ir įsisąmoninti jausmus, padeda vaikams geriau pažinti vieniems kitus. *Priemonės:* popierius, pastelė. *Kūrybinė raiška:* vaikų paprašoma per 1–2 min. įsisąmoninti savo jausmus ir pojūčius, kurie kyla šiuo momentu: „Pabandykite nupiešti savo būseną šiuo momentu. Neverskite savęs piešti ką nors konkretų ir menišką, nesistenkite būti dailininkais, pieškite tai, kas ateina į galvą“.

Piešinių aptarimas. Kiekvienam vaikui pasiūloma parodyti savo darbą, pasidalyti įspūdžiais, papasakoti apie mintis, emocijas, asociacijas, kurios kilo kūrybinio proceso metu.

Negalima leisti kitiems iš atliktų darbų šaipytis, replikuoti ir pan. Vaiko atvirumas priklauso nuo pasitikėjimo kitais vaikais, dalyvaujančiais užsiėmime, nuo pedagogo, vadovaujančio pratyboms, asmeninių vaiko savybių. Kartais vaikas gali tik parodyti savo darbą ir pasakyti vos kelis žodžius. Jei vaikas nenori rodyti savo piešinio, neversti jo to daryti. Tegul jis taip, kaip nori (t. y. gali išsakyti savo nuomonę, gali tik klausytis kitų), dalyvauja aptariant kitų vaikų piešinius. Po pratybų vertėtų pedagogui prieiti prie vaiko, paklausti, kaip jis jaučiasi, gal jis norėtų savo piešinį parodyti, pasikalbėti individualiai. Suprantama, tokiu atveju būtinas stiprus vaiko palaikymas. *Piešinių aptarimo tikslas* – padėti vaikui suvokti, kad jis nėra blogesnis už kitus, geba sukurti ką nors įdomaus. Aptarimo metu suteikiama galimybė kiekvienam norinčiajam išsakyti savo mintis. Kai vaikas pasakoja apie savo darbą, kiti nekommentuoja ir nevertina, bet gali užduoti autoriui klausimų. Apie tai, kaip ir ką pasakoja vaikas, ką aptarinėja, kuo rūpinasi, kuo džiaugiasi, nesunku susidaryti vaizdą apie jį patį, jo vertybes, interesus, santykius su aplinkiniais. Pedagogas gali pateikti savų komentarų ir vertinimų, tačiau šie neturi „užgožti“ vaikų minčių, negali būti „primetami“ kaip galutinė ir neginčytina nuomonė. Pratybų pabaigoje pedagogas apibendrina veiklos rezultatus, pabrėžia vienas ar kitas teigiamas puses, padėkoja vaikams už darbą.

Iš pradžių piešinių „Kaip aš šiandien jaučiuosi?“ aptarimai reikalavo labai didelės įtampos, nes vaikai nedrąsiai kalbėdavo apie piešinius, bijodavo draugų reakcijos (šaipymosi, replikų). Eksperimentatorei iškilo sudėtingas uždavinys – 1) nuraminti replikuojančius, nuteikti juos rimtai ir atsakingai veiklai; 2) padėti įgauti pasitikėjimo kalbančiajam.

Palaipsniui replikavimai nurimo visiškai – dar svarbiau, kad palaipsniui vaikai, atėję į užsiėmimą ir laukdami kitų, sava valia sėsdavo prie stalo, imdavo popieriaus lapą, pastelę ir piešdavo, kaip šiandien jaučiasi. Nupieštus piešinius niekieno neraginami patys kabindavo ant sienos ir laukdavo aptarimo. Tokiu būdu visų tolesnių užsiėmimų pradžia buvo nustatyta pačių vaikų: pirmasis darbas pedagoginės pasakų terapijos užsiėmime – aptarti savo jausmus.

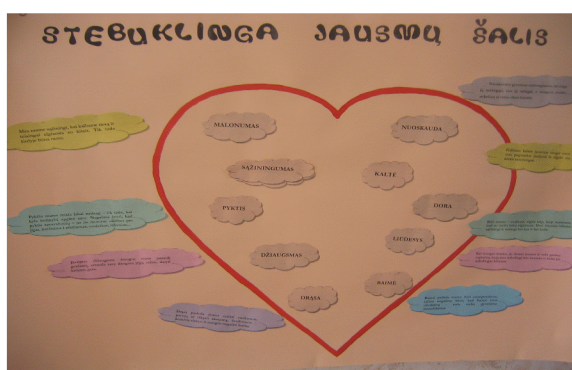
Iš pradžių vaikų piešiniuose „Kaip aš šiandien jaučiuosi?“ buvo pastebimas liūdesys, pyktis, agresija, nerimas, tačiau kuo toliau, tuo labiau piešiniuose ryškėjo džiaugsmas, malonumas, ramybė ir pan.

Užsiėmimų ciklas „Stebuklinga Jausmų šalis“. Pasakų analizės tikslas – padėti vaikams suvokti, kad nėra gerų ir blogų jausmų, tik svarbiausia – jausti saiką. Aptardami pasaką, dalyvaudami diskusijoje, vaikai įsisąmonina, kad nieko bloga jausti pyktį, liūdėti, bijoti ir pan. (juk lygiai taip pat būtų nenormalu, jei žmogus visą laiką tik džiaugtųsi, linksmintųsi, visur ir visada visiems beatodairiškai, nepaisydamas savo interesų padėtų ir pan.).

Užsiėmimų ciklas buvo pradėtas eksperimentatorės aiškinimu, kad mūsų jausmai – tai mūsų pagalbininkai. Jei mes susidraugausime su jais, tai ir gyventi bus daug smagiau. Bet kokie jausmai yra labai svarbūs ir netiesa, kad jie gali būti geri ir blogi. Yra jausmų, kurie ne tokie jau

malonūs, kurių net nesinori jausti, tačiau kiekvienas jausmas aplanko mus ne šiaip sau – jis nori kažko išmokyti. Ir jei nebėgsime nuo jų, tai išmoksime gyventi ramiai ir linksmai.

Kiekviename šio ciklo – pažinties su jausmais – užsiėmime išklausę pasakos ir eksperimentatorės padedami, vaikai apmąstydavo, kokiose situacijose vienas ar kitas jausmas yra būtinas, o kokiose – trukdantis bendrauti su kitais, prisiminė savo patirtus išgyvenimus, siejo juos su analizuojamais pasakos veikėjų jausmais, eksperimentatorės orientuojami formulavo išvadas ir pildė specialiai šioms pamokoms parengtą „Jausmų žemėlapi“ (6 pav.), kuris nuolat kabėjo per pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimus.

6 pav. „Jausmų žemėlapis“

Apibendrinamajame užsiėmime savo naują patyrimą ir žinias apie jausmus vaikai perteikė kurdami ir inscenizuodami pasaką „Stebuklinga jausmų šalis“ (7 priedas). Čia vaikai dar kartą „pakartojo“, kad: *Baimė – pati įtariausia ir atsargiausia iš visų jausmų, ji greitai pajunta grėsmę ir apie tai mums praneša. Taip turime laiko pasiruošti sustabdyti gresiančią nelaimę. Nors baimė mums padeda būti atsargesniems, tačiau negalime leisti, kad ji mus užvaldytų – tada nieko gyvenime nepasieksime. Draša padeda mums sutikti sunkumus, pavojų ar iškęsti skausmą; Pyktis suteikia jėgų kovoje su priešais, bet pykčio mums reikia labai nedaug – tik tada, kai kyla būtinybė apginti save. Negalime leisti, kad pyktis savivaliautų – jei nuolat ant visų pyksime, pavirsime į pikčiurnas, mušeikas, rėksnius. Būti doram – vadinasi, elgtis taip, kaip norėtum, kad su tavim būtų elgiamasi. Dori žmonės išlieka sąžiningi ir teisingi bet kada ir bet kur; Galimos kaltės jausmas saugo mus nuo pagundos meluoti ir elgtis su kitais neteisingai. Mes esame sąžiningi, kai kalbame tiesą ir teisingai elgiamės su kitais; Nuoskauda labai jautri kvailoms mintims ir kalboms, tad ji saugo mūsų orumą ir padeda tuščias kalbas paversti gerais darbais. Nuoskaudos gyvenime neišvengiamos, ir jeigu joms nepasiduosi, jų nepabūgsi, o stengies siekti tai, ko dorai trokšti, anksčiau ar vėliau laimėsi; Liūdesys žadina jautrumą ir supratimą, kokie mes esame vieni kitiems reikalingi.*

Pokalbiu-refleksija „Po kelionės stebuklingoje Jausmų šalyje“ visi draugiškai padarėme išvadą, kad per šias stebuklingas jausmų pamokas daug ko išmokome, pažinome tai, kas svarbiausia žmogui. Ir šios žinios padės tapti išmintingesniais, kantresniais, gailestingesniais. Kiekvienas vaikas išsakė, kas jam labiausiai įstrigo iš šių užsiėmimų. Tada ant lapelio užrašė jausmo (-ų) pavadinimą, kurio jam dabar trūksta, su kuriuo norėtų atsisveikinti. Visus jausmus vaikai klijavo į širdelę – tik ji viską jaučia. Pastebėję, kad tarp pabirusių jausmų nėra „Meilės“, vaikai iškart jos pasigedo ir kuo greičiausiai pripiešė jausmą „Meilė“ (7 pav.). Jie vienbalsiai nusprendė, kad šis jausmas pats svarbiausias žmogaus gyvenime.

7 pav. „Stebuklinga mūsų Jausmų šalis“

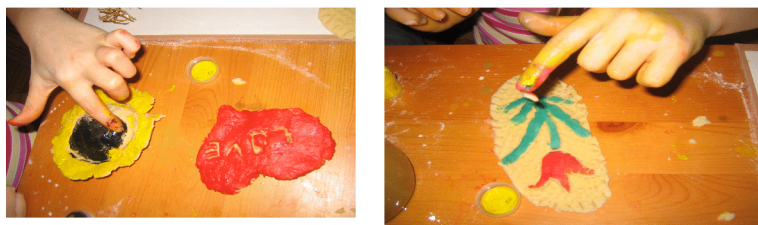
Vaikų išsakytos mintys:

- *Labiausiai man įstrigo pokalbiai apie baime, kai bijai žmogaus, kažko nesuprantamo. Aš supratau, kad neverta bijoti pasakyti savo nuomonę, kalbėti prieš visą klasę. Nereikia užsisklęsti savyje ir kentėti, geriau su artimu žmogumi pasikalbėti ir išlieti širdį (Karina⁵. Nori atsisveikinti su baime).*
- *Labiausiai man įstrigo pokalbiai apie pasitikėjimą savimi. Man šio jausmo trūksta ir aš supratau, kaip jį sustiprinti. Reikia daugiau bendrauti su draugais, nesusigūžti kompiuteryje. Aš labai susidraugavau su Jonu S. Mudu dabar sėdime per pamokas. Aš nesijaučiu vienišas. Jis geras draugas (Mantas. Berniukas vis dėlto nediršo eiti priklijuoti jam patikusio jausmo ir nenorėjo fotografuotis).*
- *Man labiausiai įstrigo pokalbiai apie meilę. Man taip trūksta šio jausmo. Aš noriu, kad mane mylėtų mergaitės, bet joms aš nepatinku. Jos šaukia ir pyksta ant manęs, nes aš jas kartais erzinu, tampau už plaukų, išjuokiu, kai joms nepasiseka. Aš supratau, jei nori, kad su tavimi gražiai elgtųsi ir mylėtų, turi pats gražiai elgtis, neižeidinėti kitų (Justinas).*

⁵ Vaikų vardai pakeisti

- *Man labiausiai patiko pasaka „Keršasis avinas“, kuri moko sąžiningumo, nemeluoti, tada nejausi kaltės. Geriau pasakyti tiesą, kad ir kokia bloga ji būtų, nes neturėsi ramybės ir kankins kaltės jausmas. Aš stengsiuosi nemeluoti, o sakyti tiesą (Jovaras).*
- *Man labiausiai patiko „Stebuklinga jausmų šalis“. Buvo smagu spalvinti namelius, apgyvendinti juose jausmus ir pažymėti jų vietą žemėlapyje. Man labiausiai patinka išdidumo jausmas. Aš supratau, kad galima didžiulis santūriai, neįžeidžiant, tiesiog džiaugtis pasiekimais viduje, nesigirti prieš klasės draugus ir jų neskaudinti (Ingrida).*
- *Man labiausiai įstrigo pasaka „Putra iš akmens“. Iš jos galima daug ko pasimokyti. Nereikia pavydėti ir keršyti, nes pačiai gali blogai baigtis. Reikia mylėti savo artimus žmones ir sutarti su jais, nes bet kada gali jų netekti. Pyktis ir pavydas kankina žmogų ir jis pasidaro nedraugiškas. Aš noriu šiuos jausmus įklijuoti į širdelę, kad jie mane mažiau aplankytų, norėčiau su jais atsisveikinti (Elada. Klijuoti į širdelę „pyktį“ ir „pavydą“, nes nori su šiais jausmais atsisveikinti).*
- *Man labiausiai patiko užsiėmimas „Stebuklinga jausmų šalis“. Taip smagu buvo spalvinti namukus. Labiausiai man patinka „Meilės“ jausmas, bet Jonas nori tą jausmą klijuoti. Dar galvoju, kad labai svarbus jausmas yra kantrybė. Šie užsiėmimai man padėjo suprasti, kad reikia būti kantriems ir stengtis, jei nori, ko nors gyvenime pasiekti. Pasakos yra geras dalykas, jos mus vis pamoko, pataria, paskatina (Andra).*

Vaikams be galo patiko lipdymas iš tešlos „Dovanėlė draugui“ (16 užsiėmimas). Prieš įteikdamas dovaną draugui, kiekvienas vaikas turėjo pasakyti palinkėjimą. Vaikai vienas kitam linkėjo: draugystės ir meilės, sėkmės moksle, pasitikėjimo savimi, būti geresniu, nesipravadžiuoti, nesimušti ir nesibarti. Stebėdami vaikus, ruošiančius tešlą, besitariančius, kas kokios dovanėlės norėtų, nuoširdžiai padedančius, patariančius vieni kitiems lipdant darbelį, o paskui pirštais jį spalvinant, padarėme pirmąsias išvadas – mūsų tiriamųjų elgesys akivaizdžiai pradėjo keistis, vaikai net ir erzinančiose bendravimo situacijose gebėjo kontroliuoti savo emocijas ir taip išvengti galimo konflikto.

8 pav. Dovanėlė draugui

Kad neatsirastų monotonija ir nedingtų vaikų susidomėjimas pedagoginės pasakų terapijos veikla, „Kelionės po Stebuklingą Jausmų šalį“ reguliariai (kas trečią užsiėmimą) buvo įvairinamos fizine (fiziniai žaidimai emociniam intelektui ugdyti) ir kūrybine (savo pasakos kūrimas ir inscenizavimas, mitinio personažo piešimas, vardo herbo kūrimas). Žaisdami fizinius žaidimus emociniam intelektui ugdyti, vaikai geriau suvokia savo kūną (mokosi kūno raiškos ir valdymo, išgyvena aktyvumo ir ramybės, įtampos ir atsipalaidavimo būsenas). Kaip teigia K. W. Hoffman ir B. Roggenwallner (2005, p. 15), tinkamai kaitaliojant įtampos ir atsipalaidavimo situacijas, ugdomi gebėjimai sukaupti dėmesį, įveikti stresą, savivoka, kantrumas ir, žinoma, socialiai deramas elgesys.

Emocinis intelektas – tai gebėjimas suprasti, interpretuoti, išreikšti emocijas. Jis formuojasi visą gyvenimą, bet intensyviausiai veikia vaikystėje. Pirmas žingsnis – tai savų emocijų ir kitų žmonių emocijų reakcijų atpažinimas. Pagal tai vaikas mokosi reguliuoti savo emocijas. Vystomas emocinis intelektas padeda vaikams pasiekti emocinę pusiausvyrą, gebėti įsijausti, jų neužvaldo emocijos, tačiau jie jautrūs kitų žmonių jausmams (Černius, 2006, p. 18). Emocinio intelekto pagrindą sudaro savo jausmų atpažinimas ir tinkama reakcija (Hoffman, Roggenwallner, 2005, p. 15). Mūsų kūnas reaguoja į emocinius išgyvenimus. Jausmus padeda atpažinti situacija, įvykių kontekstas, kurie nulemia tam tikrus išgyvenimus, mūsų mintys. Norint aiškiau suvokti savo išgyvenimus, turime juos įvardyti, tiksliai apibūdinti, ką jaučiame. Pasidalijimas jausmais grupėje padeda jaustis artimesniems, geriau pažinti vienas kitą, geriau bendrauti (Lepeškienė, 1996).

Psichologų teigimu, 3-4 klasėse ypač pasireiškia didelis bendravimo ir savęs vertinimo poreikis, kuris yra vienas iš svarbiausių žmogaus elgesio varomųjų jėgų (Suslavičius, Valickas, 1999, cit. Dapkienė). Vaikai (7-12 m.) save vertina pagal tai, kaip juos vertina kiti, koks jų statusas, tačiau jie nėra vien pasyvūs. Bendraudamas su kitais, juos vertindamas vaikas nustato, koks jis yra, gali pajusti ir įvertinti savo paties energiją, gebėjimus ir darbštumą (Černius, 2006; Juodaitytė, 2003). Savivaizdį sudaro suvokimas to, ką apie vaiką galvoja kiti ir kaip jį vertina. Kartu su identifikacijos procesais ir vaizdiniais apie save vaikai pradeda vertinti savo savybes, ir tuo pagrindu atsiranda bei vystosi jų savęs vertė (Juodaitytė, 2003).

Savęs vertinimas – tai individo savęs paties, savo galimybių, savybių ir vietos tarp kitų žmonių suvokimas ir vertinimas. Nuo jo priklauso žmogaus santykiai su kitais žmonėmis, jo savikritiškumas, reiklumas sau, požiūris į savo laimėjimus ir nesėkmes. Savęs vertinimas turi įtakos žmogaus veiklos aktyvinimui ir jo asmenybės raidai (Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė, 1996; Juodaitytė, 2003). Tačiau, kai asmenybė nuolat susiduria su nesėkmėmis, neigiamais aplinkinių vertinimais, atstūmimu, savęs vertinimo lygis ima pamažu kristi. Blogai save vertinantys žmonės jaučiasi menki ir mažai tesugebantys, o bendraudami su kitais, retai išgyvena artumo, bendrumo

jausmus Tada prasideda kova už savęs teigiamo vertinimo išsaugojimą, bet kokiais (pradžioje socialiai priimtinais, vėliau ir nepriimtinais) būdais. Taigi noras parodyti kitiems ir sau pačiam savąją asmenybės vertę bei reikšmingumą, siekimas pašalinti menkavertiškumo jausmą, pasireiškia iškreipta asocialia forma (Suslavičius, Valickas, 1999, cit. Dapkienė; Lepeškienė, 1996). Teigiamai save vertinantis žmogaus turi galimybę matyti save vertingą ir kompetentingą, mylimą ir mylintį, turintį tam tikrų unikalių sugebėjimų ir kuo pasidalyti su kitais žmonėmis. Teigiamas savęs vertinimas – realistiškas savęs įsisąmoninimas, gebėjimas gerbti savo ir kitų unikalumą, dvasingumą bei žmogiškąsias teises. Teigiamai save vertinantys žmonės pasitiki savimi, tiki savo sėkme, gebėjimu užmegzti gerus tarpasmeninius santykius (Berne, 1985, cit. Lepeškienė, 1996).

Teigiamam savęs vertinimui turi įtakos vaizduotė, kuri padeda pasiekti daugelio tikslų: jos dėka pagerėja vaiko atmintis, jis pasidaro kūrybiškesnis, ramesnis, pusiausvyras, imlesnis, geriau įsisąmonina mokomąją medžiagą, integruoja per įvairias pamokas gautas žinias. Įsivaizdavęs save įvairiomis situacijomis, pabuvęs įvairių žmonių „kailyje“, vaikas tampa jautresnis, dėmesingesnis kitiems, geriau supranta kitus žmones. Vaizduotėje matomi paveikslai veikia ne tik mūsų mintis bei jausmus, bet ir sukelia vaizdinius atitinkančias kūno reakcijas (vaikai atsipalaiduoja, atgauna pasitikėjimą savo jėgomis, energiją) (Lepeškienė, 1996).

Judesiais iliustruodami pasakojimą, vaikai lavėja: jie mokosi geriau valdyti savo kūną (raumenų tempimo ir atpalaidavimo, kvėpavimo pratimai, tinkamai reaguoti, įsivaizduoti, sutelkti dėmesį, klausydamiesi suprasti; ugdomas vaikų atidumas ir gebėjimas susikaupti tiek ką nors veikiant, tiek laikantis tylos. Vaikai mokosi kontroliuoti save įvairiose situacijose (Hoffman, Roggenwallner, 2005). Užsiėmimų cikle „Nepaprastos mano galios“ eksperimentatorė atliko ir dalyvės, ir vedėjos vaidmenį. Tai savo ruožtu sustiprino ir vaikų pasitenkinimą organizuotoje veikloje. Jie suvokė, kad žaisti, fantazuoti, kurti taip kaip nori, yra labai svarbu (juk taip pat, kaip ir jie, daro suaugęs – mokytoja).

Kaip jau buvo minėta teorinėje šio darbo dalyje, pasakos žadina giliai pasąmonėje slypinčius vaizdinius, skatina fantazuoti ir kartu teikia vis naujų išgyvenimų, kūrybinių impulsų. Tačiau kiekvienoje pasakoje glūdi gili prasmė, kurią daugeliui jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų nelengva suvokti. Kaip teigia N. Bražienė (2004), jiems aiški tik fabula, o ne metaforiškumas, ne paslėpta dorinė ir socialinė mintis. Vadinasi, pasaką reikia ne šiaip sau skaityti, o drauge su vaiku apmąstyti, aptarti, kartu ieškoti ir rasti paslėptų prasmų ir gyvenimiškųjų pamokų. Taip elgiantis, pasakos ne atitrauks vaikų nuo tikrovės, bet, atvirkščiai, padės jam realiame gyvenime tapti aktyviu kūrėju, savimi ir kitais pasitenkinančiu, tvirtu žmogumi. Mūsų eksperimentinėje programoje naudoto žaidimo „Gyvenimiškos pasakų pamokos“ esmė – kiekviena pasaka savo veikėjų elgesiu, darbais, svajonėmis siekia pamokyti

mus. Tačiau svarbūs patarimai laikomi paslapyje. Mūsų uždavinys – atrasti, kur ir kokia gyvenimiška pamoka paslėpta. „Gyvenimiškųjų pasakos pamokų“ ciklą sudarė trys užsiėmimai, kiekviename su vaikais aptartos lietuvių pasakos „Puikiausias drabužis“, „Apie godumo vaisius“ ir „Vaikas ir elgeta“. Šių pasakų pagrindu organizuoti pokalbiai apie puikybę, godumą, toleranciją, kartu formuotos vertybinės nuostatos būti bendrijos nariu, ugdytas gebėjimas įvertinti ir kontroliuoti savo mintis, žodžius, poelgius, gerbti ir pripažinti kitų žmonių teises ir t.t.

Tam, kad gebėtum modeliuoti įvairias socialines situacijas ir numatyti elgesio būdus, svarbu mokėti vertinti vienokį ar kitokį įvykį įvairiapusiškai. Tik labai gerai įsigilinus į nemalonius jausmus sukėlusį įvykį, įmanoma teisingai jį įvertinti ir atrasti tinkamiausią išeitį. Šiame darbe labai parankus žaidimas „Šešios kepurės“. Žaidimo „Šešios kepurės“, kurio tikslas – kritinio mąstymo lavinimas ir socialinis prognozavimas, idėja perimta iš Edvardo de Bono, vieno žymiausių kūrybingumo tyrinėtojų, sukurto metodo „Šešios mąstymo kepurės“. Šio metodo tikslas – efektyviai lavinti mąstymą. Šešios kepurės – tai šeši skirtingi mąstymo būdai, kurie vyksta paeiliui matuojantis kepurės ir taip iš įvairių pusių vertinant vienokią ar kitokią situaciją: balta kepurė – gebėjimas operuoti skaičiais, faktais, įvairia informacija. Tai – loginis, konvergentinis mąstymas; raudona – jausminis (emocinis) mąstymas; juoda – kritinis mąstymas; geltona – optimistinis mąstymas; žalia – kūrybinis mąstymas; mėlyna – produktyvus mąstymas.

Pasaką „Pasakojimas apie seną Skrybėlininką“ galima panaudoti sprendžiant konfliktinę situaciją. Vaikas, paeiliui užsidėdamas visas kepurės, stengiasi į konfliktinę situaciją pažvelgti iš įvairių pusių.

Pirmasis užsiėmimas – konfliktinės situacijos analizė ir vertinimas aptariant D. Tamošiūno pasaką „Rožės spygliai“ – buvo skirtas perprasti žaidimo „Šešios kepurės“ taisykles, be to, pokalbis apie kažkam kitam, mūsų atveju – pagrindinės pasakos veikėjos Rožės, kilusias bendravimo su aplinkiniais problemas leido vaikams jaustis saugiai. Eksperimentatorės padedami vaikai situaciją analizavo pagal pateiktą metodiką. Kitame užsiėmime kartu su vaikais analogiškai analizavome sukonstruotą konfliktinę situaciją, kurios esmė – dviejų draugų nesusišnekėjimo problema. Išanalizavus pateiktą konfliktinę situaciję, peršasi *išvada, kad vaikams daugiausia konfliktų kyla bendraujant su bendraamžiais. Vaikams svarbūs yra santykiai su draugais, skaudu kai draugas išduoda, apkalba, palieta vieną nelaimėje, nebedraugauja, tyčiojasi, įžeidinėja, pravardžiuoja. Visi vaikai pabrėžė, kad bijo prarasti draugą, likti vieniši, niekam nereikalingi, atstumti.* Pasak V. J. Černiaus (2006), 7-12 m. vaikai kasdien ir nuolat sukasi toje pačioje bendraamžių grupėje. Jie turi išmokti bendrauti su kitais vaikais, įsigyti draugų, reikšti savo nuomonę, būti grupės nariu, žinoti kaip elgtis su priešais, suformuoti savo socialiąją asmenybę.

Užsidėję mėlyną kepurę, vaikai turėjo įvardyti, ko iš šios „gyvenimo pamokos“ išmoko ir kam gyvenime ši pamoka bus naudinga. Apibendrinant vaikų išsakytas mintis, išryškėja vaikų suvoktos vertybės: *su žmogum reikia elgtis taip, kaip norėtum pats, kad su tavimi elgtųsi. Labai skaudu patirti pasityčiojimą; mokėti save apginti, nepasiduoti sunkią minutę, nemuleisti rankų, kovoti už save, neleisti kitiems iš savęs šaipytis, nepasiduoti melui, ieškoti tiesos; pasitikėti savimi, savo jėgomis, labiau save vertinti; atskirti tikrus draugus nuo netikrų. Iš bet kurio žmogaus gali sulaukti netikėtų poelgių; mokėti atleisti.*

Antrojo užsiėmimo pabaigoje vaikai, padedami „žaliosios kepurės“, atliko kūrybinį darbą: piešė konfliktinę situaciją (8 priedas). Tik Karina sukūrė eilėrašį:

Kai ateina laikas,

Tai suprasti eina, kad nesišaipyti iš kitų,

Tai gerai, linksmai gyventi eina.

Jeigu nori jau gyventi, reik laikytis tvirtai, tvirtai laikytis.

Jeigu nori būti gera, būk linkma ir nuoširdi.

Jei pažvelgsi į pasaulį, tai suprasi kurgi tu.

Šviečiant saulei, šviečiant nakčiai tu pažvelgsi iš arčiau

Ir suprasi, kad noris saulę pamatyti.

9 pav. Linkėjimų piešimas

2. 3. Pedagoginio eksperimento poveikis ugdant vaikų, turinčių elgesio ir emocinių problemų, socialinius gebėjimus bei formuojant jų socialinės kompetencijos vertybines nuostatas

2.3.1. Testo-pasakos „Žmogus – Žmogus Lietuje. Lietus pasakų šalyje“ piešinių ir pasakų analizė

Kadangi *testo-pasakos* „Žmogus–Žmogus Lietuje. Lietus pasakų šalyje“ paskirtis ne diagnostinė, ją taikėme tik pedagoginio eksperimento pradžioje siekdami gauti informacijos apie tiriamųjų adaptacines galimybes ir gebėjimą įveikti stresines situacijas. Šio testo – pasakos metodikos rengėjai (Зинкевич-Евстигнеева, Кудзилов, 2003) piešinių analizę rekomenduoja atlikti tokia seka:

1. Lyginant piešinius „Žmogus“ ir „Žmogus lietuje“, išsiaiškinti (atskleisti) jų skirtumus ir suprasti asmens elgesio nepalankiose aplinkybėse ypatumus.

2. Išanalizuoti „Lietus pasakų šalyje“ siužetą ir simbolius, kurie padėtų suprasti, kokie yra individualūs kiekvieno vaiko vidiniai resursai pasipriešinti nepageidautinam socialinės aplinkos poveikiui.

3. Nustatyti, koks santykis tarp tiriamojo neigiamų ir teigiamų emocijų, ir numatyti pozityvaus santykio su socialine aplinka formavimo būdus.

Pedagogams pateikdami smulkias ir išsamias testo-pasakos „Žmogus-Žmogus lietuje. Lietus pasakų šalyje“ rekomendacijas analizei, metodikos rengėjai pataria atkreipti dėmesį ir į piešinio estetiką – ar piešinys tvarkingas, dailus; vaikas piešė susikaupęs, stengėsi gražiai nupiešti. Piešinio siužetas paprastai atspindi tokią gyvenimo situaciją, kurioje autorius jaučiasi gerai ir saugiai, kuri padeda atsigauti. Jei piešinyje vyrauja niūrios nuotaikos, be to, pasaka „Lietus pasakų šalyje“ baigiasi blogai, galima numanyti, kad vaikas savyje neranda dvasinių resursų pasipriešinti stresinėms situacijoms.

Visų tyrime dalyvavusių vaikų piešiniai tvarkingi, tiriamieji piešė susikaupę, stengėsi. Kaip teigia šio testo-pasakos metodikos rengėjai (Зинкевич-Евстигнеева, Кудзилов, 2003), apie autoriaus emocinę būseną daug galima spręsti iš pirmo įspūdžio: jei pažiūrėjus į vaiko piešinius, pirmasis įspūdis slogus, niūrus, slegiantis, galima numanyti, kad panašiai gyvenime jaučiasi ir vaikas. Ir atvirkščiai, jei pirmasis įspūdis malonus, vadinasi, ir autorius aplinkiniame pasaulyje jaučia džiaugsmą, šilumą, gerumą, supratingumą. Peržiūrint elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų testo-pasakos „Žmogus-Žmogus lietuje. Lietus pasakų šalyje“ piešinius (9 priedas), iškart jaučiama skirtinga nuotaika: per gerai save vertinančios mergaitės savo piešiniuose renkasi šviesias ir šiltas spalvas, piešinių veikėjai gerai nusiteikę, žaismingi, linksmi. Džiugi nuotaika reiškia gebėjimą atlaikyti sudėtingas situacijas. Tuo tarpu agresyvūs, uždari vaikai savo piešinius atliko šaltomis ir niūriomis spalvomis, „žmonės lietuje“ dažniausiai bėgantys, šaukiantys, piešinio nuotaika liūdna.

Šio testo-pasakos metodikos rengėjai būtent ir atkreipia pedagogų dėmesį, kad lietuje judantis žmogus – paties autoriaus veiksmų stresinėse situacijose išraiška. Atliktame tyrime dalyvavusių per gerai save vertinančių vaikų „žmonės lietuje“ linksmi. Vadinasi, galime daryti išvadą, kad per gerai save vertinantys vaikai jaučia galintys išgyventi kylančius sunkumus, konstruktyviai išspęsti konfliktines situacijas. Tuo tarpu hiperaktyvūs, uždari, agresyvūs vaikai, susidūrę su gyvenimiškais problemomis, labiau linkę panikuoti, pulti į neviltį, o tai, savaime suprantama, nesuteikia jėgų ieškant efektyvių problemos sprendimo būdų.

Pasakos-testo „Žmogus-Žmogus lietuje“ metodikos rengėjai atkreipia pedagogų dėmesį, kad neretai antrajame piešinyje pasikeičia žmogaus lytis. Lytis rodo elgesio modelį: nepalankiose

situacijose galima elgtis „vyriškai“ arba „moteriškai“. „Vyriškas tipas“ informuoja, kad piešinio autorius yra aktyvus, atsakingas, geba priimti sprendimus, ieškoti išeičių iš keblios padėties. „Moteriškas tipas“ rodo pasyvumą, vadovavimąsi intuicija, jautrumą, pažeidžiamumą, problemų vengimą ir pan. Kai autorius antrajame piešinyje pakeičia žmogaus lytį, tai liudija apie elgesio ir reagavimo stiliaus pokyčius.

Atliktame tyrime sunku ką nors spręsti iš lyties rodiklio, nes beveik visi vaikai piešė savo lyties žmogų. Tik vieno agresyvaus vaiko abiejuose piešiniuose pavaizduota vyresnė moteris. Piešinyje „Žmogus lietuje“ vaizduojamas žmogus gali būti arba vyresnis, arba jaunesnis už patį autorių. „Vyresnis žmogus“ gali teikti dvejopą informaciją: 1) apie vaiko siekį sudėtingose situacijose veikti apgalvotai arba 2) suaugusio žmogaus palaikymo, patarimo poreikį. Žinant Jovaro situaciją šeimoje, galima pasakyti, kad jam trūksta mamos patarimų, palaikymo. Berniukas gyvena su mama, kuri geria. Uždari vaikai nupiešė verkiančius, nusiminusius jaunesnius žmones, o virš jų debesys ir lietus. Debesis gali būti realiame gyvenime konkrečios stresinės situacijos išraiška. „Verkiantis vaikas“ rodo autoriaus bejėgiškumą.

Pasakos-testo „Žmogus–Žmogus lietuje“ metodikos rengėjai atkreipia pedagogų dėmesį į nupieštas apsaugos priemones nuo lietaus. Tai gali būti skėtis, lietpaltis, apsiaustas. Apsaugos priemonės nuo lietaus – natūralus dalykas. Tačiau jei skėtis ar apsiaustas žmogaus nuo lietaus neapsaugo (lietaus lašai veržiasi ir per skėtį), vadinasi, galima numanyti, kad autorius jau viską išbandęs ir jam būtina ieškoti efektyvesnių reagavimo į stresines situacijas būdų. Gali būti ir taip, kad žmogus lietuje vaizduojamas neperšlampamu apsiaustu, laikantis skėtį, tačiau lietus nelyja ir netgi nėra jokio debesėlio. Tai informuoja apie pernelyg didelį autoriaus atsargumą, apdairumą, netgi jaučiamą socialinės aplinkos grėsmę arba pasirengimą bet kokiam gyvenimo atvejui. Aišku, iš vienos pusės, smagu, kai vaikas apgalvoja galimas problemas ir sunkumus, tačiau, iš kitos pusės, kyla kitas klausimas, kiek jis patiria įtampos ir kartu praranda gyvenimo džiaugsmo.

Atliktame tyrime visi vaikai „Žmogų lietuje“ pavaizdavo su skėčiais. Tačiau kai kurių vaikų skėtis žmogaus nuo lietaus neapsaugo. Hiperaktyvaus ir agresyvaus vaiko „žmogus lietuje“ vaizduojamas laikantis skėtį, tačiau lietus nelyja ir netgi nėra jokio debesėlio. Vadinasi, kaip jau buvo minėta, tai gali liudyti apie pernelyg didelį atsargumą, apdairumą, o gal jo jaučiamą socialinės aplinkos grėsmę.

Labai daug informacijos apie vaiko išgyvenimus suteikė trečioji testo pasakos užduotis – „Lietus pasakų šalyje“. Agresyvių, hiperaktyvių ir uždarų vaikų piešiniuose vyrauja niūrios spalvos, pasakų šalies aplinka grėsminga (pvz., aklinais uždarytos pilys, tvirtovės, tekantis kraujas, grėsmingos būtybės, nuvytę augalai). Stresinės situacijos beviltiškumą, nesugebėjimą rasti savy vidinių resursų tokiai situacijai pasipriešinti, ją įveikti dar labiau išryškina ir beveik visų šių vaikų blogai besibaigiančios pasakos, pvz.: *Pasakų šalis ištuštėjo ir ten pasilikę žmonės*

*buvo vieniši; Vaikai nusiminė, kad teks sėdėti namie ir pradėjo verkti; Kartą vienoje pasakų šalyje pradėjo lyti... visi mirė. Tai tiesa; Bet augalams buvo blogai, nes jie pradėjo vysti. Ir nuo to laiko šalyje nebeaugo nė vienas augalėlis; Mergaitėms teko gyventi mažame namelyje, o ne rūmuose. Apie autorius sugebėjimą save kontroliuoti, valdyti situaciją „nenuleisti rankų“, neprarasti savireguliacijos liudija per gerai save vertinančių vaikų pasakos pasibaigiančios gerai, pvz.: *pasikvietė į pagalbą feją. Ji išsklaidė piktosios burtininkės kerus. Visi buvo laimingi; Visi pilies gyventojai džiaugėsi. Visada, kai mustoja lyti, pilies gyventojai pakelia didžiulę puotą, vestuves bei krikštynas.**

Kaip galima spręsti iš pokalbių su vaikais, realus lietus jiems nepatinka, tačiau per gerai save vertinančių vaikų sukurtų pasakų personažai per lietų paprastai parbėga namo ir laukia, kol vėl nušvis saulė, susigalvoję kokios kitos veiklos, arba toliau linksmai žaidžia lauke, stengiasi patys „išspręsti“ lietaus problemą (pvz.: „lietingą“ pasakos siužetą užbaigia danguje pasirodžiusi saulė, pakvėpusios gėlės (tai vaizduojama ir piešiniuose). Būtent papildomas detales – saulę, vaivorykštę, augalus ir pan., – aptariamojo testo-pasakos metodikos rengėjai traktuoja kaip autoriaus gebėjimo adaptuotis socialinėje aplinkoje teigiamą simbolinę vidinių resursų išraiškos prasmę. Deja, teigiamos prasmės simbolinių detalių visiškai nepanaudota agresyvių hiperaktyvių ir uždarų vaikų testo-pasakos „Lietus pasakų šalyje“ variante. Tai gali informuoti apie šių vaikų ribotas vidines išgales adaptuotis socialinėje aplinkoje.

Apibendrinti testo-pasakos „Žmogus-Žmogus lietuje. Lietus pasakų šalyje“ rezultatai leidžia daryti prielaidas, kad:

- agresyvūs, uždari ir hiperaktyvūs vaikai susidūrę su gyvenimiškomis problemomis, labiau linkę panikuoti, pulti į neviltį, o tai, savaime suprantama, nesuteikia jėgų ieškant efektyvių problemos sprendimo būdų; per gerai save vertinantys vaikai, atvirkščiai, sugeba atlaikyti sudėtingas situacijas.
- agresyvių, uždarų ir hiperaktyvių vaikų vidinės išgalės adaptuotis socialinėje aplinkoje yra ribotos, o per gerai save vertinančių vaikų – pakankamos.
- blogos pasakų pabaigos informuoja apie agresyvių, uždarų ir hiperaktyvių vaikų beviltiškumo jausmą atsidūrus stresinėje situacijoje, nesugebėjimą rasti savy vidinių resursų tokiai situacijai pasipriešinti, ją įveikti; per gerai save vertinančių vaikų gerai pasibaigiančios pasakos liudija apie sugebėjimą save kontroliuoti, valdyti situaciją.

Kad vaikai sugebėtų pasimokyti iš savo patirtų sunkumų, jiems būtina suaugusiųjų meilė, tikrumas, jų asmenybės pripažinimas, saugumas, pasitikėjimas savo jėgomis (Hurrelmann, Unvergzat, 2001). Pedagogas, perskaitęs vaiko sukurtą pasaką, besibaigiančią blogai, turėtų pasiūlyti autoriui perkurti pasaką taip, kad ji baigtųsi laimingai. Tokiu būdu vaikas bus priverstas ieškoti savy vidinių resursų apmąstyti galimas išeitis iš probleminės situacijos, apgalvoti įvairius

sprendimo variantus. Mat pasakos struktūroje vaikas išvelgia savo vaizduotės sandarą ir kartu ją lavina, susikurdamas vieną iš būtinausių priemonių pasauliui pažinti, realybei įvaldyti, o tai ateityje jam leis „tą patį metodą pritaikyti visose patirties srityse, kur tik prireiks kūrybinės intervencijos“ (Rodaris, 2001, p. 165).

2.3.2. Vaikų komunikacinių gebėjimų pokyčiai

Socializacija vaikystėje yra glaudžiai susijusi su socialinės kompetencijos ugdymu, komunikacinių gebėjimų vystymu. Eksperimento pradžioje vaikai, pristatydami savo darbelius, nemokėjo išklausti vienas kito, nuolat pasišaipydavo, komentuodavo negražiais žodžiais draugo darbą. Visi vaikai atkreipdavo dėmesį, ką Karina nupiešė, ką pasakė, ką padarė. Jinai pasijusdavo dėl to nejaukiai. Kiekvienas vaikas norėjo būti išklaustas, tačiau klausytis draugo buvo sunku. Kildavo įvairių konfliktinių situacijų, kurių metu vaikai išsakydavo ilgai slėptus jausmus. Neišreikšti jausmai slypi po destruktiviu, agresyviu vaiko elgesiu, todėl reikia jam padėti pažinti savo agresyvius jausmus ir juos išreikšti priimtinais būdais (Lepškienė, 1996).

Įpusėjus eksperimento eigai pastebėtas kintantis vaikų požiūris į demonstruojamus darbus ir savo nuomonės išsakymą, sumažėjęs konfliktiškumas. Pvz.:

Pradėjus kalbėti apie baimę Justinas pradėjo šaipytis:

- Baimė apšikta, baimė, kai primuši berną. Kokia žiauri Karinos baimė, pamanykit, kapų baimė, tik ji taip gali sugalvoti. Bailė.

- Jonai, ko tu visą laiką šaipaisi iš Karinos? O pats, ar ne bailys esi? Kai seselė atėjo skiepyti, palindai po suolu ir tirtėjai iš baimės. Iš kitų šaiposi, o pats bijo. Ko dabar raudomuoji? – užpyko Andra ir Elada. Justinas nieko nebesakė, išraudo, susigėdo ir toliau ramus dalyvavo užsiėmime.

Eksperimento pradžioje Andra ir Elada, kaip ir kiti vaikai, šaipydavosi tiek iš Karinos, tiek ir iš kitų. Šios mergaitės klasėje yra lyderės, todėl jų pasikeitęs požiūris Karinos atžvilgiu, privertė keistis ir kitų vaikų nuomonei. Į eksperimento pabaigą vaikai nebekonfliktavo, nuoširdžiai išklaudydavo vienas kito be replikų ir pašaipų, pasidžiaugdavo vienas kito darbėliu. Kaip teigia V. Lepškienė (1996), kiekvienas norime būti išgirstas ir išklaustas, ypač kai pasakojame apie sau reikšmingus, nesvarbu – džiugius ar skaudžius – dalykus, o kitus žmones – jų požiūrius, nuomones, mintis, poreikius ir jausmus – galime pažinti tik jų išklause. Bendraujant svarbu mokėti išklausti, sudaryti galimybę išmokti išklausti vieniems kitus. Vaikus suartino svarbus bendravimo aspektas – dalyvavimas bendroje veikloje, bendras darbas, vieno tikslo siekimas drauge.

Eksperimento metu daug su vaikais kalbėta apie konfliktą, konfliktines situacijas, gebėjimą jas valdyti. Išskyrėme tokius, mūsų manymu, svarbiausius šių pokalbių apibendrinimus:

- *Visi vaikai konfliktą supranta kaip situaciją, kai žmonės barasi ir pyksta. Jovaras paminėjo ir muštynes.*
- *Išgirdus žodį konfliktas, vaikams pirmiausia ateina į galvą: nesibarti, kad bebūtų konfliktų, žmonės pyksta ir rėkauja vienas ant kito, draugai pyksta, reikės bartis arba mane bars.*
- *Vaikų patirti konfliktai: visi paminėjo konfliktus šeimoje tarp mamos ir tėčio, su mama; konfliktai su draugais, su mokytojais.*
- *Pastebėjome, kad jei eksperimento pradžioje hiperaktyvūs, agresyvūs ir pernelyg save vertinantys vaikai (uždarieji tylėjo) manė, kad efektyviausias konflikto sprendimo būdas – jėga ir puolimas (fizinis arba žodinis), tai eksperimento pabaigoje pradėjo ryškėti kitoks vaikų požiūris į galimus konfliktinės situacijos sprendimo būdus: draugiškai, ramiai išsikalbėjus; nebedraugauti ir išsiskirti; išsiaiškinti konflikto priežastis; atsiprašyti vienas kito ir abiem apgalvoti savo veiksmus.*
- *Vaikai samprotauja, kad konfliktuodamas su draugu gali parodyti, kad klausaisi, ką jis kalba: pakartoti jo žodžius; palaikyti pokalbį; sekti jį, žiūrėti į akis, stebėti; patylėti, kol jis baigs; pritarti arba nepritarti draugo nuomonei.*
- *Vaikams kilo klausimų, kaip suprasti žodžius konfliktas ir smurtas: konfliktas – žmonės barasi, pyksta, sprendžiamas žodžiais; smurtas – pyksta ir mušasi, konfliktas sprendžiamas jėga.*

Apibendrinant tokius pokalbius, galima teigti, kad vaikai, nors ir netiksliai apibūdina, kas yra konfliktas⁶, tačiau žino, kaip galima taikiai išspręsti konfliktus, supranta, kad būtina išklausti oponento ir kaip turi elgtis klausantysis. Nė vienas vaikas garsiai neišsakė agresyvių konfliktų sprendimo būdų, nors visi nurodė, kad dažniausiai tokios situacijos kyla bendraujant su draugais. Tai dar kartą patvirtina, kad 7-12 metų vaikams yra labai svarbu bendravimas ir santykiai su draugais. Kaip teigia M. Snyder (2002), susvetimėjimas, arba santykių su kitais neturėjimas, yra pragaras. Kiekvienas vaikas nori turėti ryšių ir pats būti tas ryšys, ne tik išgyventi ar įveikti savo problemą. Vaikai, kurių santykiai su kitais yra prasmingi, jaučiasi gyvi su kitais žmonėmis, gamtos pasauliu, idėjų pasauliu. Bendravimas yra svarbiausias gyvenimo pažinimo ir patyrimų įprasminimo būdas. K.Hurrelmann ir G.Unvergzat (2001) pabrėžia, kad svarbiausi yra du dalykai asmenybės vystymesi – tai pasitikėjimas savimi ir gebėjimas spręsti konfliktus, kurių išmokstama šeimoje ir bendraujant su draugais.

⁶ Konfliktas – tai priešingų tikslų, interesų, pozicijų, nuomonių ar požiūrių susidūrimas, rimti nesupratimai, kurių metu žmogų užvaldo nemalonūs jausmai (Almonaitienė, 2003).

2.3.3. Asmenybinių vaiko pokyčių raiška jo sukurtose pasakose

10–12 metų vaikai savo sukurtose pasakose jau geba nesąmoningai perteikti asmeninį gyvenimiškąjį patyrimą, išreikšti savo individualias nuostatas, požiūrį į supančią aplinką, kartu patenkina poreikį apmąstyti ir susisteminti sukauptas žinias apie aplinkinį pasaulį ir save (Зинкевич-Евстигнеева, Тихонова, 2003; cit. Bražienė, 2007).

Ekperimentinės programos efektyvumo vertinimui naudotos pagal paveikslėlį „Nepaprastas gyvūnas“ vaikų sukurtos pasakos (pavadinimą savo pasakai vaikai galėjo sugalvoti patys). Pagrindinis analizės aspektas – apibendrinti konfliktinį pasakos turinį.

Gilinantį į vaikų sukurtas pasakas, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kas padeda pažinti vaiko individualybę (cit. Bražienė, 2007):

- *Pagrindinio herojaus* požiūris į save ir kitus; herojaus elgesio motyvai; pagrindinio herojaus gebėjimas spręsti iškilusius sunkumus; aplinkinio pasaulio suvokimas ir požiūris į jį; tikslo, kaip individualaus kelio į sėkmę, supratimas ir siekimas. Interesai, norai ir galimybės, kuriomis pasižymi herojus, gali atspindėti vertybes, kurių siekia pats pasakos kūrėjas.
- *Pasakos tema* – tai pasakos idėja, kurioje slypi pasakos esmė. Pagrindinė tema atspindi tam tikrame amžiaus tarpsnyje autoriui aktualias gyvenimo vertybes.
- *Energinis pasakos laukas* – tai ypatinga ir kartu individuali pasakos energija, kilusi iš autoriaus išgyvenimų, jausmų, minčių ir išpūdžių ir teikianti skaitytojui pirminę informaciją apie emocinę rašiusiojo būseną. Iš vienos pusės, negalima apie vaiko asmenybę spręsti pasikliaujant pirmuoju išpūdžiu, kuris lieka perskaičius pasaką. Iš kitos pusės, jei pirmasis išpūdis, skaitant pasaką, kelia slogius jausmus, tai – signalas, kad autorius išgyvena vidinį psichologinį konfliktą.
- *Pasakos pabaiga*. Blogą pasakos pabaigą pasirenka nestabilios emocinės būsenos ar depresijos apimti asmenys.
- Skaitant vaikų sukurtas pasakas, būtina įsigilinti į atskirus sakinius ar net žodžius, siekiant suvokti, kokia vaiko problema tuo pasakymu užkoduota. Be to, būtini atsargūs, taktiški ir, suprantama, konfidencialūs *individualūs pokalbiai* apie vaiko patiriamus išgyvenimus šeimoje, apie tai, kaip jis vertina savo santykius su tėvais, draugais, kokią jis mato išeitį iš nepalankiai susiklosčiusios padėties ir pan. Tai neturi būti vaiko monologas, išpažintis. Čia kiekvienu veiksniu, kiekvienu geru, rūpestingu ir nuoširdžiu žodžiu svarbu skatinti vaiko dvasios darbą, įsijausti į vaiko sėkmes ir nesėkmes, žavėtis tuo, kuo jis žavisi, džiaugtis tuo, kuo jis džiaugiasi, sielotis dėl to, kas jį skaudina.

Analizuodami vaikų pasakas, sukurtas pagal paveikslėlių „Nepaprastas gyvūnas“ pedagoginio eksperimento pradžioje ir pabaigoje, pastebėjome mūsų tyrimui labai aktualų dalyką: personažai – katė, šuo ir pelė, – kaip jau buvo minėta, tarsi pačių vaikų bendrija, kur draugaujama, susipykstama ir vėl susidraugaujama ir kur, iškilus konfliktinei situacijai, laukiama suaugusiųjų įsikišimo (vaikų pasakose jie – šeimininkė, burtininkas, burtininkė, feja, mokslininkas), tikimasi, kad jų galioje padėti vaikams išspręsti kilusias problemas. Iš tiesų, suaugusieji, A. Juodaitytės (2003) žodžiais tariant, vaikams turi būti tie patikimi pagalbininkai ir palydovai, galintys laiku ištiesti ranką, savo pačių elgesiu ir gyvenimo pavyzdžiu suteikti naujų impulsų gyvenimiškiems siekiams ir apsisprendimams. Deja, kaip galima spręsti iš vaikų pasakų, sukurtų pedagoginio eksperimento pradžioje (Epr., žr. 3 lentelė), suaugusiųjų paramos, dėmesio ir konstruktyvios pagalbos jie paprastai nesulaukia arba ji nepakankama (pvz., *Fėja supyko ir jų daugiau negelbėjo iš nelaimių; Davė (mokslininkai – mūsų pastaba, J. V.) dar to paties skysčio, kad pasikeistų, bet nepasikeitė; Bet vieną kartą šungaudžiui atsibodo šitas trigalvis gyvūnas; Šeimininkė nepamatė*). Tad galime kelti kol kas retorinius klausimus – *ar suaugusieji išties yra pasirengę vaikui padėti, ar vaikas su savo problemomis nepaliekamai vienas ir dėl nepakankamo gebėjimo jas pačiam išspręsti ir kyla įvairių elgesio problemų?*

Šias mintis dar labiau sustiprina ir vaikų sukurtų pasakų pabaigos. Kaip jau buvo minėta, blogą pasakos pabaigą pasirenka emociškai pažeisti vaikai, nematantys išeities iš nepalankiai susiklosčiusios situacijos, viskuo nusivylę. Atkreipėme dėmesį, kad eksperimento pradžioje iš septynių tiriamųjų sukurtų pasakų šešios baigiasi blogai: *Fėja supyko ir jų daugiau negelbėjo iš nelaimių; Bet priešnuodis nesuveikė, o ekspertas nežinojo, ką daryti. Taip ir liko; Davė dar to paties skysčio, kad pasikeistų, bet nepasikeitė; (...) jis pažadėjo, kad atvers juos atgal, bet reikia pas burtininką nueiti. Gyvūnai patikėjo ir įlindo į maišą. Žmogus tvirtai užrišo maišą ir nunešė į mišką. Ir paliko (...); Daugiau katinas nebepasitikėjo burtininkais; (...) pagavo ir uždarė į šunyną, kur ir pasiliko visam gyvenimui; Sugalvojo dar palakti vandens, bet, deja, viskas veltui.*

Svarbus suaugusiųjų vaidmuo vaiko gyvenime „reabilituotas“ vaikų pasakose, sukurtose eksperimento pabaigoje (Epb., žr. 3 lentelė): suaugusiųjų dėmesys vaikui, jaučiama globa ir rūpestis išvelgiama trijų tiriamųjų sukurtose pasakose, dviejų pasakų autoriai pajėgūs patys konstruktyviai išspręsti konfliktinę situaciją, dar dviem vaikams, matyt, kol kas patogiau pasikliauti suaugusiųjų nuomone, besąlygiškai paklusti jų reikalavimas ir išvelgti teigiamų nepalankios situacijos pusių, stengtis prie jos prisitaikyti arba kviestis pagalbon visiškai pašalinius asmenis (televizijos laida „TV3 pagalba“). Visgi ir tokį vaikų požiūrį, turėdami omeny ankstesnėse vaikų sukurtose pasakose išvelgtą nevirtę, esame linkę laikyti pozityviu. Eksperimento pabaigoje vaikų sukurtos pasakos baigiasi laimingai arba bent jau iš dalies, tikėtina, patenkina herojų (čia omeny turima Jono S. pasaka „Išeitis“).

Vaikų sukurtų pasakų pagal paveikslėlį „Nepaprastas gyvūnas“ siužetai

Vaiko vardas	Pasakos kūrimo laikas	Autentiški vaikų sukurtų pasakų pavyzdžiai
Karina uždarumas	Epr.	Dubenėlis Kartą viename apleistame name gyveno katinas, šuo ir pelė. Visi trys gyveno draugiškai ir niekada nesipykdavo. Bet vieną dieną jie nepasidalijo dubenėlyje pripilto pieno. Jie ilgai pykosi, kol jų neišgirdo Draugystės fejė. Ji mostelėjo burtų lazdele ir visus tris suvedė į vieną kūną. Tačiau draugystės fejė tyliai tarė: „Kai jūs susitaikysite ir išlaksite iš dubenėlio visą pieną, vėl būsite savimi“. Katinas, šuo ir pelė išlakė pieną, tačiau fejė nepaklausė ir nesuitaikė. Todėl jie iki šiol nėra draugais. Fejė supyko ir jų daugiau negelbėjo iš nelaimių.
	Epb. ⁷	Burtai Kartą seno burtininko kieme gyveno pasipūtęs katinas, piktas šuo ir vagilė pelė. Jiems net vienu guoliu teko dalintis. Aišku, jie labai nesutarė. Burtininko burtams reikėjo ramybės ir tylos, bet jie gaudydami vienas kitą trukdė. Anksčiau jis juos tik pabardavo. Bet vieną dieną, kada burtininkas turėjo atlikti labai svarbų burtą, jie sutrukė. Jis labai supyko ir juos sujungė. Sujungė juos į vieną kūną, kad susitartų ir susidraugautų. Gyvūnėliai labai išsigando. Jie suprato, kad jei nepasikeis ir nepradės sutarti, taip ir liks visam gyvenimui tokie. Jie pasižadėjo, kad gyvens draugiškai ir nebetrukdyt. Burtininkas patikėjo ir juos atvertė.
Mantas uždarumas	Epr.	Nepavykęs bandymas Kartą viename mieste vyko eksperimentai su chemikalais. Bandymai vyko ilgai. Atėjo septinta valanda, visi išėjo. Tuo metu katė gaudė pelę, o katę gaudė šuo. Jie įbėgo į laboratoriją ir įkrito į chemikalų katilą. Tada jie susijungė į vieną padarą. Buvo šuns kūnas, katės kojos ir kaklas, pelės uodega ir trys galvos. Labai anksti ryte atėjo ekspertas. Jis pastebėjo padarą. Pasigailėjo jis to gyvūno ir nepranešė kitiems. Jis ilgai ieškojo priešuodžio, kol atėjo darbo valanda. Ekspertas paėmė chemikalą ir davė jiems lakti. Bet priešuodis nesuveikė, o ekspertas nežinojo, ką daryti. Taip ir liko.
	Epb.	Katytės nelaimė Vieną kartą buvo smalsi katė. Visur ji landžiojo, įlindo ir į rūšį. Katė buvo labai išalkusi. Pamatė geltoną indelį ir puolė ėsti. Indelyje buvo nuodai. Suėdusi nuodus katytė pavirto į pusę pelytės, pusę šuniuko. Katė nusiminusi išlindo iš rūšio. Ji ėjo keliu ir sutiko seną senelį. Pagailo seneliui tokios nelaimingos katytės. Jis ją paėmė ir nusinešė į namus. Senelis buvo burtininkas. Jis ją gydė visokiomis žolytėmis. Po kiek laiko katytė išgijo ir pavirto vėl į gražią katytę. Ir laimingai abu gyveno.
Justinas konfliktiškumas (neišsivysčiusi kalba)	Epr.	Eksperimentas Kartą trys tūkstančiai pirmais metais mokslininkai atliko daug eksperimentų. Vienas eksperimentas katę padarė panašią į šunį ir pelę. Buvo trys galvos – katės, šuns ir pelės. Davė dar to paties skysčio, kad pasikeistų, bet nepasikeitė.
	Epb.	Išėitis Kartą šuo, pelė ir katė susipyko. Visi nuėjo pas burtininką ir pasakė: „Mes nebenorime pyktis. Padarykite, kad nebesipyktume“. Burtininkas galvojo. Dvi dienas. Paskui pasakė: „Gyvensite viename kūne. Norite ar nenorite – turite sutikti“.
Jovaras hiperaktyvumas, konfliktiškumas, agresyvumas	Epr.	Kartą gyveno katinas. Jis mėgo vaikščioti vienas. Rainis išėjo pasivaikščioti ir sutiko burtininką. Jis paklausė: „Kur čia vaikštai?“. Katinas pasakė, kad į parduotuvę. O burtininkas sako: „Aš galiu nupirkti, ko tau reikia“. Katinas sutiko. Pikta burtininkė išnešė apnuodytus produktus. Ir katinas pavirto į tris dalis: į pelę, šunį ir į katiną. Daugiau katinas nebepasitikėjo burtininkais.
	Epb.	Viena sykį iš dangaus nukrito aparatas tiesiai į kiemą. O ten katė gaudė pelę, o šuo – katiną. Kažkaip jie visi trys paspaudė aparato mygtuką ir tada susijungė. O susijungę atrodė, kad pelės, katės ir šuns galvos prilipusios prie bendro kūno. Bet nepastebėjo. Eidami pamatė veidrodį. Tada išsigando ir pradėjo bėgti. Bėgdami užkliuvo už kažko. O ten buvo tas aparatas. Vėl netyčia paspaudė mygtuką ir atvirto taip, kaip buvo.

⁷ Epr. – pasaka kurta pedagoginio eksperimento pradžioje, Epb. – pabaigoje.

		Daugiau jie nebesipyko, nes nenorėjo to, kas jau buvo.
Ingrida perdėtas savęs vertinimas	Epr.	Laiminga pabaiga Kartą tolimame krašte gyveno turtingas žmogus. Jis turėjo šunį, katiną ir pelę. Bet jie labai nesutarė. Mušdavosi, pykdavosi, šaukdavo vienas ant kito. Vieną dieną jie taip susipešė, kad pradėjo kūliais vartytis. O kai nustojo peštis, pamatė, kad visi į vieną kūną sulipo. Šeimininkas iš pradžių išsigando tokio siaubo, galvojo, kad dabar jį apkaltins, kad jis taip padarė tyčia. Kai nusiramino, sugalvojo, kaip atsikratyti to baisaus gyvūno: jis pažadėjo, kad atvers juos atgal, bet reikia pas burtininką nueiti. Gyvūnai patikėjo ir įlindo į maišą. Žmogus tvirtai užrišo maišą ir nunešė į mišką. Ir paliko. Grįžo ir laimingai gyveno.
	Epb.	Geri draugai Kartą gyveno burtininkė ir turėjo pelę, katiną ir šunį. Jie labai nesugyveno: pelė erzino katę, katė – šunį. Burtininkei tai labai nepatiko, ir ji pavertė juos į vieną gyvūną – trim galvom, keturiom kojom ir su pelės uodega. Burtininkė pasakė, kad jie gyvens taip tol, kol netaps draugiški. Pelė, katė ir šuo labai išsigando, nes pelė lėkė į urvą, bet visi nepralindo. Katė norėjo ropštis į medį, bet kartu buvo per sunku. Šuo puolė į būdą, bet visi netilpo. Gyvūnai susitarė daugiau nebeerzinti burtininkės ir nuo šiol gyventi draugiškai. Burtininkė, kai pamatė, jog jie nebesipyksta, vėl atvertė normaliais gyvūnais. Katė, šuo ir pelė džiaugėsi lakstydami atskirai ir toliau laimingai gyveno su burtininke.
Elada perdėtas savęs vertinimas, konfliktiškumas	Epr.	Trigalvis gyvūnas Kartą režisierius kūrė filmą apie gyvūnus. Ten vaidino pelė, pikta katė ir piktas šuo. Kartą per repeticiją šuo užsipuolė katę ir iškabino jos kailį. Ir netyčia gabalą jo prarijo. Katytę nuvežė pas veterinara ir pagydė. Pagijusi ji užsipuolė pelę ir nukando jos uodegos galą. Kai reikėjo pradėti vaidinti, katei atnešė pieno lakti, bet šuo pribėgo – irgi pradėjo lakti. Paslydo ir įkrito į dubenėlį. Pienas išsiliejo. Jo paragavo pelytė. Staiga užgeso šviesa, o kai ji vėl atsirado, visi pamatė keistą trigalvį gyvūną – vieno kūno su trimis galvomis: katės, šuns ir pelės. Jie buvo labai pikti! Užpuldinėdavo žmones, nesileisdavo glostomi. Pabėgo iš filmavimo. Bet vieną kartą šungaudžiui atsibodo šitas trigalvis gyvūnas. Jis jį pagavo ir uždarė į šunyną, kur ir pasiliko visam gyvenimui.
	Epb.	Draugystė Kartą viena šeimininkė savo namuose pamatė pelę. Tada nusipirko katiną. Bet jis negaudė pelių. Tada katinui paraginti šeimininkė nusipirko šunį. Vieną dieną, kai katė gaudė pelę, ji įlindo į urvą. Katė su pjūklų prasipjovė didesnę skylę, kad galėtų prailpti ir toliau gaudyti pelę. Šoko vytiš pelės, o šuo – paskui katę. Jie nežinojo, kad įlindusi į urvelį pelė gyvendavo svajonių šalyje. Staiga katė sustojo ir tarė: „Atrodo, čia jau kita šalis...“ Šuniukas: „Tu eik į dešinę, o aš – į kairę“. Gerai, jie nuėjo. Katinas eidamas svajonoje apie didelį katės galvos formos namą su daiktais katėm ir užrašu „Murkio namas“. Kas gi nutiko? Ogi jo svajonė išsipildė! Šuo priėjo jo svajotą namą – kaulą. Tada katinas ir šuo sužinojo, kad pelė gyvena dideliame sūrio formos name. Ir jie nutarė pelei padėkoti, kad juos atsivedė į šią šalį.
Andra hiperaktyvumas	Epr.	Atsivertimas Ateities laiku gyveno šeima. Jie turėjo katiną, šunį ir pelę. Kartą šeimininkė nuėjo jiems nupirkti vandens. Parnešė. Bet tas vanduo buvo ne paprastas – užkerėtas. Pardavėjas buvo burtininkas. Ir parašyta buvo „Magijos parduotuvė“, bet šeimininkė nepamatė. Šuo, katinas ir pelė sustojo prie dubenio, pilno vandens. Visi drauge palakė ir pradėjo spindėti. Tie gyvūnėliai susijungė. Gyvūnai galvojo, kaip atvirsti atgal. Sugalvojo dar palakti vandens, bet, deja, viskas veltui.
	Epb.	TV3 pagalba Kartą viename kaime gyveno katė, šuo ir pelė. Jie labai nesutardavo, bardavosi visą laiką. Kartą gyvūnai vėl susipyko ir gaudė vienas kitą. Ir atsitiko taip, kad jie sulipo vienon krūvon. Niekai negali atsiskirti. Prašė visur, kad padėtų, bet niekas negalėjo padėti. Tada jiems pasakė, kad gali paskambinti į TV3 pagalbą. Jie visada padeda. Kai paskambino, atvažiavo Jonas. Visi nuvažiavo pas gyvūnų gydytoją ir juos atskyrė su vaistais. Gyvūnai padėjo Jonui ir pažadėjo daugiau nebesipykti ir gyventi taikiai.

Prieš pedagoginį eksperimentą elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų sukurtose pasakose išryškėjo tokie motyvai: nėra tarpusavio supratimo, nėra konstruktyvaus konflikto

sprendimo, nesugebama bendrauti, ryškus agresyvumas, nepasitikėjimas kitais, jaučiama socialinės aplinkos grėsmė.

Eksperimento pradžioje vaikų sukurtose pasakose pastebėjome įdomią tendenciją:

- *Uždarų vaikų* sukurtose pasakose ryški *noro išspręsti bendravimo problemas, netinkamo bendravimo pasekmių suvokimo* tema.
- *Hiperaktyvių vaikų* sukurtose pasakose atsispindi *socialinės aplinkos baimė, nepasitikėjimas aplinkiniais*.
- *Konfliktiškų, agresyvių vaikų* sukurtų pasakų herojai, matyt, kaip ir patys autoriai, *nesugeba konstruktyviai spręsti problemų, siekti dialogo ir tarpusavio supratimo*.
- *Perdėtai save vertinančių vaikų* sukurtose pasakose *paisoma tik savo interesų, rūpinamasi tik savo asmenine gerove, neatsižvelgiama į aplinkinių poreikius*.

Po eksperimento vaikų sukurtose pasakose nebejaučiama pykčio ir agresijos kitų atžvilgiu, išryškėja draugystės, kaip gyvenimo vertybės, tema. Skaitant vaikų pasakas lengvai jaučiama ir skaidresnė jų nuotaika, t. y. energinis pasakos laukas, kurį būtent ir sukuria pasakos kalba (4 lentelė).

4 lentelė

Pasakos nuotaikos (energinis laukas) raiška elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų sukurtose pasakose

Epr.		Epb.	
Teigiamo energinio lauko raiška	Neigiamo energinio lauko raiška	Teigiamo energinio lauko raiška	Neigiamo energinio lauko raiška
Gyveno draugiškai; nesipykdavo.	Apleistame name; nepasidalijo, ilgai pykosi; tyliai tarė; nepaklausė ir nesusitaikė; iki šiol nėra draugais; supyko; negelbėjo iš nelaimių; nepasikeitė; priešnuodis nesuveikė, o ekspertas nežinojo, ką daryti; taip ir liko; mėgo vaikščioti vienas; pikta burtininkė; apnuodytus produktus; nebepasitikėjo; išsigando tokio siaubo, galvojo, kad jį apkaltins, kad jis taip padarė tyčia; sugalvojo, kaip atsikratyti to baisaus gyvūno; gyvūnai patikėjo ir įlindo į maišą; tvirtai užrišo maišą ir nunešė į mišką ir paliko; pikta (katė); piktas (šuo); užsipuolė (katę); iškabino kailį; užsipuolė (pele); nukando uodegos galą; paslydo ir įkrito; užgeso šviesa; labai pikti; užpuldinėdavo; nesileisdavo glostomi; atsibodo; pagavo ir uždarė; pasiliko visam gyvenimui; (vanduo) užkerėtas; (šeimininkė) nepamatė; deja, viskas veltui.	Pasižadėjo, kad gyvens draugiškai; patikėjo ir atvertė; davė laisvę; pagailo; paėmė ir nusinešė į namus; gydė; išgijo; pavirto į gražią katytę; laimingai gyveno; nebenorime pyktis; padarykite, kad nebesipyktume; atvirto, kaip buvo; susitarė daugiau nebeerzinti; gyventi draugiškai; nebesipyksta; atvertė; džiaugėsi; laimingai gyveno; gyvendavo svajonių šalyje; svajojo; svajonė išsipildė; nutarė padėkoti; padėjo ir pažadėjo nebesipykti ir gyventi taikiai.	Labai pešėsi; indelyje buvo nuodai; nusiminusi; nelaiminga; susipyko; išsigando; nesugyveno; labai nepatiko; pavertė juos; (visi) nesutarė; prašė visur, kad padėtų, bet niekas negalėjo padėti.

Poskyrio išvados:

1. Eksperimento pradžioje sukurtose pasakose nejaučiama suaugusiųjų dėmesio vaikų problemoms, tačiau eksperimento pabaigoje situacija pasikeitė: daugiau ar mažiau pasakų herojai suaugusiųjų paramos sulaukia ir, svarbiausia, ją vertina. Turėdami omeny, kad pedagoginis eksperimentas tiesioginio poveikio realiame gyvenime suaugusiesiems neturėjo, galime daryti išvadą, kad pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimai paskatino vaikus suprasti suaugusiųjų geranoriškumą.
2. Eksperimento pradžioje iš septynių tiriamųjų sukurtų pasakų šešios baigiasi blogai. Tai liudija, kad vaikai yra emociškai pažeisti, nusivylę, nematantys išeities iš nepalankiai susiklosčiusios padėties. Eksperimento pabaigoje vaikų sukurtos pasakos baigiasi laimingai arba bent jau iš dalies įvykių baigtis, tikėtina, patenkina herojų.
3. Eksperimento pradžioje vaikų sukurtose pasakose pastebėjome įdomią tendenciją:
 - *Uždaru vaikų sukurtose pasakose ryški noro išspręsti bendravimo problemas, netinkamo bendravimo pasekmių suvokimo tema.*
 - *Hiperaktyvių vaikų sukurtose pasakose atsispindi socialinės aplinkos baimė, nepasitikėjimas aplinkiniais.*
 - *Konfliktiškų, agresyvių vaikų sukurtų pasakų herojai, matyt, kaip ir patys autoriai, nesugeba konstruktyviai spręsti problemų, siekti dialogo ir tarpusavio supratimo.*
 - *Perdėtai save vertinančių vaikų sukurtose pasakose paisoma tik savo interesų, rūpinamasi tik savo asmenine gerove, neatsižvelgiama į aplinkinių poreikius.*
4. Po eksperimento vaikų sukurtose pasakose nebejaučiama pykčio ir agresijos kitų atžvilgiu, išryškėja draugystės, kaip gyvenimo vertybės, tema. Skaitant vaikų pasakas jaučiama ir skaidresnė jų nuotaika, t. y. energinis pasakos laukas, kurį būtent ir sukuria pasakos kalba.

Šios tyrimo išvados leidžia daryti prielaidą, kad vaikų sukurtas pasakas galima būtų traktuoti kaip pedagoginę ugdytinio individualybės diagnostikos priemonę. B. Bitino aiškinimu, pedagoginė ugdytinio individualybės diagnostika – asmenybės struktūrų pažinimas remiantis jo išsakytais, veiksmais, poelgiais. Šios diagnostikos paskirtis – pažinti individo patvarias psichines struktūras, kurios keičiasi lėtai ir todėl nėra operatyvus ugdymo tikslas (pvz., emocijų sferos ypatybės). Tokių individualių ypatybių pažinimas yra ugdymo proceso sėkmingo organizavimo prielaida, pedagoginių tikslų konkretinimo sąlyga (Bitinas, 2000, p. 77). Be to, kaip teigia psichologai (Зинкевич-Евстигнеева, 1998; 2006; Набойкина, 2006; Стишенок 2006), kurdamas pasaką ir pasakodamas apie pagrindinio veikėjo patiriamus išgyvenimus, iš tiesų vaikas jaučiasi saugus – jis neverčiamas tiesiogiai kalbėti apie save, tačiau per pagrindinio

veikėjo paveikslą gali išsakyti jį patį slegiančias problemas. Taip, mūsų manymu, išvengiama B. Bitino (2000, p. 78) išskirtos pedagoginiu diagnostavimu (ypač vertybių orientacijų srityje) galimos ugdytinio individualybės niveliavimo ir pedagoginių santykių pažeidimo grėsmės.

2.3.4. Vaikų savęs ir pasitenkinimo savąja veikla pokyčiai

Prieš pedagoginį eksperimentą tiriamųjų klasėse dirbantys mokytojai apibūdino jų problematiką – kokie vaiko mokymosi, bendravimo, vystymosi sutrikimai turi neigiamos įtakos ugdymo sėkmingumui, kokios vaikų, turinčių elgesio ir emocinių problemų, šeimos gyvenimo sąlygos, šeimos narių tarpusavio santykiai, kokiais būdais bandomos spręsti problemas. Mokytojai teigė dažniausiai bandantys vaikų elgesio problemas spręsti pokalbiais su jų tėvais. Kartu pripažįsta, kad neretai tie pokalbiai nėra veiksmingi – tėvai arba ir patys nežino, kaip su vaiku „susitvarkyti“, arba vaiką išbara, prilupa, manydami, kad būtent tik taip galima pasiekti deramo jų elgesio. Tačiau, suprantama, tokios auklėjimo priemonės nėra veiksmingos, atvirksčiai, jos dar labiau pablogina situaciją. Tai leidžia daryti išvadą, kad kol kas pedagogai nežino veiksmingų metodų, padedančių kartu su vaiku „neskausmingai“ spręsti jo elgesio ir emocines problemas. Mokytojų teigimu, suvokti vaiko būseną, jį slegiančias problemas, o kartu ir ieškoti būdų toms problemoms spręsti labai padėjo tiriamųjų pildyta anketa „Kaip tau sekasi?“ (Dvarionas, 1999).

Remiantis vaikų požiūriu į save gautais duomenimis prieš pedagoginį eksperimentą, galime numanyti, kad uždariems vaikams būdingas žemas savęs vertinimas, kuris trukdo *gerai jaustis, įvertinti ir kontroliuoti savo mintis, žodžius, poelgius, suprasti save*. Agresyvūs vaikai taip pat kenčia dėl menkos savigarbos, nepasitiki savo jėgomis, stokoja bendravimo įgūdžių ir savikontrolės, visgi, kaip galima spręsti iš tyrimo rezultatų, yra sričių, kur jie save vertina pakankamai ir net labai gerai. Žemas požiūris į save būdingas ir hiperaktyviems vaikams, *kurie dažnai negali suvokti kitų žmonių jausmų, dažniausiai mano, kad prieš jį visi nusiteikę, o tai savo ruožtu lemia jo susidūrimą su problemomis kasdienėje veikloje*. Gauti duomenys rodo, kad per gerai save vertinančių vaikų požiūris į save aukštas, tačiau kartu tai gali būti nepilnavertiškumo jausmo požymis.

Remiantis vaikų pasitenkinimo savo veikla gautais duomenimis prieš pedagoginį eksperimentą, galime teigti, kad labiausiai patenkinti savo veikla yra per gerai save vertinantys vaikai, *kurie mėgsta nepagrįstai puikuotis savo pasiekimais, linkę save demonstruoti*. Pasitenkinimą savo veikla jaučia ir agresyvūs vaikai, tačiau labai gerai vertinančių savo veiklą nėra. Uždari vaikai nepasitenkina savo veikla, nes jie *stengiasi būti nuošalyje, baiminasi prisijungti prie ko nors ar išbandyti naujus dalykus, nemėgsta grupinių žaidimų, nejaukiai*

jaučiasi tarp kitų. Hiperaktyvūs vaikai taip pat nepakankamai patenkinti savo veikla, matyt, todėl, kad dažnai nesugeba užbaigti pradėtų darbų, juos trikdo ir erzina daugybė aplinkoje esančių stimulų. Be to, elgdamasis impulsyviai, neretai ir agresyviai, hiperaktyvus vaikas praranda savikontrolę, bet vėliau dėl to labai išgyvena.

Po pedagoginio eksperimento pastebėta pokyčių vaikų požiūryje į save. Realiau save vertinti pradėjo per gerai save vertinantys vaikai. Nors uždarų vaikų neigiamas požiūris į save sumažėjo, tačiau vis tiek jie nelinkę vertinti savęs labai gerai. Ryškių pokyčių galime išvelgti hiperaktyvių ir agresyvių vaikų požiūryje į save – nebeliko neigiamo savęs vertinimo. Galima daryti išvadą, kad hiperaktyviems ir agresyviems vaikams pedagoginės pasakų terapijos poveikis buvo didžiausias.

Iš pakartotinai atliktos anketos matyti didesnis vaikų pasitenkinimas savo veikla. Po eksperimento ryškiausi pokyčiai vėl pastebimi hiperaktyvių ir agresyvių vaikų – neliko neigiamo savęs vertinimo. Tuo tarpu per gerai save vertinančių vaikų pasitenkinimas savo veikla pakito mažiausiai, tad galima daryti išvadą, kad pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimai šiuos vaikus paveikė mažiausiai. Po eksperimento akivaizdžiai sumažėjo uždarų vaikų nepasitenkinimas savo veikla – tikėtina, kad juos mažiau slegia buvimas grupėje, kitų vaikų judrumas, jie pradėjo lengviau įsitraukti į bendrą veiklą. Tad esame linkę teigti, kad pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimuose daugiau ar mažiau įgytas vaikų pasitikėjimas savimi ir savęs vertinimas skatina mokytis, bendrauti su kitais vaikais, džiaugtis gyvenimu, labiau pasitikėti suaugusiais.

Kaip jau buvo minėta teorinėje šio darbo dalyje (žr. 1.1.2 ir 1.2. skyrius), vaikų elgesio ir emocines problemas didžia dalimi lemia asmenybės brendimui nepalankios socialinės aplinkos sąlygos, komplikuoti šeimyniniai santykiai, neadekvatus suaugusiųjų vaiko galimybių vertinimas. Suprantama, ne pedagogo galioj išspręsti socialines vaiko šeimos gyvenimo problemas ar pakeisti vaikų ir tėvų tarpusavio bendravimo pobūdį, tačiau jis bent iš dalies gali kompensuoti vaiko meilės ir saugumo, noro būti reikalingam, suprastam, pripažintam poreikį, skatinti pasitikėjimą savimi ir kartu patenkinti stipriausią vaiko socialinį motyvą – norą priklausyti, jaustis priimtam kitų žmonių. Būtent tai vaikai patyrė pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimuose, kur nereikėjo gintis (agresija ar uždarumu), nes čia niekas nepuolė, kur galėjai būti be „kaukės“, nes nebaisu buvo parodyti, kad esi jaučiantis ir išgyvenantis, kur galėjai kalbėti apie save ir nebijoti, kad būsi paniekintas, sumenkintas ar įskaudintas.

Apibendrinami pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimų poveikio rezultatus prieš ir po pedagoginio eksperimento (5 lentelė), galime teigti, kad pedagoginė pasakų terapija suteikia elgesio ir emocinių problemų turinčiam vaikui sau palankiu būdu ugdytis socialinius gebėjimus bei perprasti socialinės kompetencijos vertybines nuostatas.

Specifinės elgsenos įveikimo pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimuose požymiai

Dalyviai	Probleminė grupė	Ugdymo problematika, specifinės elgsenos charakterizavimas	Specifinės elgsenos įveikimo požymiai	Esminiai asmenybės pokyčiai
Karina ⁸	Uždarumas	Gyvena su mama ir tėčiu. Turi brolių. Mama neraštinga. Tėvas alkoholikas. Karina nedrąsi, niekada nereiškia savo nuomonės, nesugeba laisvai bendrauti, be galo baikšti, drovi, susikausčiusi. Vengia klasės berniukų, nes jie šaiposi iš Karinos. Per pamoką nuolat tyli, niekada nekelia rankos, neatsako į mokytojo klausimus, žinios patikrinamos raštu.	Atsirado interesas veikti, dalyvauti bendroje veikloje. Ryžtasi pasakyti savo nuomonę prieš klasę. Po pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimų norėdavo pasilikti ir pasikalbėti.	Noras bendrauti, savo problemų pasipasakojimas mokytojai, ryškesnis aktyvumas klasės veikloje, mažesnė klasės draugų baimė.
Mantas	Uždarumas	Gyvena su mama, kuri sunkiai dirba, kad išlaikytų vaikus. Retai lankosi mokykloje. Mantas tylus, ramus, nepastebimas klasėje, atsiskyręs nuo draugų, nenoriai su jais bendrauja, nors klasės draugai jo ir neatstumia. Su mokytoja kalba tik tada, kai būtina ir neišvengiama.	Įsitraukia į veiklą atliekant grupines užduotis. Didesnė iniciatyva bendraujant su draugais. Surado tikrą draugą, su kuriuo tapo neišskiriami.	Pasyvumą pamažu keičia aktyvumas klasės veikloje, reiškia savo nuomonę, įsitraukia į klasės draugų žaidimus, tapo linksmesnis.
Justinas <i>Fonologinis kalbos sutrikimas</i>	Agresyvumas ir konfliktiškumas	Gyvena su abiem tėvais ir dviem vyresniais broliais. Tėvas alkoholikas, visi rūpesčiai gula ant mamos pečių. Šeimoje vyksta bėrimai ir muštynės. Parėjus tėvui girtam, mama jį sumušė. Justinas dažnai konfliktuoja su klasės mergaitėmis, išjuokia jas, pašiepia, kartą net susimušė, tačiau trokšta jų dėmesio. Per pamoką mėgsta plepėti, nesusikaupia, gavęs pastabą, išpučia akis ir neigia, kad jis kalbėjo. Mokytojos akyse yra geras, o už akių krečia	Iš pradžių užsiėmimai nelabai patiko ir jis to neslėpė. Paskui susidomėjimas augo, nes labai patiko diskutuoti, pasisakyti prieš visą klasę, suvokti savo svarbą. Sumažėjo konfliktai, bendraujant su mergaitėmis. Po užsiėmimų norėdavo kalbėtis su mokytoja.	Savo neteisumo suvokimas ir pripažinimas, mergaičių gerbimas, susikaupimas per pamoką, nuoširdesnis bendravimas, stengiasi nebesukurti konfliktinių situacijų.

⁸ Vaikų vardai pakeisti

		šunys.		
Jovaras	Hiperaktyvumas ir agresyvumas	Gyvena tik su motina, kuri yra alkoholiškė, niekur nedirba, niekada nesilanko mokykloje, yra prižiūrima seniūnijos socialinės darbuotojos. Jovaras yra agresyvus, pešasi su klasės draugais ir vyresniais mokiniais, lenda prie jų ir išprovokuoja konfliktus. Nevykdo mokytojų reikalavimų, pažeidžia drausmės ir elgsenos normas, atsikalbinėja, užsiima pašaliniais darbais.	Koncentravimasis ties patinkančia veikla. Bendrai nustatytų grupės taisyklių pašalinimas. Nebesijautė įtampos bendradarbiaujant grupėje. Tapo paslaugesnis, mandagesnis. Per visus užsiėmimus dalyvavo aktyviai ir laikėsi drausmės, susikaupęs, kruopščiai atliko užduotis. Jautėsi begalinis susidomėjimas ir nuoširdumas. Įvertinus jo pastangas, Jonas V. jautėsi be galo laimingas ir stengėsi dar labiau.	Tapo nuoširdesnis, pareiškėsi, pradėjo rimčiau žiūrėti į mokslą, pastebi kintantį klasės draugų požiūrį į jį. Per pamoką stengiasi būti atidesnis, laikytis drausmės. Sumažėjo agresyvumas. Po pamokos ateina pas mokytoją ir nori su ja bendrauti, kalbėtis, pasipasakoja savo problemas. Nebepastebima pykčio protrūkių.
Ingrida	Pernelyg geras savęs vertinimas	Gyvena su abiem tėvais, seserimi ir močiute. Šeima labai religinga. Šeimos apibūdinimas: viską daryti idealiai, siekti pačių geriausių rezultatų įvairiose gyvenimo srityse, savęs išaukštinimas, pašaipa daugelio žmonių atžvilgiu, veidmainiavimas, pritarimas bet kokiai nuomonei, dorumo demonstravimas, nenuoširdumas. Mama dirba mokykloje ir savo dukrą laiko geresne už kitas. Mokosi dešimtukais, dalyvauja kiekvienais metais matematikos, informatikos, anglų olimpiadose, daug mokosi papildomai namuose, verčiama ir padedama mamos, dalyvauja „Dainų dainelėje“, mokosi muzikos mokykloje taip pat dešimtukais. Laiko save geresne už kitus, „iš aukšto“ žiūri į klasės mergaites, verkia gavusi žemesnę pažymį. Atrodo kukli, dora, tačiau skirsto draugus pagal tėvų išsilavinimą. Niekada nesako savo nuomonės, nes nori visiems įtikti.	Nors ir neapleidžia lyderės pozicijų, bet pastebimi bandymai įsiklausyti ir išgirsti kitų norus, pasiūlymus, rečiau šaipomasi iš kitų jausmų. Laikosi grupės taisyklių.	Akivaizdesnių elgesio pokyčių nepastebėta. Nebent galima būtų Ingrida pagirti už tai, kad rečiau garsiai akcentuoja savo pranašumą ir tuo nebe taip erzina aplinkinius, stengiasi nebeslopinti kitų.

Elada	Pernelyg geras savęs vertinimas, konfliktiškumas	Gyvena su abiem tėvais ir dviem seserimis. Tėvai sutaria gerai. Mama kaimelyje turi daug draugių, kurios ateina į svečius ir apkalbinėja. Elada dažnai klausosi jų pokalbių. Tėvas negeriantis, rūpinasi šeima, yra išūlus, mėgsta kitus įžeisti ir apkalbėti. Elada yra pavydi, kursto konfliktus tarp klasės draugų, tingi mokytis, bet trokšta gerų pažymių, mokosi muzikos mokykloje, mėgsta nurodinėti mokytojai, pataikauja, meluoja, jaučiasi visada teisi. Per pamoką mėgsta plepėti, šaukia ant kitų, pavydi draugams geresnių pažymių.	Pasakų užsiėmimuose išvelgė ir nuolat pabrėžė, kad pasakos mus pamoko, paskatina dorai elgtis su kitais, neskaudinti jų. Stengėsi sutarti, dirbdama grupėje atsižvelgė į kitų nuomonę ir jos paisė. Po užsiėmimo norėdavo pabendrauti su mokytoja, išsišnekėti kaip su draugėmis.	Suvokia ir pripažįsta esanti neteisi, sumažėjo įtampa bendraujant su klasės draugėmis, retesni pavydo protrūkiai, tapo nuoširdesnė, mandagiau bendrauja su mokytoja, stengiasi mokytis ir taip siekia geresnio pažymio, stengiasi taikytis su pralaimėjimais, „nebegriežia danties“ ant kitų.
Andra	Hiperaktyvumas	Gyvena su mama ir seserimi. Mama buvo alkoholikė. Dabar gydosi ir nebegeria. Viena rūpinasi dukromis. Šeima prižiūrima socialinės darbuotojos. Aktyvi, judri, nenustygstanti, išūli, nurodinėja kitiems, be galo jautri, konfliktuoja su berniukais, mušasi, impulsyvi, greitai supyksta. Per pamoką nuolat plepa, sukinėjasi, nesusikaupia, greitai ir atmetinai atlieka užduotis, nori išsiskirti, reikalauja mokytojos dėmesio.	Iš pradžių labai nekantraudavo, kada baigsis užsiėmimas ir vis to klausdavo. Vėliau mielai įsitraukdavo į veiklą, gebėdavo kuriam laikui sukonzentruoti dėmesį. Stengėsi netrukdyti kitiems ir pati susikaupusi dirbo. Dalyvaudama grupinėje veikloje, nenurodinėjo kitiems, paisė kitų nuomonės.	Tapo kantresnė, stengiasi susikaupti per pamokas ir netrukdyti kitiems, nebe taip reikalavo išskirtinio mokytojos dėmesio.

Suprantama, mūsų organizuoti pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimai – ne ilgalaikio poveikio antibiotikas, visam laikui bent jau iš dalies išsprendęs vaikų elgesio ir emocines problemas. Bet esame įsitikinę, kad panašaus pobūdžio veiklai (sakykime, pedagoginei žaidimo terapijai, dailės terapijai ir kt. ar apskritai pedagoginei meno terapijai, kurioje integruojamos įvairios meno rūšys (žr. 3 pav.)) mokykloje turi būti skiriamas didelis dėmesys – tiek laiko, tiek vietos (turime omeny atskirą patalpą), tiek tokiam darbui tinkamai pasirengusio pedagogo aspektu.

IŠVADOS

1. Vaikų elgesio ir emocinės problemos didžia dalimi lemia asmenybės brendimui nepalankios socialinės aplinkos sąlygos, komplikuoti šeimyniniai santykiai, neadekvatus suaugusiųjų vaiko galimybių vertinimas.
2. Literatūros analizė parodė, kad socializacijos sampratų ir interpretacijų mokslinėje literatūroje galima rasti daug ir įvairių, tačiau iš esmės daugelis mokslininkų laikosi nuomonės, jog tai procesas, kurio metu, jaunoji visuomenės karta perima patirtį iš vyresniosios kartos.
3. Socializaciją optimizuojantis veiksnys yra socialinė kompetencija, kuri aiškinama kaip individo gebėjimas užmegzti ir palaikyti socialinius kontaktus su aplinkiniais, bendravimo, bendradarbiavimo ir socialinių įgūdžių visuma.
4. Iš pokalbių su mokytojais galime spręsti, kad dažniausiai jie vaiko elgesio problemas sprendžia išsikviesdami pokalbiui tėvus. Tačiau, pačių mokytojų teigimu, šis metodas ne tik neišsprendžia su vaiko elgesiu susijusių problemų, bet dargi labiau pablogina situaciją. Vadinasi, būtina veiksmingesnių metodų, padedančių kartu su vaiku „neskausmingai“ spręsti jo elgesio ir emocines problemas, o kartu ugdyti jo socialinę kompetenciją, paieška.
5. Visapusiška socialinio ugdymo paskirtis etninėje kultūroje buvo suprantama kaip vaiko auginimas, mokymas, lavinimas, auklėjimas, fizinių ir dvasinių galių plėtojimas.
6. Ugdymas pasakomis – tai pats seniausias pedagogikos metodas.
7. Pasakų terapijos – vienos iš meno terapijos krypčių – pedagoginis tikslas – žmogaus ugdymas ir socializacija.
8. Mūsų atliktas pedagoginis eksperimentas patvirtino tyrimo hipotezę, kad pedagoginė pasakų terapija suteikia galimybę vaikui, turinčiam elgesio ir emocinių problemų, sau palankiu būdu ugdyti socialinius gebėjimus bei perprasti socialinės kompetencijos vertybines nuostatas.
9. Taikant pedagoginės pasakų terapijos metodus, galima ugdyti elgesio ir emocinių problemų turinčių vaikų (hiperaktyvus, uždarus, agresyvus, per gerai save vertinantis) socialinę kompetenciją, koreguoti požiūrį į save, savo santykius su draugais, tėvais, mokytojais, daryti įtaką vidinei vaikų būsenai:
 - skiepyti geresnį savęs vertinimą tiems, kurie nepakankamai pripažįsta savo vaidmenį grupėje;
 - mažinti priešišką ir agresyvų elgesį;

- padėti pernelyg save sureikšminantiems, siekiantiems dominuoti ir valdyti kitus vaikams adekvačiau jausti save kitų atžvilgiu.

10. Pasitelkę vaiko sukurtą pasaką, išvelgėme mūsų tyrimui aktualių dalykų:

- 1) eksperimento pradžioje sukurtose pasakose neįaučiama suaugusiųjų dėmesio vaikų problemoms, tačiau eksperimento pabaigoje situacija pasikeitė: daugiau ar mažiau pasakų herojai suaugusiųjų paramos sulaukia ir, svarbiausia, ją vertina. Turėdami omeny, kad pedagoginis eksperimentas tiesioginio poveikio realiame gyvenime suaugusiesiems neturėjo, galime daryti išvadą, kad pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimai paskatino vaikus suprasti suaugusiųjų geranoriškumą.
- 2) eksperimento pradžioje iš septynių tiriamųjų sukurtų pasakų šešios baigiasi blogai. Tai liudija, kad vaikai yra emociškai pažeisti, nusivylę, nematantys išeities iš nepalankiai susiklosčiusios padėties. Eksperimento pabaigoje vaikų sukurtos pasakos baigiasi laimingai arba bent jau iš dalies, tikėtina, patenkina herojų.
- 3) Eksperimento pradžioje vaikų sukurtose pasakose pastebėjome įdomią tendenciją:
 - *Uždarų vaikų* sukurtose pasakose ryški *noro išspręsti bendravimo problemas, netinkamo bendravimo pasekmių suvokimo* tema.
 - *Hiperaktyvių vaikų* sukurtose pasakose atsispindi *socialinės aplinkos baimė, nepasitikėjimas aplinkiniais*.
 - *Konfliktiškų, agresyvių vaikų* sukurtų pasakų herojai, matyt, kaip ir patys autoriai, *nesugeba konstruktyviai spręsti problemų, siekti dialogo ir tarpusavio supratimo*.
 - *Perdėtai save vertinančių vaikų* sukurtose pasakose *paįsoma tik savo interesų, rūpinamasi tik savo asmenine gerove, neatsižvelgiama į aplinkinių poreikius*.
- 4) Po eksperimento vaikų sukurtose pasakose nebeįaučiama pykčio ir agresijos kitų atžvilgiu, išryškėja draugystės, kaip gyvenimo vertybės, tema. Skaitant vaikų pasakas lengvai įaučiama ir skaidresnė jų nuotaika, t. y. energinis pasakos laukas, kurį būtent ir sukuria pasakos kalba.

11. Remdamiesi anksčiau pateikta išvada, galime teigti, kad vaikų sukurtos pasakos – paranki pedagoginė ugdytinio individualybės diagnostikos priemonė.

12. Pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimuose pedagogas gali bent iš dalies kompensuoti vaiko meilės ir saugumo, noro būti reikalingam, suprastam, pripaįintam poreikį, skatinti pasitikėjimą savimi ir kartu patenkinti stipriausią vaiko socialinį motyvą – norą priklausyti, jaustis priimtam kitų žmonių.

REKOMENDACIJOS

1. Būtina pripažinti ne tik medicininės ir socialinės, bet ir ugdymo sistemoje pedagoginės meno terapijos (pasakų terapija – viena jos šakų) kryptį, kuri akcentuoja sveikąjį asmenybės potencialą ir yra nukreipta į žmogaus ugdymą ir socializaciją.
2. Pedagoginei meno terapijai mokykloje turi būti skiriamas didelis dėmesys – tiek laiko, tiek vietos (turime omeny atskirą patalpą), tiek tobulam darbui tinkamai pasirengusio pedagogo aspektu – vaikui turi būti sudaryta mokykloje tokia aplinka, kur jis galėtų nesibaimindamas išsakyti (išžaisti) savo vidines problemas.
3. Mūsų atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad pedagoginės pasakų terapijos poveikis efektyviausias uždariems, agresyviems ir hiperaktyviems vaikams, tuo tarpu pernelyg gerai save vertinantiems – jis silpnesnis. Tačiau tiek vienu, tiek kitu aspektu būtini ir kryptingesni moksliniai tyrimai.
4. Aukštųjų mokyklų studijų programų kūrėjams rekomenduojame:
 - numatyti daugiau kuo įvairesnių modulių, atitinkančių darbą su įvairiais problemišku vaikų tipais, pvz., su hiperaktyviais, agresyviais, uždariais vaikais; su ugdytiniais, kuriems būdingas emocinis nestabilumas, negebėjimas koncentruoti dėmesio, negebėjimas efektyviai bendrauti, kalbos sutrikimai ir kt.
 - kuo daugiau kreditų skirti aukščiau išvardytų modulių pratyboms, laboratoriniams darbams.
5. Remiantis moksliniais tyrimais, būtina rengti bendrojo lavinimo mokyklų pedagogams skirtas pedagoginės meno terapijos taikymo praktiniame darbe metodines rekomendacijas.
6. Savo ruožtu pagal mūsų sudarytą pedagoginio eksperimento projektą pasiūlyti nedidelės Lietuvos gyvenvietės pagrindinės mokyklos administracijai, rengiant ir skirstant papildomo ugdymo valandas pradinėse klasėse 2008 – 2009 m. m., organizuoti būrelį pedagoginės pasakų terapijos užsiėmimų būrelį, pavadintą „Kartu su pasaka“ (užsiėmimus vestų šio magistro darbo autorė).
7. Tolesnės mūsų veiklos perspektyvos:
 - pedagoginio eksperimento projektą, jo realizavimo galimybes pristatyti vieno Lietuvos rajono bendrojo lavinimo mokyklų pedagogams ir socialiniams pedagogams, dirbantiems mokykloje;
 - parengti rajono pedagogams teorinio ir praktinio pobūdžio seminaro ciklą „Pedagoginė pasakų terapija: pagalba elgesio ir emocinių problemų turintiems vaikams“;

- dalyvaujant rajono Švietimo centro organizuojamuose metodiniuose renginiuose, skatinti rajono bendrojo lavinimo mokyklų administracijas, rengiant ir skirstant papildomo ugdymo valandas naujiems mokslo metams, numatyti laiko pedagoginės meno (pasakų, žaidimų, dailės ir kt.) terapijos užsiėmimams.

LITERATŪRA

1. Abromaitienė L. (2006). Mokymosi medžiaga. *Mokinių delinkventinio elgesio problemos mokykloje ir jų sprendimo galimybės*. [Žiūrėta 2008-02-02]. Prieiga per internetą:
<http://www.mkc.lt/dokumentas/mokymosi_medziaga/mokykla_be_agresijos.doc>
2. Almonaitienė J. (2003). Bendravimo menas ir mokslas. *Bendravimo psichologija*. Kaunas: Technologija.
3. Arends R. (1998). *Mokomės mokyti*. Vilnius: Margi raštai.
4. Augienė D. (2002). Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių socialinio pažinimo plėtros ypatumai. *Pedagogika*, 61, p. 5–10.
5. *Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai*. (2003). Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
6. Bitinas B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.
7. Bitinas B. (1998). *Ugdymo tyrimų metodologija*. Vilnius: Jošara.
8. Bižys N., Linkaitytė G., Valiuškevičiūtė A. (1996). *Pamokos mokytojui*. Vilnius: Margi raštai.
9. Brazauskaitė A. (2004). *Vaikų dailės terapinis aspektas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
10. Bražienė N. (2007). *Ką seka vaiko pasaka*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
11. Bražienė N. (2004). *Pradinių klasių mokinių kūrybingumo ugdymas pasakomis*. Daktaro disertacija. Šiaulių universitetas.
12. Butkienė G., Kepalaitė A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brendimas*. Vilnius: Margi raštai.
13. Cirtautienė L. [Žiūrėta 2007-11-14]. Prieiga per internetą:
<http://www.pkg.lt/ugdymo_istaigoms/straipsniai/vaiko_pasaulis/i>
14. Černius V. J. (2006). *Žmogaus vystymosi kelias. Nuo vaikystės iki brandos*. Kaunas: Pasaulio lietuvių centras.
15. Dapkienė S. Mokomoji medžiaga. *Vaikų ir paauglių deviantinio elgesio ypatumai ir prevencija*. [Žiūrėta 2007-11-14]. Prieiga per internetą:
<www.mkc.lt/dokumentas/mokymosi_medziaga/Problemiskas_paauglys.doc>
16. Dvarionas Dž. (1999). *Vaikų elgsenos koregavimas žaidimo terapija*. Daktaro disertacija. Vilniaus pedagoginis universitetas.
17. Engel S. (1995). *The Stories Children Tell*. New York.
18. Fisher R. (2001). *Values for Thinking*. Oxford: Nash Pollock Publishing.
19. Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N. (1996). *Aš myliu kiekvieną vaiką*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.

20. Harland S. (2005). *Hiperaktyvus ar labai gabus*. Vilnius: Presvika.
21. Herm S. (2004). „*Sunkūs vaikai*“. Vilnius: Allma littera.
22. Hoffman K. W., Roggenwallner B. (2005). *Programa EQ vaikams. Emocinį intelektą ugdatantys žaidimai*. Vilnius: Presvika.
23. Hurrelmann K. & Unvergzat G. (2001). *Kaip išugdyti stiprius vaikus*. Vilnius: Alma littera
24. Johansen B. A., Rathe A. L., Rathe J. (1999). *Vaiko galimybės ir mokykla*. Vilnius: Margi raštai.
25. Jovaiša L. (2001). *Edukologijos pradmenys*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
26. Jovaiša L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
27. Juodaitytė A. (2003). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: Petro ofsetas.
28. Juodaitytė A. (2002). Vaikystės kaip ugdymo vertybės sampratų genezė. *Pedagogika*, 57, p. 57 – 61.
29. Juodaitytė A. (2004). Vaikystės pedagogo pasaulėžiūrinė koncepcija: „Laisvojo“ ugdymo kontekste. *Pedagogika*, 70, p. 87–91.
30. Kačiušytė-Skrantai L., Brazauskaitė A. (2003). Emocinė ir socialinė parama vaikui, taikant meno terapijos metodus ir principus. *Mano vaikai*. (sudar. O. Monkevičienė). Kaunas: Šviesa.
31. Kardelis K. (2002). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Judex.
32. Kučinskienė R. (2006). *Dailės terapija*. Seminarų užrašai. Vilnius: Kronta.
33. Kučinskienė R. (2003). *Ugdymo karjerai metodologija*. Monografija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
34. Kvieskienė G. (2005). *Pozityvioji socializacija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
35. Kvieskienė G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
36. Lekavičienė R. (2001). *Socialinės kompetencijos psichologiniai kriterijai ir vertinimas*. Kaunas: VDU leidykla.
37. Lekavičienė R. (2000). *Socialinės kompetencijos vertinimo metodologijos modifikavimas*. Daktaro disertacijos santrauka. Kauno Vytauto Didžiojo universitetas.
38. Leliugienė M. (2002). *Dailės terapijos taikymo galimybės*. Metodinis leidinys. Vilnius: Rafaelis.
39. Leliūgienė I. (2003). *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Technologija.
40. Leliūgienė I. (2002). *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas*. Kaunas: Technologija.
41. Leliūgienė I. (1997). *Žmogus ir socialinė aplinka*. Kaunas: Technologija.

42. Lepeškieienė V. (1996). *Humanistinis ugdymas mokykloje*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
43. Lupeikytė I. (2000). Drovūs vaikai klasėje. *Socialinis ugdymas – III*, p. 72–77.
44. Merkys G. (1995). *Pedagoginio tyrimo metodologijos pradmenys*. Šiauliai: ŠPI.
45. Mielke U. (1997). *Geriau supraskime sunkius vaikus*. Vilnius: Lektūra.
46. Molicka M. (2007). *Terapinės pasakos*. Vilnius: Vaga.
47. Nasvytienė D. (2005). *Vaiko elgesio ir emocinės problemos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
48. Oaklander V. (2007). *Langas į vaiko pasaulį*. Kaunas: Žmogaus psichologijos studija.
49. Ortony A. (1993). *Metaphor and Thought*. Cambridge University Press.
50. Piščalkienė V., Merkys G., Bražienė N. (2007). Socioedukacinio darbo su vaikais, turinčiais aktyvumo ir dėmesio sutrikimą, ypatumai: diagnostinės-eksperimentinės studijos rezultatai. *Socialinis darbas: Mokslo darbai*, 6 (1), p. 113–125.
51. Piščalkienė V. (2008). *Pažintinių gebėjimų ir socialinio elgesio vertinimas bei ugdymas papildomais užsiėmimais: pradinų klasių hiperaktyvių mokinių atvejis*. Daktaro disertacija. Kauno technologijos universitetas.
52. *Pradinio ugdymo programa* (2005). Vilnius.
53. *Psichologija studentui* (2002). Kaunas: Technologija.
54. *Psichologijos žodynas* (1993). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
55. Rajeckas V. (1999). *Mokymo organizavimas*. Kaunas: Šviesa.
56. Rajeckas V. (2002). *Pedagogika – ugdymo mokslas ir menas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
57. Ramanauskienė T. (2005). *Rekomendacijos tėvams ir mokytojams: hiperaktyvus vaikas*. [Žiūrėta 2007-11-14]. Prieiga per internetą: <http://www.psichika.lt/pat7.html>.
58. Rodaris Dž. (2001). *Fantazijos gramatika*. Kaunas: Šviesa.
59. Schiller P., Bryant T. (2005). *Vertybių knyga*. Kaunas: Šviesa.
60. Snyder M., Snyder R. (2002). *Vaikas tampa asmenybe*. Vilnius: Žmogaus studijų centras.
61. *Socialinis ugdymas: vaiko ir šeimos teisių apsauga IV* (2007). Šiauliai: Šiaulių universitetas.
62. Šlapkauskas V. (1998). Jaunosios kartos socializacijos problemos Lietuvoje / *Lietuvos socialinės panoramos kontūrai*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
63. Šlekonytė J. (2007). Gyvenimiškos išminties šaltinis. *Išminties pasakos*. Vilnius: Šviesa.
64. Tidikis R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras.

65. Vaitkevičius J. (1995). *Socialinės pedagogikos pagrindai*. Vilnius: Egalda.
66. Valickas G. (1997). *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija.
67. Vasiliauskas R. (2006). *Lietuvių liaudies pedagogika – jaunosios kartos socializacijos fenomenas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
68. Vyšniauskytė-Rimkienė J. (2007). *Moksleivių socialinės kompetencijos ugdymo galimybės*. [Žiūrėta 2008-02-02]. Prieiga per internetą: <http://www.cceol.com/asp/getdocument.aspx?logid=5&id=adb4d91a-a47e-44c9-a713-54faa36a6bce>
69. Žukauskienė R. (1996). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai.
70. Брызгунов И. П., Касатикова Е. В. (2008). *Непоседливый ребёнок, или Все о гиперактивных детях*. Москва: Психотерапия.
71. Вачков И. В. (2001). Технология проведения группового тренинга. *Школьные технологии*, 1, p. 123–132.
72. Голованова Ф. Н. (2004). *Социализация и воспитание ребенка*. Санкт – Петербург: Речь.
73. Грабенко Т., Зинкевич-Евстигнеева Т., Фролов Д. (2002). Волшебная страна внутри нас. *Тренинг по сказкотерапии* (под ред. Т. Д. Зинкевич-Евстигнеевой). Санкт-Петербург: Речь.
74. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. (1998). *Путь к волшебству*. Санкт-Петербург: Златоуст.
75. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. (2000). *Практикум по сказкотерапии*. Санкт-Петербург: Речь.
76. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д., Грабенко Т. М. (2001). *Практикум по креативной терапии*. Санкт-Петербург: Речь.
77. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. (2006a). *Основы сказкотерапии*. Санкт-Петербург: Речь.
78. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. (2006b). *Формы и методы работы со сказками*. Санкт-Петербург: Речь.
79. Капская А. Ю., Мирончик Т. Л. (2006). *Планета чудес*. Санкт-Петербург: Речь.
80. Лебедева Л. Д. (2007). *Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий*. Санкт-Петербург: Речь.
81. Набойкина Е. Л. (2006). *Сказки и игры с „особым“ ребенком*. Санкт-Петербург: Речь.
82. Погосова Н. М. (2006). *Погружение в сказку*. Санкт-Петербург: Речь.

83. Сибли Л. (2005). Чувства разные нужны – чувства разные важны. Москва: Триада.
84. Стишенок И. В. (2006). Сказка в тренинге: коррекция, развитие, личностный рост. Санкт-Петербург: Речь.

PRIEDAI